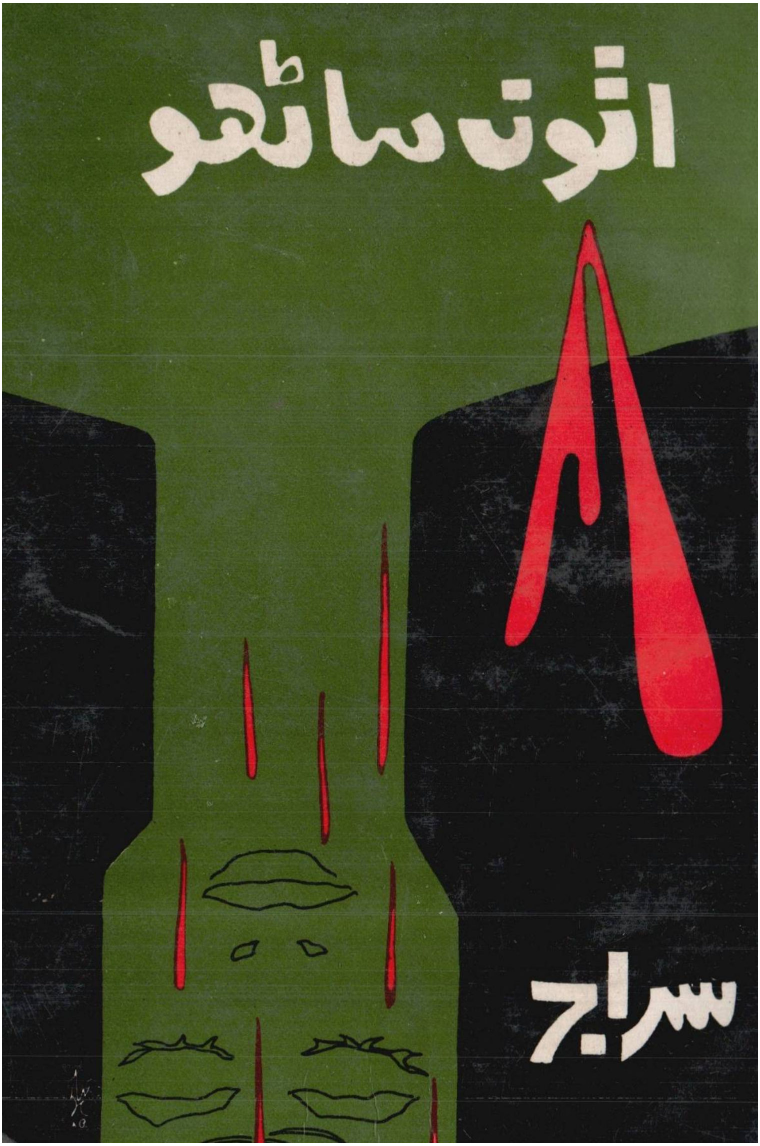

اٹون ساٹھو
سراج

اٺون ماڻهو

(ڪهاڻيون)

سراج

نيو فيلڊس پبليڪيشنس
ٽنڊو ولي محمد، حيدرآباد سنڌ.
1991ع

نيو فيلڊس پبليڪيشنس جو ڪتاب نمبر چوهتر

ڇپائيندڙ نيو فيلڊس پبليڪيشنس
ٽنڊو ولي محمد، حيدرآباد سنڌ.

ٽائيٽل فتاح هاليپوٽو

پهريون ايڊيشن نومبر ١٩٨٥ع

ٻيو ايڊيشن نومبر ١٩٩١ع

قيمت 25/- رپيا

(سڀ حق واسطا قائم)

ATHOON MANHOON (Short Stories) by SIRAJ. Published by New Fields Publications, Tando Wali Mohammed, Hyderabad Sindh. Pakistan. First Edition November 1985. Second Edition November 1991. Price Per Gopy Rs. 25/-

پاران ايم ايچ پنهور انسٽيٽيوٽ آف سنڌ اسٽڊيز، ڄامشورو.
Digitized by M. H. Panhwar Institute of Sindh Studies, Jamshoro.

انتساب

امر جليل جي نالي

سراج

هند ۽ سنڌ جي مشهور ۽ معروف مهان ليکڪ سراج جي ڪهاڻين جو مجموعو "اڻون ساڻهو" جو ٻيو ايڊيشن اوهان جي هٿن ۾ آهي. هن ڪتاب جو پهريون ڇاپو ٿوري عرصي ۾ ختم ٿي ويو هو، ۽ ٻي ڇاپي لاءِ پڙهندڙن وٽان خط ايندا رهندا هئا. حالتون ٺيڪ نه هجڻ ڪري ٻيو ڇاپو دير سان شايع ٿي رهيو آهي.

سراج جا ٻيا ڪتاب "پڙاڏو سوئي سڏ"، "مرڻ مون سين آءُ"، "منهنجي دنيا هيڪل وياڪل"، "تنهنجي دنيا سپ رنگ سانول" ۽ "منهنجي دنيا مرگهه ترشنا" به نيوفيلڊس طرفان شايع ٿيل آهن.

— ادارو

فهرست

ڪهاڻيون	صفحو
١. رت ورني رات	٩
٢. نچڻي	١٩
٣. هڪ مڙدو، ٻي لاش	٤٣
٤. وڻ جو موت	٥١
٥. ڪارونجهر جا مور	٦٩
٦. مان جوئي آهيان، سوئي آهيان	٩٩
٧. اٺون ماڻهو	١١٧

پهرين ايڊيشن جا

ٻه اکر

ڪهاڻيون مون اڳي ٻه لکيون، جن مان ڪي ڇپيون، ڪجهه مون نه ڇپايون. ڪهاڻيون اڄ به لکان پيو. انهن مان ڪي ڇپجن ٿيون، ڪي ڪونه ٿو ڇپايان. ان لاءِ ڪي ٻي سبب آهن، گهڻو ڪري اهي سبب سڀ جذباتي آهن. انهن جي هن وقت اپٽار ڪرڻ نٿو گهران. وقت آيو ته انهيءَ جي وضاحت به ڪندس.

منهنجو پهريون مجموعو "اي درد هلي آءُ" اڄ کان ٢٤ سال اڳ شايع ٿيو. ڪن دوستن زور ڀريو ته هڪڙو ٻيو مجموعو به ڇپجي. پهرين سوچيم ته رڳو اڻ-ڇپيل ڪهاڻيون ڇپائجن. دوستن وري اسرار ڪيو ته ان ۾ ڪجهه اڳ ڇپيل ڪهاڻيون به هئڻ گهرجن، جيئن ڪتاب ۾ محفوظ ٿي وڃن. نيٺ وچٿرو فيصلو ڪيم ته في الحال ست ڪهاڻيون شامل ڪريان. انهن مان هڪڙي "هڪ مڙدو، ٻي لاش" ١٩٦٤ع ۾ ڇپي هئي، پر مهراڻ جي صاحبن ۽ پروف ريڊرن ان کي "هڪ" مرد ٻي "لاش" بڻائي ڇڏيو.

سخت ڪاوڙ آئي هيم. هن ڪهاڻيءَ کي ان جي صحيح عنوان هيٺ شامل ڪيو اٿم. ان کانسواءِ هڪڙي ٻي ڪهاڻي ”رت - ورني رات“ ١٩٦٧ع ۾ ’نئين زندگي‘ ۾ ڇپي. ان ۾ شمشير آخري پئرا ڪٽي ڇڏي هئي. ساڻس وڙهي پيو هوس. پر سرڪاري پرچي هئڻ ڪري سندس مجبوريون محسوس ڪري ماٺ ڪيم. ان ڪهاڻيءَ کي پنهنجي اصل حالت ۾، اُن ڪٽيل پئرا سميت، شامل ڪيو اٿم. باقي پنج ڪهاڻيون نيون آهن جيڪي ١٩٨٣ع کان ١٩٨٥ع واري عرصي ۾ لکيل ڪهاڻين مان چونڊيون اٿم. انهن مان ٻه ڪهاڻيون — ”اڻون ماڻهو“ ۽ ”وڻ جو موت“ پرسات ۾ ڇپيون هيون. ٽي ڪهاڻيون — ”نچڻي“ ”ڪارونجهر جا مور“ ۽ ”مان جوئي آهيان، سوئي آهيان“ اڳ ڇپيل ڪونهن.

ڪهاڻين جي باري ۾ پاڻ ڪجهه نه چوندس. اڳ به ڪجهه نه چوندو هوس. جڏهن ڪهاڻين تي بحث ٿيا، تنقيدون ٿيون، تڏهن به ڪجهه ڪونه چيم. سو هاڻ به پاڻ ڪجهه نه چوندس. پر ته اسان جا پڙهندڙ ۽ نقاد انهن تي ڪجهه چون ۽ لکن. آءٌ انهن مان آهيان، جيڪي ڪجهه لکي به اهو سوچيندا آهن، ته پنهنجي ٻوليءَ ۽ سنڌ جو قرض اڃا گهڻو باقي آهي. ان ڪري لکڻ اسان لاءِ ذهني قرض جي ادائگي آهي. جيسين جيئرو آهيان، تيسين اهـا ادائگي ڪندو رهندس.

— سراج

٩-٧-ڊسمبر ١٩٨٥ع
ڪراچي

رت - ورني رات

اگهاڙي رات، اگهاڙو رڻ.... ۽ هيڪل وياڪل دل! واريءَ جو پنڌ هونئن ته پهاڙن اٿانگو، پر هن جا پير اوندهڙي ۾ به پنهنجي واٽ پيدا ڪندا، ڏهون اڪرندا، ڀِٽون ڀوريندا، پنهنجي ماڳ کي ويجهو پوندا ٿي وياءِ. رڻ جي رات پرينءَ جي نيڻن جيان ڳرندي ٿي ويئي. پيري جي پڪ ڪرڻ لاءِ، هن اُڀ ڏانهن نهاريو — ۽ ان ڪليل ناڳي آسمان کي ڏسي، هن کي ائين محسوس ٿيو، ڄڻ ته رات پنهنجو نيرو نيرو اگهاڙو جسم تارن جي چنيءَ ۾ لڪائيندي شرمائڻ لڳي هئي.... ۽ ان سمي، هن کي پنهنجي "سومل" ياد اچي ويئي. هڪ آجري تاري، ٽورو لمڪي، مرڪي، هن کي اک هنئين — ۽ هن کي پڪ ٿي ته رات ۽ رڻ هن سان ويساهه گهاتي نه ڪندا. ڪندا به ڪيئن؟ هو ته هن رڻ جو يار هو.... اگهاڙو رڻ، جنهن جي اگهاڙين ڏڀن ۽ ڀِٽن جي ڀاچولن ۾ هن اوسيڙن جون ڪيتريون راتيون، تارا ڳڻيندي، سڀن جا پيرا کڻندي، سومل جو تصور ڪندي گذاري ڇڏيون هيون. جڏهن سومل جي پيار ۾ هو ڪوهن جا ڪوهه ڪهي ايندو هو، تڏهن هي رڻ پٽ ئي هن لاءِ وڏي ۾ وڏو، بنهه پنهنجو، اجهو ۽ آسرو هو. جڏهن ممون پوپي، ڪارسري ليسوڙيءَ جي وڻ هيٺان، هن جي ٻوتي ۾ ڪنڊا ٽنبيا هئا، تڏهن به هن رڻ هن سان ياري نڀائي هئي.

۽ هڪ ئي واچوڙي جي ٿوهي ۾، بوتي مان ڳنڌ ليسوڙي جو وڻ به واريءَ جي اڀ ۾ ڏڪجي ويو هو — ۽ ان ڏينهن هن سومل جي اڇيءَ ٻانهن جي اڇيءَ ٻانهينءَ کي منيون ڏيندي چيو هو:

"سومل، سوڳنڌ ڏي ته موجو (منهنجو) پيار آلڪي نه ويندو!"

"توجو (تنهنجو) سوڳنڌ!"

ان سوڳنڌ ۾ ڪيتري نه سندرتا هئي، ڪيتري نه چنچل نهٺائي هئي! سومل هن لاءِ رڻ جي راڻي هئي — سومل لاءِ هو هڪڙي سمون پوپٽ جو ڇپا، سڄي ٿر جو ويري تي پوندو. سومل جو پور ايندي، ڇڻ ته هن جي پيرن ۾ پونريون ٻڌجي وڃون، ۽ هن جي سموري جسم جو ٽڪ لهي ويو. هن جو پيار ته سومل جي انگ، ڇڳ ڇڳ ۾ سمايل هو. سومل چوندي هئي ته الائجي ڇو، جڏهن هن جي ڪنن جي پنڙن کي ڪا ڇڪ ايندي هئي، تڏهن به پيڙا ڪان هو ڪيس ياد اچي ويندو هو. عاج جي ٻانهينءَ جي ڇڪٽيءَ ني به الائي ڇو هو ڪيس دل تي هرڻ لڳندو هو. ۽ جڏهن هوءَ ڪنهن جيڏيءَ سرتيءَ کان ڦٽي ڏهاريندي هئي، تڏهن ڇڳ ڇڳ کي ڇڪي اچڻ سان به هو سندس دل ۾ لهي ايندو هو. وڏي ۾ وڏي ڪل جهڙي ڳالهه ته اها هئي، ته جڏهن ڪان هو سومل جي سپنن ۾ سايبان بڻجي آيو هو، تڏهن ڪان پيڻ (بلا) ڪان بچڻ لاءِ وهائي هينيان ٿوم جي ڳڙيءَ مان به ٻانس بدلجي ويئي هئي، ۽ ان مان

ڪيس هن جي جسم جي ويجهائيءَ ۽ هن جي ساهه جي سڳنڌ اچڻ لڳي هئي.

ڏاڍي ڪاڇري هئي هن جي سومل! جڏهن ممون پوپي ڪيس چيو هو ته هو هن تي اهڙو ڪانڻ ڪندو جو چڙي چڙي مري ويندو، تڏهن هن ڪيس چئي ڏنو هو، ”ممون، جي هو مئو، ته سومل به مرندي!“ ممون پوپي ڪي هاڻ هن ڪان ٽپ به ٿيڻ لڳو هو ته متان هوءَ ڪاڪي ڪي چئي نه ڏئي ته ڪوهه ٿيان ايندي ممون ڪيس تپائڻ لڳو هو. جڏهن ممون پوپي واري بوتي ڪي واريءَ واري چڏيو، تڏهن ڪان ممون جک ڪائيندو، ڏند ڪرٽيندو رهجي ويو. هن جو شان لاڏون تسي ويو هو، ۽ جن ماڻهن کي ڏکي ڏکي هن ٽڪا ڪمايا هئا، سي به هاڻ هن تي ٺٺولي ڪرڻ لڳا هئا. ماڻهو ڪليو ڪلايو هن جي ۽ سومل جي نينهن جون ڳالهيون ڪرڻ لڳا. چئن چگن نه ڪاڪي کي چئي ڏنو ته ’هاڻ ڏيڪري ڪيترو ويهارينديس. هنن جي پيار جي ڪهاڻي ته هاڻ ٿرجي پٽن ڪي به ٿي روڻاڙي. يا ندوريءَ کي وهه ڏيئي مار، ياسڏ ڪري سگ ڏينس. ميان، ملي ڪي سڏائي، مسيت ۾ به ٻول پڙهائي آڪاري ڇڏ!‘

ان ڏينهن سومل-مينهن- واءُ ڪري هن وٽ پهتي هئي، ۽ هو اچرج مان سومل کي ڏسندو ئي رهجي ويو. ننڍهڻ آس ۽ تتل واريءَ تي ٻوڙندي، هن جي منهن جو ورن منجهي ڪهنبو ٿي پيو هو. هن جي سهڪڻ تي هن انوِن پانبو هو، ڇڻ نه رڻ جي پٽن ۾ ساهه پٽجي رهيو هو. پکهر ڪان،

هن جي ڪچن وٽ ڪجهه ڳاڙهي بدران ڪارو ڪارو تي پيو هو، ۽ سندس نرڙ وڏن ڳٽيل سينڌ تي وار وري آيا هئا. هن جي هنيانءَ ۾ هڪ ڦهجي ويو— الائي ڇا ٿيو هو؟ جڏهن سومل هن اڳيان بيهي، سهڪندي سهڪندي، ڪهڙيءَ پل لاءِ هن کي گهوري ڏسندي رهي، تڏهن هن ائين ڀانيو هو، ڄڻ ته سومل هن رڻ جي هڪ ناسايل اجايل هرڻي هئي، جنهن کي آخرڪار رڃ بدران پاڻيءَ جو ڪو جهرڻو نظر اچي ويو هو. هن جي اکين ۾ ڪا اهڙي نئين جوت اچي ويئي هئي، جنهن ۾ تر جي اڻاهه وسعت بدران ڪنهن خيابان جو سڪون موٽي آيو هو، ڪنهن جهرڻي جي جهازه موٽي آئي هئي. هن جي سهڪندڙ ساهه ۾، هن جي هيٺ - مٿي ٿيندڙ ڇاتيءَ ۾، هن جي انگ انگ ۾، ڪنهن واٽيءَ جو ور، ڪو ٻمنن جو لهرو سمائجو ٿي ويو.

پر جڏهن هن پنهنجن هٿن ۾ سومل جا هٿ ورتا، سندس اکين جي جهرڻن ۾ جهاتي پائي، ان اتاولائيءَ جو سبب پڇيو، تڏهن سومل جي هٿن ۾ به حيا، حجاب ۽ لڄ جي هڪا لهر لرزي ويئي. هن جي سهڪ ڄڻ ته اوچتو روڪجي ويئي، هن جي اکين ۾ هڪ نئين نفرت اچي ويئي، ۽ هن ڏانهن گهورڻ بدران، پيرن جي آڱوٺي سان واريءَ کي کوٽيندي، هن جي پيرن ۾ نهارڻ لڳي— ڄڻ ته هوءَ انهن پيرن ۾ پنهنجي جاءِ ڳولڻ لڳي هئي. هو ان نهار مان ڪا ڳالهه سمجهي سگهيو، ۽ هن کي ائين محسوس ٿيو، ڄڻ ته هن جي دل ڦٿڪندي، وڌندي، وسيع ٿيندي، ساري ٿر کي سمائڻ

لڳي هئي.

”سچي؟“ هن بنهه مختصر سوال ڪيو هو. هن ان جادوءَ، ان ڪامڻ کي ٽوڙڻ نٿي گهريو، پر سومل ڪنڌ جي هلڪيءَ ڌوڻ سان هائو ڪندي، هٿ ڇڏائي، وري ڪٿهيءَ واريءَ واٽ تي ڊوڙندي هلي ويئي، ڇو ته هرڻي پنهنجي اُڃ لاهي، پنهنجي ولر ڏانهن واپس وڃڻ لڳي هئي.

هوڪا گهڙي هن نٽينءَ سومل کي ڏسندو رهيو— اها سومل جا اڳ ۾ هڪ انسلو هئي، هاڻ هن جي ڇپن جسي مرڪ بنجي ويئي، جا اڳي پنهنجي هوندي به ڌارين هئي، ۽ جا هاڻ ڌارين هوندي به هن جي پنهنجي هئي. هن ان احساس کي دائمي ڪرڻ ٿي گهريو— ان پنهنجائپ ۾ پاڻ کي وڌهي ڇڏڻ ٿي گهريو. سومل هن جي ڇا ٿي، ڇو ته سچو ٿر، هي واريءَ جوسمنڊ هن جو پنهنجو هو— ۽ هو واريءَ جي پٽن تان اٿين ليٽڻ پيٽڻ لڳو، جئن هن جا اُٺ واريءَ تي ليٽڙي پنهنجو ٿڪ لاهيندا هئا. سن جي واٽ ۾، نڪ ۾ ۽ ڪنن ۾، ڪوسي ڪوسي واري پوڻ لڳي— پر اڄ هن جي واٽ ۾ واريءَ جي ڪرڪر ۾ به عجيب سواد اچي ويو هو، جو هن ڪنهن به طرح وڃائڻ نٿي گهريو.

سانوڻ ڪاٽ پوءِ هنن جو ويانهن ٺهيو هو— پر هن لاءِ اهي ۾ مهينا گذارڻ به مشڪل ٿي پيو. وڏي ڳالهه ته اها ٿي ته هاڻ سومل به پنڙتي اڇوڇڏي ڏنو، ۽ هوپاڻ، اڄ جو بهانو ڪري، کهيءَ تائين ايندو هو. پر هن کي ايندو ڏسي، سومل جون سرتيون جيڏيون، نڪ کي موڙو ڏيئي، هن تي

چٽرون ڪنديون، هلڻون وهنديون هيون. هڪڙيءَ ته چئي به ڏنس، ”مارئي ڪي آترويلا ٿـي آئـي آهي!“ ۽ هو ٺڪو ٺڪو ٿـي، موٽي ويندو هو ـــ ۽ پنهنجين پڻن سان سومل جون ڳالهيون ڪرڻ لڳندو هو.

پر ان سال ساوڻ نه آيو. ساوڻ بدران ڏيهه تي ڏڪر لهي آيو. اڀ ڏانهن تڪيندي تڪيندي، آسروند اکيون، ٿڪجي، مانديون ٿي، جهرڪليون تي ٿي ويون. جڏهن ميون عثمان به پنهنجي ڪوٺيءَ کي تالو هڻي سنڌ ڏانهن اسهيو، تڏهن ته آسپاس جي چونئرن مان به لڏ پلاڻ شروع ٿي ويئي. ڏيپلي، مٺي، ڇاڇري، عمرڪوٽ ـــ جتان ڪٿان کو اوٺي تي آيو ته ڪا خبر خير جي ڪانه ٿي آنداڻين. سڄو ڏيهه ڏڪر هيٺ هو. جڏهن گنديون مان آن جا آخري داڻا به داڻو داڻو ٿي ويا، جڏهن گاهه جون ٻڌون ڏسندي ڏسندي پٽ تي ويون، جڏهن پنارومال پڻن جي اوٽ وٺي مرڻ لڳو، ۽ جڏهن ٻڪ جو ڪارو ديو، مرن سان گڏ ماڻهن مرڪاهي پيو، تڏهن هو به سهي نه سگهيو. لڏو ڪٽي، هن به سنڌ ڏانهن رخ رکيو. واٽ تي، ڪا گهڙي هو ڪاڪي جي چونئري وٽ لهي پيو. ڪاڪو هن کي سنبريل ڏسي، پريشان ٿـي سمجهي ويو ته هو لڏو پٽي سنڌ ڪمائڻ نڪتو هـو. ٻيءَ، ماءُ ۽ نندين ڀائرن ڀينرن جي ٻڪ هن ڪان ڏني نتي ٿي. پري ڪان هن جي لڏي جا پلانيل اٺ به شايد ٻڪ ڪان راڙيات ڪري رهيا هئا ـــ ۽ هن جون اکيون ڪاڪي جي پويان ڪجهه ڳولهينديون رهيون. ڇپري مان به اکيون ـــ آليون،

جهڙاليون اکيون ـــ ساڻوڻ جيان ٽمنديون رهيون، ۽ هو ان ساڻوڻ کي وسندو ڇڏي، موٽي اچي لڏي سان شامل ٿيو هو.

اڄ ٻن مهينن کان پوءِ واپس وڻ تي ٻيهي هن کي اهي جهڙاليون اکيون ائين ياد هيون، ڄڻ اهو اڄا ڪالهه جو ڏٺيهن هو. جڻ جڻ انهن اکين جو تصور هن جي دل کي جهوريندو، ڪوريندو رهيو، ٿئن ٿئن هن جي وک وارن جا ڪپر ڪوريندي ويئي. هو، پنڌ ئي پنڌ، لڏي کان ٻه ـ ٽي ڪوهه اڳتي نڪري آيو هو. اوچتو آپ ۾ هڪ آهاءُ ٿيو، ۽ ان سان گڏ ڄڻ ته رڻ جو سمنو ڇيرجي ويو، ۽ رڻ جي داڻهن آپ کي ڇيريندي ويئي. واريءَ ڌرتي هن جي پيرن هيٺان ائين ٽڏي ويئي، ڄڻ ته ڌرتي پاسو ورائي، اٿلي، اُبتي ٿيڻ واري هئي. هو اتي ئي ڄمي بيهي رهيو هن ائين سمجهيو ته اوسي پاسي ۾ ڪا وڄ ڪري پئي هئي. پر حد نگاهه تائين آپ ۾ تارا ٽمڪندا رهيا. گهڙي ٻه نه گذري ته هڪ ٻيو هيبتناڪ ڌڪاءُ هن جي بلڪل ويجهو ٿيو، ۽ هن جي ڪنن ۾ تاڙيون پئجي ويون. هن جاڪن ان ڌڪاءُ جي پڙاڏي کان سون ـ سون ڪرڻ لڳا. هڪ ٻيو دهيل ڌڪاءُ ٿيو.... ڌرتي هن جي پيرن هيٺان نڪري ويئي، ۽ هو منهن ڀر اچي هڪ پٽ تي ڪريو. واريءَ جو هڪ جبل، هن جي لڳن مٿان ڪنهن ڪئي وانگر ويڙهجي ويو. اهي ڌڪاءُ، جن پوءِ ٿئن ويجها پوندا ويا. واريءَ جي پٽن ۾ ڪنوٽيون چمڪنديون رهيون، ۽ واريءَ جون پٿون ڪنهن

ڦوهاري وانگر متي اڏامي، زوردار ڦهڪي سان، ذرا ذرا ٿي ٿي ويون. هن کي ائين محسوس ٿيو، ڇڻ تہ انهن ٽڪائن سان گڏ ڪي هزارين ُڪتر جون مشينون، واريءَ ڪي ڪتربنديون، هن ڏانهن وڌنديون ٿي آيون. ان سان گڏوگڏ، ڪوڪاڙهو سوجهرو پنهن جي پويان ڦهلجڻ لڳو هو، ڇڻ تہ ڪٽي ڪو وڏو مڇ ٻرڻ لڳو هو. ڪجھ وقت آسمان ۾ وچ جا شعلا پکڙجندا رهيا، پر پوءِ ـــ ڪجهہ وقت ڪان پوءِ، اهي ٽڪاءَ هلڪا، جهيڻا ۽ ڀورڙا ٿيندا، پوئتي هٽڻ لڳا. هو پاڻ کي واريءَ سان ڇڏائي، ڪلمو پڙهندو، ٻچندو، وات، نڪ ۽ ڪنن مان واري ڇنڊيندو، اٿي بيٺو. هڪ آچاتو ڊپ هن جي ذهن کي وڪوڙي ويو. اوچتو هن پويان ڏٺو، تہ سومل جي گرڻ جا ڇرنئرا ۽ ڇپرا ٽڙڪات ڪري سڙي رهيا هئا ۽ انهن سان ٽڪرندڙ شعلن جو لڙڪات رڻ ۾ پڙاڏا پيدا ڪري رهيو هو!

’سومل!‘ هن جي دل سان دانهن نڪري ويئي. ۽ هو سومل - سومل ڪندو، چونئرن ڏانهن ڀڳو. هو پنهنجي زندگيءَ ۾ ايترو تيز نہ ڊوڙيو هو. هن کي ائين محسوس ٿيو، ڄڻ تہ هن جي رت ۾ باھ لڳي ويئي هئي، ۽ ان باھ کي اجهائڻ لاءِ هن جو ڊوڙڻ ضروري هو. جڏهن هو سومل جي چونئري کي ويجهو ٿيو، تڏهن هن هڪ ڪڙڪيدار آواز ٻڌو ـــ ”هالٽ!“

پر هو ڊوڙندو رهيو ـــ بي اختيار، پنهنجي وت کان ٻاهر ـــ ڄڻ تہ هو اڏامي لڳو هو. اوچتو گوليءَ جو آواز،

باهہ جي ٽڙڪاٽن مان گونجندو، هن جي کلهي ۾ ڪپي
ويو.... ۽ هو ٽاهڙجي، سومل جي چونٽري جي چاڻنٽ وٽ
ڪري پيو. هن پاڻ سنڀاليو، وري اٿڻ جي ڪوشش ڪئي،
پر ڪابي هٿ تي زور ڏيڻ سان سور جي سٽ هن جي سڄي
جسم کي چيري ويئي. هن ڪان هڪ ڌيمي 'الاڙي!' نڪري
ويئي— ۽ وري ٽاهڙجي، اڳيرو ڪري پيو. عين ان وقت
هڪ ٻي گولي، شرڙاٽ ڪندي، هن جي مٿي ڪان 'زون'
ڪندي، سامهون ٻرندڙ چهرن جي سچ ۾ گم ٿي ويئي. هاڻ
هن جو ڏيپ بلڪل لهي ويو هو— فقط هن جي منهن ۾
هڪ عجيب سرخي، هڪ عجيب نفرت پرجي آئي. هن وري
منهن مٿي ڪنيو، ۽ سچ جي مولندڙ، رت-ڳاڙهن سوجهري ۾،
هن کي پنهنجي بلڪل پر ۾ هڪ ڪٽيل ٻانهن نظر آئي،
جنهن جي سڄي عاج جي چوڙ اڃا سلامت هئي. ساڄي هٿ
جي زور تي رڙهي، اڳيرو ٿي، هو اٿي ويهي رهيو، ۽ هٿ
وڌائي اهـا ٻانهن ڪئي ورتائين. ٺونٺ ڪـان مٿي، عاج جي
ٻانهين رتائجي ويئي هئـي، ۽ ڌوري وٽـان، ڪچي ڪچي
گوشت ملن هڪ اپو هڏو ٻاهر نڪري آيو هو. ٺونٺ ڪان
هيٺ ٻانهين اڃا ٻہ سوجهري ۾ چمڪي اٿـي— ڪرائي
جي چوڙي ڪان هيٺ، هٿ اڃا ٻہ ڪوسيرڙو هو. هن کي
الائي ڪهڙو خيال آيو— ۽ هن ان ٻانهن کـي هڪ نئين
سڪ، هـڪ نئين پيار، هڪ عجيب ورونهن مـان ڪـرالـي
پاڻيندي، ڀاڪر ۾ پيڙيندي، پنهنجا چـپ ان ٿڌي ٿيندڙ
اڪيلي هٿ تي رکي ڇڏيا. ۽ عين ان وقت.... هڪ گولي

هن جي لوٿي کي ڦاڙي، هن جي مغز جي اڇي ڳاڙهي گوشت جا چيچڙا اڏائيندي، پويان ڪنهن ٿامي جي ٿانو ۾ ڪري ويئي ـــ ۽ هو انهين ٿي سوسل جي ٻانهن کي ياڪر ۾ جهلي اونڌو ٿي، منهن ڀر ڪري پيو.

❋ ❋ ❋

بارڊر پوسٽ تي ٻنهي ملڪن جا ڪمانڊر، لاشن، زخمين ۽ قيدين جي مٽا سٽا لاءِ گڏ ٿيا هئا. جڏهن هن جو لاش هيٺ لاٿائون ته هن جي آڪڙيل ياڪر ۾ اڇا تائين هڪ ٻانهن هئي، جنهن کي ڏونٺ کان هيٺ عاج جي ٻانهين پيل هئي، ۽ ان جو عاج رتائجي ويو هو.

هڪڙي ڪمانڊر لاش تي نظر وڌي: ”نه، هي اسان جو نه آهي....!“

ٻئي ڪمانڊر سا ڳئي لاش تي نظر وڌي، ۽ ڪنڌ ڌوڻيندي چيائين: ”هي اسان جو به نه آهي....!“

ڪمانڊرن لاءِ مسئلو پيدا ٿي پيو. هن لاش کي ۽ هن ٻانهن کي ڇا ڪن: ساڙين يا پورين؟ هو ڪجهه وقت ان مسئلي تي بحث ڪندا رهيا، پر ڪنهن به نتيجي تي پهچي نه سگهيا.... ۽ هن جو لاش ۽ وڍيل ٻانهن، رڻ جي واريءَ ڪان اهو سوال پڇندا رهيا!

نچڻي

هن سال پهريون ڀيرو آءٌ موهن جي دڙي تي مليو هوس، هوءَ انهن صحافين ۾ شامل هئي جيڪي ”سنڌ صدين کان“ واري سيمينار جي ڪوريج لاءِ آيا هئا. مون تي اهو ڪم رکيل هو ته جڏهن ”ڊيليگيٽس“ ۽ صحافي موهن جو دڙو ڏسڻ هلن ته هنن ۽ سرڪاري عملدارن جي وچ ۾ رابطي جو ڪم ڏيان.

ميوزيم ۾ گهڙڻ وقت، هوءَ دروازي وٽ ٿي بيهي رهي، جڏهن سڀ اندر مختلف شيون ڏسڻ لڳا، ۽ ميوزيم جو ”ڪيوريٽر“ هنن کي سمجهاڻيون ڏيڻ لڳو، تڏهن آءٌ ٻاهر نڪري آيس. منهنجي بوٽ جي کڙڪي تي هن اکيون مٿي کڻي مون ڏانهن نهاريو.

”اوهان جي طبيعت ته ٺيڪ آهي نه؟“ مون رسمي طرح هن کان پڇيو. مون کي ائين لڳو، ڄڻ هوءَ پنهنجي رستي کان ڀٽڪي وئي آهي، ۽ ڪا عجيب وحشت هن جي اکين ۾ وسي رهي هئي.

”نه، آءٌ وڃائجي وئي آهيان!“ هن جا اڇا چپ وڌيڪ اڇا ٿي ويا هئا. سندس اکين جي ويراني ۽ سندس اڇي-ڳاڙهي يورپي منهن کي ٻه سره جي ٻن جي پيلاڻ جو رنگ ڏيئي ڇڏيو هو.

”نه نه، هي ته ميوزيم آهي، جنهن ۾ سينڌي کي اڇو هو....“

مون هن کي سمجهائڻ جي ڪوشش ڪئي.

”تون نٿو سمجهين. آءٌ پنهنجي وجود جي وات وڃائي ويٺي آهيان.“ هن عجيب حسرت مان چيو. هن جي انگريزيءَ ۾ فرينچ لهجو نمايان هو.

مون ڀرپور نظر سان هن کي ڏٺو. ڀاويهن ٽيويهن ورهن جي، ڪليل اڇو-ڳاڙهو، ٻا هلڪو پيازي رنگ ڀوريون اکيون. ڪياڙيءَ تائين ڀتون-ڪٽ ڪٽيل وار جن هن کي ڪجهه چوڪرائپ ڪيفيت ڏيئي ڇڏي هئي. سنها چپ، ڀريل ڳل پر مٿن آس جي ڪري پيدا ٿيندڙ ڏڙپ ڏڙپ چاٺون، جيڪي عام يورپي چوڪرين کي گرم آب هوا ۾ پئجي ويندڙيون آهن. سنهون نڪ، جنهن جي ڀيڻڙيءَ ڪجهه ڦونٽي وريل. ڏگهي ڳچي، جنهن مان لاڪيٽ، هن جي اڌ جي وٿيءَ تي لڙڪي رهيو هو. سنهي جسم جي باوجود ڀريل ڀريل اڌ، ڪلهن کان هٿن تائين اگهاڙيون سڊول ٻانهون، جن تي ٻه، گرميءَ جي ڪري هلڪيون ناسي ناسي چاٺون پئجي ويون هيون. گوڏن کان مٿي اسڪرٽ جي ڪري هن جون ٽنگون، بلڪل سڌيون، ساسبريون. چيلهه سنهي، جنهن ۾ پيل پٽي هيڪاري ان کي ٻنهي سنهي ڪري ٿي ڏيکاريو.

”توهين اندر هلي ميوزيم ۾ شيون ڏسو ته دل وندري ويندي،“ مون همدرديءَ طور چيو.

”نه نه، مون کي پڻ تـو ٿئي...“ هن اهي لفظ فرينچ ۾ چيا.

”ڇا ڪان تو پڇي ٿي اوهان کي؟“ مون سندس دلداريءَ لاءِ هن کان فرينچ ۾ پڇيو.

”مهاپوچاريءَ کان....“ هن جي آواز ۾ به ڪنبڻي هئي. هوءَ وري انگريزي ڳالهائڻ لڳي هئي.

”مها پوچاريءَ کان... ؟“ مون حيرت مان هن جا لفظ ورجايا.

”تون نه سمجهندين... ٻڌ نه، آءٌ هت اڳ به اچي چڪي آهيان.... جڳن جا جڳ اڳي... آءٌ اهڙي ساڳي نچڻي آهيان.... وڏي جنگ لڳي هئي.... ۽ جڏهن نئين فاتح راجا مون کي نچڻ لاءِ چيو تڏهن مون انڪار ڪري ڇڏيو.... راجا مهاپوچاريءَ کي حڪم ڏنو ته جيڪڏهن هن مون کي نه نچايو ته هو سڄي شهر کي باهه ڏيئي ڇڏيندو.... مهاپوچاريءَ منهنجي ڪلهن تي هٿ رکي، منهنجي اکين ۾ نهاري، چيو ته شهر خاطر آءٌ نچان.... آءٌ تڏهن به نه نچيس ڇاڪاڻ ته آءٌ فقط مهاپوچاريءَ خاطر يا شهر خاطر نچي ٿي سگهيس.... فاتح راجا لاءِ نچڻ سان منهنجي ڪلا سراپ هيٺ اچي وڃي ها.... ۽ پوءِ جڏهن شهر ۾ آڳ ٻريا، تڏهن هن مها پوچاريءَ جي چوڻ تي مون کي ڪنهن جي پڇنڊڙ آويءَ ۾ وجهي ڇڏيو....“

هوءَ سهڪندي به رهي، روئندي به رهي، ڏڪندي به رهي، ورلندي به رهي، هٿن سان اشارا به ڏيندي رهي. هن جي آرهه ۾ ايئن ٿي آيار آيو جڻ ته انهن جي هيڻان باهه جا مچ ٿي ٻريا. مون کي هن جي دماغي حالت تي شڪ پئي

لڳو.... هن شايد موهن جي دڙي تي ايترو ڪجهه پڙهيو آهي، ۽ قديم ديومالائن ڪي ايترو هنڊايو اٿس جو ”ڪل“ ٿڙي وئي اٿس. مون کي هاڻ هن سان همدرديءَ سان گڏ اهو به خوف ٿيڻ لڳو ته پين يورپي سڪالرن ۽ صحافين جيڪڏهن هن کي ان حالت ۾ ڏٺو ۽ پڙهو ته ڏاڍي ڳالهه ٿيندي. مون هن کي پرچائڻ جو سوچيو، جيئن ٽيڪ مونکي اهو ڏانءُ نه هو ته نفسياتي مريض سان ڪهڙو ورتاءُ ڪرڻ گهرجي.

مون هن جي ڪلهي تي همدرديءَ جو هٿ رکندي چيو: ”تون گهبراءِ نه.... آءٌ توسان ساڻ آهيان.... تون هل اندر!“

هوءَ مون کي چنبڙي پئي. ڪرڙي وانگر پئي ڦٿڪي.

”مون کي نه وٺي هل، مون کي نه وٺي هل.... مان مري وينديس.... مهاپوجاري مونکي ڪنجهي جي آويءَ ۾ وجهائي ڇڏيندو.... خدا جي واسطي، مون تي رحم ڪر....او خدا، مون تي رحم ڪر....!“

آءٌ سمجهي ويس. هن کي اندر وٺي وڃڻ ته هيڪاري جوکم وارو ڪم هو. خواهه مخواهه جو ”اسڪينڊل“ بڻجي ويندو. ڪجهه سوچيندي مون هن کي آٿت ڏنو: ”چڱو ڀلا، اندر ڪونه ٿا هلون....اچ ته ٻاهر هلون....“

”ها نيرو، مون کي هتان وٺي هل.... پري، تمام پري .. جتي مهاپوجاري به اسان کي ڳولي نه سگهي....“

هن مون کي ”نيرو“ سڏيو. مونکي ڀڪ ته ڄڻ ته وڃي ٿي ته

هن جي دماغ ۾ ڪڙئي ڪو خلل آهي. هاڻ ته مون کي نهايت احتياط سان هلڻو پوندو. سوچيم، ٻه فرانسيسي اسڪالر ٻه هن جماعت ۾ هئا، تن سان صلاح ڪريان. يا هڪڙو ٻيو صحافي، پئرس جي ”لاماند“ جو عيوضي هو، ان سان ڳالهه ڇوريان. اهوئي سوچيندو، آءٌ هن کي ريسٽ هائوس وٺي آيس. جڏهن ريسٽ هائوس پهتاسين ته هوءَ پاڻ کي ڪجهه قدر سنڀالي چڪي هئي. مون چانهه گهرائي، هن کي پياري.

”آءٌ تنهنجي شڪرگذار آهيان.... مون کي ڪڏهن ڪڏهن الائي ڇا ٿي ويندو آهي.... تون ڏاڍو ”مٺو“ ماڻهو آهين....“ هن مون ڏانهن اهڙين نظرن سان ڏٺو، جو آءٌ لڄي لڄي ٿيڻ لڳس. منهنجي اندر ۾ هورا کورا ٿيڻ لڳي. هي متان هن جو ٻيو روپ هجي. ٻٽي شخصيت جي ماڻهن بابت مون ٻه ڪهڙو ڪجهه پڙهيو هو.

ڪافي وقت اسين ڳالهيون ڪندا رهيا سون. هن جو نالو مريانا هو. هوءَ ”پئرس سوا“ اخبار جي عيوضي طور آئي هئي. سوربون يونيورسٽيءَ مان فلسفي ۾ ڊگري ورتي هئائين. پهرين پئرس جي هڪڙي اسڪول ۾ پڙهائيندي هئي. پوءِ صحافت جو شوق جاڳيس. ماءُ پيءُ جيئرا هئس، پر رهندي اڪيلي هئي. سندس فليٽ ۾ هن سان ٻي ٻه هڪڙي ڇوڪري ”جوڙيوال“ رهندي هئي. اڌ مسواڙ ۽ خرچ اها پرڀندي هئي. پهرين مون سوچيو ته ڪانئس پڇان ته هن جي شخصيت جو اهو حصو، جيڪو مون موزيم ۾

ڏنو هو، سو ڪڏهن ڪان هو، پر پوءِ سوچيم ته، الائجي ان
ني هن جو ڪهڙو ورتاءُ ٿيندو، جيڪڏهن ياد نه هوندس ته
ڪاوڙجي پوندي، ائين به ٿي سگهي ٿو ته ياد ڏيارڻ سان
هوءِ وري ان صورتحال ۾ پهچي وڃي. پوءِ ڪٿي پيو آءٌ
ڪيس سنڀاليندس. عقلمندي اها هئي ته في الحال هنکي نه
ڇيڙجي. آءٌ هنکي آرام ڪرڻ جي هدايت ڪري، لاڙڪاڻي
هڪ دوست ڊاڪٽر وٽ هليو آيس. ڪيس سڄي روداد ٻڌايم،
۽ ڪيس زور پريم ته هن جي طبيعت ڏسي. مونکي رکيو اهو
انديشو هو ته ڪٿي ڪو پيو نه اسڪئنڊل نه ٿي پوي. غير
ملڪي اسڪالرن ۽ صحافين جي هوندي، ان قسم جو
اسڪئنڊل سيمينار لاءِ بدنامي يا گهٽ ۾ گهٽ غلط پبلسٽي
جو سبب بڻجي سگهيو ٿي. اسان هن سيمينار کي ڪامياب
بڻائڻ لاءِ جيڪي محنتون ۽ جاکوڙون ڪيون هيون، سي
سڀ رائگان ٿي وينديون.

اسين ريسٽ هائوس پهتاسين ته هوءِ ستي پئي هئي.
اسان جي اچڻ تي هوءِ اٿي ويٺي. مرڪي اسان جي آجيان
ڪيائين. مونکي اچي اها ڳڻتي لڳي ته ڊاڪٽر ڏانهن هن
جو ردعمل الائي ڪهڙو ٿيندو، پر شاباس آهي ڊاڪٽر کي.
هن ڳالهه ئامي ورتي.

”سعي، آءٌ سرڪار طرفان ڊيليگيٽس لاءِ مقرر ٿيل ڊاڪٽر
آهيان. هت هڪ ته گرمي تمام گهڻي آهي، ۽ ٻيو ته اسان
جي ڪاڏي ۽ پاڻيءَ ۾ ڪجهه قدر بيمارين جو انديشو آهي.
انڪري احتياط طور اسين سڀني جي چيڪ اپ ڪرڻ لاءِ

پابند آهيون. اميد ته توهان کي ڪو اعتراض نه هوندو.“
”بلاشڪ، جهڙي ڪپڙي سو چيڪ اپ ڪرا“ هن ڪُڻڪي مرڪ سان چيو.
ڊاڪٽر ڪافي دير هن جو معائنو ڪندو رهيو، ۽ هن سان ڳالهائيندو به رهيو. ڊاڪٽر ڪلندي هنکان پڇيو: ”اوهان کي خواب ڪهڙي قسم جا ايندا آهن؟“
هن به هڪ وڏو ٽهڪ ڏنو، ۽ چيائين: ”جيڪڏهن اوهين اوير وارا اهو ٿا سمجهو ته اسين يورپي رکو شهواني خواب ٿا ڏسون ته توهان پليل آهيو. اسين خواب به عام انسانن وارا ٿا ڏسون. انهن ۾ جنس سان لاڳاپيل خواب به ضرور هوندا آهن. پر ايترا نه جيترا اوهين سمجهو ٿا.“
ڊاڪٽر ويچارو ڪجهه ککو وکو ٿي ويو. شرم پرچائيندي چيائين: ”نه نه، منهنجواهومطلب نه هو. منهنجو مطلب هو ته خواب ڊيچوڙي جا به ٿي سگهن ٿا، پنهنجي مري ويل مائٽن جا به ٿي سگهن ٿا، ۽ ڪي خواب بنهه سمجهه ۾ نه اچڻ جهڙا به هوندا آهن.“
”عام رواجي خواب ڏسندي آهيان. منجهن اهڙي ڪابه ڳالهه نه هوندي آهي، جنهن کي ڪا خاص اهميت هجي....!“ هن جي جواب ۾ ڪابه بناوٽ يا اڪ سوچيل مترادو جواب نه هو.
آخ ڊاڪٽر کي چڻڻ لاءِ وري لاڙڪاڻي موڪليس. وات ني ڊاڪٽر چيو: ”يار، بظاهر ته چاڪ چڱي ڀلي آهي.

دماغ به ڪافي چست ۽ ”نارمل“ ته لڳي. باقي ڪنهن خاص وقت تي هن ڪي ڪجهه ٿيندو هجي ته. آءٌ چئي نٿو سگهان. نفسياتي مونجهارن کي هوندن به، رڳو جسماني معائني ڪانپوءِ سمجهي سگهڻ ممڪن نه آهي!“

ڊاڪٽر کي ڇڏي آءٌ موٽي موهن جي دڙي ريسٽ هائوس موٽي آيس، ۽ پنهنجي ڪمن ڪارين، ۽ پين ڊيليڪيٽس جي سار سنڀال ۾ لڳي ويس. پروگرام اهو هو ته رات رهي صبح جو واپس روانا ٿينداسون. ڪجهه ماڻهن کي لاڙڪاڻي ترسايو ويو هو، ۽ ڪجهه اتي ئي ريسٽ هائوس ۾. آءٌ به ريسٽ هائوس ۾ ئي رهي پيو هوس. شام تائين ٿڪجي چور ٿي پيس ۽ هوءَ منهنجي دماغ تان ئي لهي ويئي. آرڪيالاجي وارن جي هڪڙي همراهه کي انتظامن جي پارت ڪري، آءٌ ننڊ ڪري وڃي سمهي پيس.

اچان آءٌ مس ستو هوس ته ريسٽ هائوس جي چوڪيدار اچي مون کي ڌونڌاڙيو. واچ ۾ وقت ڏٺم ته رات جا به ٿيا هئا. يا الاهي خير، الائي ڪهڙي ماجرا ٿي هئي.

”سائين، هوءَ ميم صاحب اڪيلي اڪيلي دڙي ڏانهن پئي وڃي ... اسان کي همت نه ٿي جو کيس منع ڪريون.... سو اوهان کي اچي جاڳايو اٿم....“

ٻاهر، چانڊوڪي رات هئي. سو چنڊ ڪاپار ني هو. اڇي کير جهڙي چانڊوڪي سنڌ جي آسمان تي ايئن لٿي هئي جو اهو منظر فقط هڪ سنڌواسي ئي محسوس ڪري سگهي ٿو. ڪنهن ٿلهي کل واري ماڻهوءَ جي دل به ڪنئري

ڪنري تي پوندي. هوا ۾ به هڪ عجيب سڳنڌ هئي. سنڌ جي مٽيءَ جي سڳنڌ، جنهن جو 'مٺ' اڃا تائين ڪٿي به، محسوس نه ڪيو اٿم. مٿي نهاريم ته تارا چڻ ته پاڻ ڏانهن اچڻ جا اشارا ڪري رهيا هئا. آءٌ تڪڙو تڪڙو هلندو هن جي پاڇولي جو پيڇو ڪندو آيس. سونکي رڳو هڪڙو خوف هو: نانگن بلائن جو. ڪنڌرن ۾ هونئن ئي نانگ بلائون جهجهيون پڌيون آهن. الائي ڇو مونکي اهو خيال ئيو ته ڪٿي ويجهو ئي ڪو وڏي ڦڻ وارو واسنگ نانگ، پنهنجي مٿي تي مڻ رکي، ڪنهن جو انتظار ڪري رهيو هو: شايد پنهنجي جيون ساٿياڻيءَ جو. اهو خيال ايندي ئي مونکي هو ياده آئي، ۽ آءٌ تڪڙو تڪڙو وڌيون پرانگهون پري اچي هنکي ويجهو ٿيس.

”تون اچي وئين نيرو.... مونکي پڪ هئي تہ تون ايندين. اڄ اسين مها پوڇاريءَ کي پيرين پئي، نٽوٽ ڪري ڪانئس پريم وندڻ جي اجازت وٺنداسون. جيڪڏهن هن اسان کي اجازت نه ڏني ته.,پوءِ.... پوءِ اسين دريا اُڪري پرئين پار هليا هلنداسون.... هل، جلدي هل، مها پوڇاري اسان جي انتظار ۾ آهي....“

منهنجي دل زور زور سان ڌڙڪڻ لڳي: ڪنهن اڄاتي ڊپ کان. نه نه، اهو ڊپ نه هو: هڪ عجيب احساس هو يا ڪو اڌمو هو. بلڪل اهڙو اڌمو جنهن جو آءٌ ڪو به ڇيد نه ڪري سگهيس.

هوءَ به قدر پوئتي هٽي، منهنجي ڇيله ۾ پنهنجي بانهن

ورائي، پاڻ کي ڍرو ڇڏي ڏنائين. مون سوچيو ته جيڪڏهن مون ٻه ڪيس نه جهليو ته هوءَ اتي ئي ڪري پوندي. ... ٻه سندس چيلهه ۾ ٻانهن اهڙي نموني وڌي، جنهن مان هن کي سهارو ملي سگهي.... عجيب خيال، جيڪي هڪ ٻئي جا ضد هئا، منهنجي ذهن ۾، ٽڪ گهوڙن وانگر ڏاپيون هڻڻ لڳا. انهن ۾ هڪڙو خيال هن جي جسم جي قربت ۽ خوشبو هئا. هن جيڪا اگهاڙي ٻانهن منهنجي چيلهه ۾ وڌي هئي، ان ٻانهن جي وراڪي مان، هن جي بغل جي وارن مان زال ذات جي بوءِ — خوشبوءِ ڇٺوس يا نه — منهنجي جسم ۾ ڪهرام مچائڻ لڳي. هن جي جسم جي ويجهائي ڪان وڌيڪ هن جي جسم جي آڄ وڌيڪ ڀنيلائي رهي هئي. مون ۾ گهڙي لاءِ رڳو هڪ مرد جاڳي پيو: هر ٻي صفت کان آجو، نرچو! 'جيڪي ٿيندو، ڏٺو ويندو' — جو ٻي معنيٰ ۾ پاڻ پرياڻيندڙ انسانو ذهن جي هڪڙي ڪنڊ ۾ جاڳي پيو. منهنجي جسم ۾ هڪ عجيب ڇڪ — يا ڇڪتاڻ — پيدا ٿيندي ويئي.

"ڇو نيرو.... تو کي ٻڌو تو ٿئي ڇا؟ ايئن ـيتجي ڇو ويو آهين.... تون ڪجهه نه ڇئج.... آءٌ نچڻ کان انڪار ڪري ڇڏيندس.... ڪٿي مونکي پنڊ پهڻ ڪري ڇڏين، يا ڪنهن جي آوي ۾ وجهي ڇڏين... اسان جي آنا انهيءَ ڪوري کان وڌيڪ گرم آهي.... هڪڙي ڊارئين رهڻ جي اکيان نچڻ کان منهنجو موت وڌيڪ شانائتو آهي.... تون ٻڌو نه ڪر.... آءٌ ڪالهائيندس... آءٌ مها پوچاريءَ کان

توکي گهري ونندس.... ان وقت رکو تـون مونکي پاکر ۾ پرتي، هن کي ڏيکارج تہ تون مونکي ڪيترو گهرين ٿو، ۽ تون مون بنا زنده رهي نہ سگهندين ...ا ڪجهہ تہ چئہ.... تون مون سان ناراض تہ نہ آهين.... رات آءٌ ڏاڍي ٿڪجي پئي هيس... ديوي ماتا جي اڳيان نچندي نچندي، جڏهن مون کي تون نظر آئين، تڏهن آءٌ ديوي بدران تولاءِ نچي هيس.... اعتبار نہ اچئي تہ، پنهنجي دل کان پڇي ڏس.... تنهنجي دل منهنجي لاءِ شاهدي ڏيندي ... پر جي تون اجا ناراض آهين تہ، پوءِ آءٌ تنهنجي لاءِ نچنديس.... هيئر جو هيئر....سمورن ديوتائن، چنڊ ۽تارن جي سامهون نچنديس...."

اوچتو جهٽڪو ڏيئي، منهنجي پاکر مان هلي ويئي.... آءٌ جڏهن هوش ۾ آيس، تڏهن ڏٺم تہ اسين موهن جي ٽڙ وٽ اچي پهتا هئاسين. هوءَ ٽڙ جا ڏاڪا هيٺ لهي ويئي، ۽ نچڻ لڳي: هن جي جسم ۾ عجيب وراڪا هئا: نيٽ جي لڪڻ جيان هن جو سنڌ سنڌ سڙي تـي ويو. هـن جڏهن هڪڙو هٿ چيلهہ تي رکي، هڪڙي ٽنگ تي بيهڻ جو انگ تي اختيار ڪيو تہ مونکي موهن جي دڙي جي نچڻي ۽ هن ۾ ڪوبہ فرق نظرنہ آيو، ۽ پوءِ هوجهولڻ لڳي، جهمر وجهڻ لڳي، پيرپون پائڻ لڳي. ائين ٿي پانيو تہ سنگيت جي ڪا نهايت مستاني ڌن هن کي نچائي رهي هئي، جيڪا مونکي ٻڌڻ ۾ نہ، ٿي آئي. ائين جهومندي جهومندي هوءَ وري منهنجي پاکر ۾ هلي آئي. هن جـي ساهہ جي رفتار سان همآهنگ، هن جو اُرهہ منهنجي ڇاتي ۾ ڇوليون هڻي رهيو

هو. هن جي پڳهر جي بوءِ منهنجي اڳيئي آنائيل احساس ۾ شامل ٿي ويئي، ۽ بي‌اختيارمنهنجون ٻانهون هن‌جي بغلن کان ٿيندڻون هن جي مٿئين ڌڙ کي جڪڙي ويون. مون پنهنجا چپ هن جي‌ڪلهي ۽ڳچي جي ٻولار ۾ رکي ڇڏيا.

”ترس، نيرو.... ٿورو ترس! اسان کي اڳي ئي دير ٿي ويئي آهي....مهاپوچاري اسان جو انتظار ڪندو هوندو....“

ايئن چئي، هن پاڻ ڇڏائي، مون کي ٻانهن کان ڇڪي، هڪ طرف ٽڪري ٽڪري هلڻ لڳي. آءٌ ڇهه نه ڪري سگهيس ته ان وقت منهنجا ڪهڙا احساس هئا. ڪاوڙ جا، لاچاريءَ جا يا واڻن جي بتال ٿيڻ جا. آءٌ بنان ارادي، هن جي هشيءَ تي، گهلبو ويس. چانڊوڪي‌گاڏر اونده. ۾ اسين ٿاٻڙجندا ڪنڊرن‌جي‌ڏکڻ پاسي‌ڪيڙيل زمين ۾اچي‌نڪتاسون، جتي ٽڪرو هاڻ ئي محال هو. پرهوءَ هلندي رهي، مونکي گهليندي رهي. ٿوروئي هلياسون ته ننڍي چوٺري جهڙي هڪ جهوپڙي نظر آئي. ڏيئي‌جي‌ٽمڪندڙ روشني چانڊوڪيءَ جي سونهن کي ڪائي رهي هئي. جهوپڙيءَ جي دروازي تي پهتاسون ته سامهون ئي سامهون، ڏيئي جي‌ٽمڪندڙ روشنيءَ ۾، هڪ وڏو پاڇولو لڏندو لمندو نظر آيو، ۽ هڪ ڪنڊ مان آواز آيو: ”.... ميران، تون اچي وئينءَ....!“

ٿوري دير لاءِ منهنجا اوسان خطا ٿي ويا. هن آواز ۾ عجيب گهرائي هئي، ڄڻ ڪو ماڻهو پنهنجي دل مان ڳالهائي رهيو هو. مون کي ايئن لڳو ته اهو آواز هن دنيا جو ته آواز ئي ڪونه هو. يا ته آءٌ به هن وانگر چريو ٿي رهيو

هوس يا هي واقعي ڪا هن دنيا کان ٻاهر جي، ڪا ماورائي حقيقت هئي!

”.... ها، مهاپوچاري.... آءٌ اچي ويئي آهيان.... نيرو مون سان گڏ آهي....“ هن جي آواز ۾ ٻاتائي اچي ويئي هئي، ڇوته ڪنهن اڻاتي ڏپ کان هن جي زبان هن جو ساٿ نٿي ڏنو.

”نيرو....؟! ها، نيرو.... تنهنجو پريتم نيرو.... ٻه هن کي ڇو وٺي آئي آهين....“ آواز ۾ ڪروڌ هو، ڪاوڙ هئي، ۽ فهمائش هئي. هن جو هٿ منهنجي ٻانهن ۾ سوگهو هو، هن ان کي اچان ٿي وڌيڪ زور ڏنو، ۽ مون کي اندرڇڪي ورتائين.

مون ڏٺو، ڏيئي جي ڏڪندڙ، ٽمڪندڙ روشنيءَ ۾، اونده جي پوري وچ ٿي، گيڙوءَ رتن ڪپڙن ۾، هڪ جوان ماڻهو، جنهن جو منهن، جوڌپوري پٿر جهڙو ڳاڙهو هو، جنهن تي ڇانئيل ڏاڙهي به ساڳي رنگ جي هئي. گهڙيءَ لاءِ مون ائين ڀانيو ڇڻ هو موهن جي دڙي جي پڪين ڳاڙهين سرن مان آئي آيو هو. هن جون اکيون به ڳاڙهيون هيون، يا ٿامي پوريون اکيون، جن کي ڏيئي جي روشني ڳاڙهو ڪري ٿي ڏيکاريو. هن جا چپ ٿلها هئا، جيڪي بي ترتيب پر ڏاڙهيءَ سان ملندڙ مڇن جي ڪري وڌيڪ ٿلها ٿي لڳا. هن جو نڪ سنهو، جاڙا ڀرون، ڪليل پيشاني غير حقيقي ٿي لڳا. هن جا وار ڏکها هئا، جيڪي هن جي ڪلهن تي پئي پيا. وارن جو رنگ به ٿامي، ڳاڙهسرو هو

۽ وڇان سينڌ نڪتل هئس.

”.... مهاپوڇاريءَ کان اجازت وٺي آئي آهيان تہ آءٌ پاڻ پنهنجي پريتم نيرو کي ارپي ڇڏيان.... اسين هڪٻئي کانسواءِ جيئرا رهي نہ سگهنداسون، سائين....“ هن جي آواز ۾ اهڙي وينتي ۽ ليلڙاهٽ هئي، جو مون ڀانيو تہ هوءَ روئي رهي هئي.

”.... توکي پاڻ ارپڻ جو ڪو حق نہ آهي.... تون ديوتائن کي ارپيل آهين.... تنهنجو سڀڪجهہ ديوتائن جو آهي.... تنهنجو جسم، تنهنجو روح — تنهنجو تن من ۽ آتما — سڀڪجهہ: انهن تي منهنجو حق آهي.... ۽ توکي منهنجي حڪم موجب نئين راجا جي اڳيان نچڻو آهي تہ جيئن هو خونريزي بند ڪري، شهر کي ڀسم ڪرڻ کان باز اچي، ۽ ماڻهو هن جي ميجتا لاءِ تيار تي وڃن....!“ هن جي آواز ۾ عجيب پڙاڏا هئا. مون محسوس ڪيو تہ انهيءَ آواز جي بازگشت ۾ سنگيت جي هڪ عجيب اڻ لکي ڌن بہ پڌري ۾ تي آئي.

”نہ، نہ، نہ.... مان نہ نچنديس، ڌاريئن جي اڳيان، جيڪو اسان جي شهر کي تاراج ڪري چڪو آهي، جيڪو اسان جي ماڻهن کي غلام بنائي چڪو آهي....“ هوءَ هاڻ اوڇنگارون ڏيئي روئي رهي هئي ۽ آزيون نيزاريون ڪري رهي هئي.

”....اهو ديوتائن جو حڪم آهي.... ۽ توکي خبر آهي تہ ديوتائن جي حڪم نہ مڃڻ جي سزا ڇا آهي....“

هن جون اوچنگارون وڌنديون ويون، ۽ پوءِ مهاپروچاري اٿي بيٺو. قد جـو ڊگهو، حشمت وارو مڙس، گيڙوءَ رتن ڪپڙن ۾، تمڪندڙ ڏيئي جـي لـڏندڙ لمندڙ روشنيءَ ۾، باقي اونداهه جي پس منظر ۾ـــ هـي سچو منظر ايترو غير حقيقي هو، جـو منهنجو وجود لڙهڻ لڳو. ”مون سمجهيو ته آءٌ وقت جي پولار ۾ پوئتي موٽي رهيو آهيان، ۽ موهن جي دڙي جـي وڏي پروهت جـي اڳيان بيٺو آهيان.... منهنجي دل زور زور سان ڌڙڪڻ لڳـي. منهنجي جسم ۾ رڦٽي شروع ٿي ويئي.

هوا اڳيان وڌيو، ۽ هن ڪي پنهنجي پاڪر ۾ پري ورتائين.

”نه رو.... منهنجي مٺي، نه رو.... تون منهنجي آهين.... منهنجي ديوتائن جي آهين.... تون فقط منهنجي لاءِ نچنديئن تون فقط ديوتائن لاءِ نچنديئن.... نيرو توکي ڪجهه نه ڏئي سگهندو.... هو رڳو توسان جسم جو پيار ونڊي سگهي ٿو .... پر تنهنجي من ڪي، تنهنجي آتما ڪي، تنهنجي شڪتيءَ ڪي ونڊي نه سگهندو.... تون فقط منهنجي ئي آهين.... آءٌ توسان پريم ونڊيندس.... پاڻ تن من آتما ۽ شڪتي ونڊينداسين .... ۽ ديوتا اسان تـي پنهنجي چانوَ ڪندا.... چئه، تـون مونکي چونڊينديئن يا نيرو کي.... ؟ نيرو کي چئه تـه هتان هليو وڃي.... نيرو، تون هتان هليو وڃ....!“

مون ايئن پانيو تـه ڄڻ منهنجي اندرڪو پيهي آيو هو، جيڪو مونکي چئي رهيو هو ته هليو وڃ.... هليو وڃ.... هڪدم هليو وڃ. ۽ پوءِ مون هن ڏانهن ڏٺو.... هوءَ منهنجي اڳين

۾ ا ڪيون وجهي چئي رهي هئي: ”نيرو... تون هليو وڃ... آءٌ نچنديس... مها پوچاريءَ لاءِ... آءٌ نچنديس پنهنجي ديوتائن لاءِ... آءٌ تنهنجي آهيان، مها پوچاري... آءٌ فقط تنهنجي آهيان... هي تن من، هي آتما، هيءَ شڪتي تنهنجي آهي... تنهنجي لاءِ آهي... مهاپوچاري، مونکي پاڪر پاءِ... مونکي پيار ڪر ...مون ۾ پنهنجي شڪتي اوتي ڇڏ... مون ۾ پنهنجي آتما ڪي اوتي ڇڏ... اوهه... منهنجا مها پوچاري... منهنجا پريتم...“

۽ هوءَ هن جي ڀاڪر ۾ هئي. هوءَ هونکي ڇهي رهيو هو: هن جا چپ، هن جا ڳل، هن جي ڳچي، هن جا وار، هن جو آرهه، هن جا ڪلها... آءٌ ٻنهي نستو محسوس ڪرڻ لڳس. مون ائين سمجهيو ته منهنجي اندران ڪا شئي نڪري، ٻاهر اڏامندي ٿي وڃي... منهنجي ٻت مان ست موڪلائي رهيو هو. پر منهنجون ا ڪيون هنن ۾ کتل هيون.

گهڙي ڪانپوءِ هو مورچل ٿي هن جي ٻانهن ۾ ڍرڪي پئي، ۽ هن نهايت آهستي هن کي هيٺ ليٽائي ڇڏيو. ڏيئي جي ڏڪندڙ روشنيءَ ۾ هن جوارهه، هن جي ساهه سان گڏ هيٺ مٿي اڀري آسري لهي آلهي رهيو.

پوءِ هو مون وٽ آيو، ۽ چيائين: ”هيءَ سمهي رهي آهي. اوهين مهرباني ڪري ريسٽ هائوس موٽي وڃو. هن جو ڪو فڪر نه ڪريو. هوءَ اوهان کي صبح جو اوهان سان واپس وڃڻ لاءِ تيار ملندي...“

آءٌ ڇڻ ته خواب مان جاڳي پيس: ”پر... هيءَ...“

هن پڙاڏيندار آواز ۾ چيو: ”آءٌ توهان کي منٿ ٿو ڪريان ته اوهين هتان هليا وڃو. نه ته هن جي موت جا اوهين ذميدار ٿيندا. منهنجو اوهان سان وچن آهي ته هوءَ صبح جو صحيح سلامت اوهان سان گڏ هوندي.... هاڻ وڃو: مون وٽ گهڻو وقت ڪونهي....“

هو هن ڏانهن مولي ويو. هن جسي ٻر ۾ ليٽي پيو، ۽ پوءِ پاسو ورائي، هن کي پاڪر ۾ آندائين، جڻ ته آءٌ اڳي ئي اتان هليو ويو هوس، آءٌ هن لاءِ موجود ئي ڪونه هوس.

آءٌ چپ چاپ ٻاهر نڪري آيس. چانڊوڪي مون کي چئو ڪو مهڻو ڏيئي رهي هئي، مون پنهنجي هارميجي ورتي هئي. آءٌ پنهنجي فرض تان دستبردار ٿي چڪو هوس، مون ايئن محسوس ڪيو ته اونداهه چانڊوڪيءَ سان گڏجي مون تي کلي رهي هئي. وڻن جي سرسراهٽ به مون تي کلي رهي هئي، ۽ مون انهيءَ سرسراهٽ ۾ به چئي ان سرگوشيءَ جو پڙلاءُ ٻڌو ته ”هليو وڃ.... هليو وڃ....“

آءٌ پنهنجي ڪمري ۾ پهچي، بستري تي اونڌو ٿي اونڌو ليٽي پيس. منهنجو سڄو بدن نستو ٿي ويو هو. جڻ ته آءٌ پنهنجي پاڻ کان وڃائجي رهيو هوس. منهنجي دماغ ۾ الائجي ڪهڙي ويڙهاند متل هئي. نهرو جا، ميران جا، مها پوڄاري جا، نچڻيءَ جا ۽ ٻيا مختلف پاڇولا منهنجي اندر سمائجي رهيا هئا.... ۽ اوچتو مون سڏ ٻڌو:

”سائين، اوهان جي چانهن رکي هيم، سا ته ٺڏي ٿي ويئي: چئو ته وري گرم ڪري اچان ...“ ريسٽ هائوس جو

ٻڙو مون کي جاڳائي رهيو هو.

آءُ ڇرڪ ڀري اٿي ويٺس. سج ڪافي مٿي چڙهي آيو هو. ٻڙي ٻڌايو ته سڀ مهمان ڊائننگ روم ۾ ناشتو ڪري رهيا هئا. آءُ تڪڙو تڪڙو تيار ٿي سڌو ڊائننگ روم پهتس. منهنجي پهرين نظر هن تي پئي. هوءَ چاڪ چڱي ڀلي، نيرن ڪري رهي هئي. هن هڪ مرڪ سان منهنجي آجيان ڪئي.

مون کي سمجهه ۾ نه پئي آيو ته، آءُ هن کان ڇا پڇان، ڪيئن پڇان. مون کي پنهنجي پاڻ تي ۽ پنهنجي جذبن تي ڪوبه اعتماد نه رهيو هو. هن سان منهنجو ڪهڙو رشتو هو. رات هوءَ مونکي ايترو ويجهو هئي، ۽ هينئر هن جي اکين ۾ منهنجي لاءِ سڃاڻپ ٿيرڪا هئي. پر منهنجو اندر ويڙهي رهيو هو. رڳو ان وڍ ڪٽ کي ٻنجو ڏيڻ خاطر پڇيم:

”اوهان جي رات ڪيئن گذري؟“

”آءُ ته بلڪل سڪل ٻنڍ وانگر سمهي آئي آهيان، ۽ ايتري تازي توانائي ٿي محسوس ڪريان، جو بيان نٿي ڪري سگهان....!“

هن جي ان چوڻ ۾ ڪابه بناوت نه هئي، ڪوبه گيرب گاءُ نه هو. رات جي ڪابه سڃاڻپ نه هئي. هن جون اکيون ڪنهن به يادگيريءَ کان بلڪل وانجهيون، سنيون سيبتيون اکيون هيون. آءُ پاڻ کي ئي الزام ڏيڻ لڳس. ڪجهه منهنجي ئي هوش حواس ۾ ڪا خرابي هئي، يا مون کو خواب لڌو هو يا مرڳو آءُ چريو ٿي پيو هوس. نفسياتي مريض آءُ هوس ۽ نه هوءَ!

ٿوري دير ۾ وڻگن آئي، ۽ سمورن مھمانن کـي ساڻ ڪري اسين ھوائي اڏي پھتاسين. موھن جـي دڙي جـي ھوائي اڏي کـان ڪراچيءَ جـي ھوائي اڏي تائين، جتان ھن کي پئرس جـي فلائيٽ ۾ وڃڻو ھـو، آءٌ ھـن سان گڏ رھيس، پـر سڄي مـدت ۾ هـن اهـڙي ڪابہ لکا نـہ ڏني جنھن مان اھا خبر پئي تہ ھن کي موھن جي دڙي جيرات جـي ڪابہ يادگيري ھئي، يـا ھوءَ مونـکي محض ھڪ مھماندار يا ميزبان کان وڌيڪ ڪجھہ سمجھي ٿي.... ۽ آءٌ اداس ٿڪل قدمن سان ھوائي اڏي کان ٻاھر نڪري آيس.

* * * *

مريانا سان منھنجي ٻي ملاقات ٻـہ سال پوءِ پئرس ۾ ٿي، سا بہ اتفاقي. آءٌ صحافين جي جماعت سان گڏ، حڪومت جـي سربراھہ جـي دوري کـي ”ڪور“ ڪرڻ پئرس آيو ھوس. پئرس جي رنگينين ۾ ڪٿي بہ مون کي مريانا ياد نہ آئي. شانزليزي، بوورجي عجائب خاني ۽ ميوزيم ۾، پئرس جي وڏي لئبرري ببليوٿڪ نئشنال، آرڪ ڪنٽريونف ۽ ٻين مشھور ھنڌن تـي گھمندي، آءٌ پنھنجي سفرنامي لاءِ مواد گـڏ ڪندو رھيس. باقي وقت پنھنجي اخبار کي خبرون ۽ فوٽا موڪلڻ جـي ڊوڙ ڊڪ ۾ گـذري ويو. ٻچاڙي واري ڏينھن تي فرانس جي صحافين اسان جي مان ۾ دعوت ڪئي. ان دعوت ۾ بہ منھنجي ڪا خاص دلچسپي ڪانہ ھئي، پر ھڪ صحافي جـي حيثيت ۾ صحافين جـي ڏي دعوت کان منھن مٽائڻ نٿي جڳايو. ان ڪانسواءِ اسان جـي جماعت ۾

رکيو آءٌ ٿي فرينچ زبان سمجهي ۽ ڳالهائي ٿي سگهيس. ان ڪري سڀني زور ڀريو ته جيڪي فرينچ صحافي انگريزي نٿا ڄاڻن تن سان رسمي ڄاڻ سڃاڻ ۽ عليڪ سليڪ لاءِ منهنجو هجڻ ضرور هو.

صحافي عجيب مخلوق آهن. هنن ۾ گهڻو ڪري، جڏهن هو پاڻ ۾ هوندا آهن، حجت ۽ بي‌تڪلفي ملڪن جون سرحدون اورانگهي ويندي آهي. هنن جا چرچا گهڻا به پنهنجا ئي هوندا، ۽ حوالا به پنهنجا هوندا آهن. هنن جا عشق به پنهنجي‌نوعيت‌جا هوندا آهن. هنن جون محبتون به پنهنجون هونديون آهن ۽ نفرتون به پنهنجون هونديون آهن. جڏهن محفل متي ته هرڪو ٽن چئن جي ٽولين ۾ ورهائجي ويو. سڀڪو پنهنجي پنهنجي پسند جو ”مشروب“ پي رهيو هو. منهنجو گلاس خالي ٿيو ته آءٌ ان‌ڪي ڀرڻ لاءِ، ڪائونٽرتي پهتس. گلاس ۾ برف وڌم ته ڪنهن منهنجي ڪاهي‌تي هٿ رکي چيو: ”ڇا آءٌ اوهان سان ڳالهائي سگهان ٿي؟“

۽ مريانا منهنجي اڳيان بيٺي هئي. آءٌ ڪي گهڙيون گهوري گهوري هن‌کي ڏسندو رهيس، ۽ منجهس به سال اڳ واري مريانا ڳولي‌رهيو هوس. ان جي بدران منهنجي اڳيان ڪلنڊڙ اکين، ڪلنڊڙ ڇپن، ڪلنڊڙ ڳلن واري مريانا بيٺي هئي. مون‌کي الائجي ڇو شڪ ٿيڻ لڳو ته هن جي اکين ۾، ڪٽي ٻنهي، پوپان، ڪا اداسي به جهلڪي رهي هئي. هوءَ بدن ۾ ٿوري وڏيڪ ڀريل ٿي نظر آئي. سندس آرهه به وڏيڪ ماسيرو ڀانيم.

”هيلو مرپانا....!“ آءٌ رکو ايترو چئي سگهيس.

هوءَ مون کي ٻانهن کان ڇڪي، هجوم مان گهليندي، ٻاهر ٽيريس تي وٺي آئي، جتي ڪجهه ڪرسيون ٽيبلون پيون هيون. مون کي پنهنجي سامهون وهاريندي، هن پهريون رسمي سوال ڪيو: ”تنهنجي لاءِ ٻيو گلاس آڻيان....؟“

”نه، هاڻ ڪافي پيتو اٿم....“مون مختصر جواب ڏنو.

پوءِ هن پنهنجي ارهه جي ٻيئنج ۾ لٽڪندڙ لاڪيٽ سان کيڏندي چيو: ”مون کي تو کان معافي وٺڻي آهي. معافي ته گهڻو اڳي وٺڻ کپندي هئي، پر حالتون ئي اهڙيون ٿيون.... جو....“ هو اڳتي ٻيهي رهي.

”چئه، آءٌ هاڻ اتي پهتل آهيان جو ڪڙي کان ڪڙو سچ ٻڌڻ لاءِ تيار آهيان،“ مون پنهنجي گلاس ڏانهن اشارو ڪندي چيو.

”ڏاڍو سٺو.... پوءِ ته آءٌ همت ڪري سگهنديس، ۽ سچ ڳالهائي سگهنديس: سٺو يا ڪڙو، اهو تونئي ڇڏيل آهي.... موهن جي دڙي تي، جيڪي ڪجهه ٿيو، سو هڪ ناٽڪ هو.... سوچيل سمجهيل، رٿابندي ڪيل! ۽ تون اجايو، ۽ اوچتو ان جوشڪار ٿئين!“ اهو هن ڪجهه ترڪ ۾ چيو. مون ڪو جواب نه ڏنو. منهنجي دل زور زور سان ڌڙڪڻ شروع ڪري ڏنو هو. منهنجي دماغ ۾ ٿهليل دونهون گهڙيءَ لاءِ ڄمي برف ٿي ويو. پوءِ هن وڏو ساهه کڻندي چيو: ”مهاپوچاري.... منهنجو ”بواءِ فرينڊ“ فليپ هو.... هو آرڪيالاجسٽ آهي.... ۽ مشرقي ڪلچر ۾ ڊاڪٽوريٽ

ڪيل اٿس.... ڪجهہ سال اڳ هو فرانس جي آرڪيالاجي جي ٽيم سان گڏ اوهان جي ملڪ ۾، آمريڪا جي ڪوتاين لاءِ آيو هو.... ۽ پنج سال اتي رهيو هو. اوهان جي ٻولي بہ آتي ڏي سکيو هو ۽ سٺي ڳالهائي سگهي ٿو.... هن پراڻين سڀيتائن، انهن جي ديومالائن ۽ ڏند ڪهاڻين تي گهڻو ڪجهہ پڙهيو آهي.... ۽ نفسيات ۽ هپناٽزم ۾ بہ ڊپلوما اٿس.... جڏهن آمري ڪان موٽيا، ۽ هن سوربون ۾ پڙهائڻ شروع ڪيو، تڏهن هن جي ملاقات مون سان ٿي.... ۽ اسان هڪ ٻئي جي بنهہ ويجهو اچي وياسون.... نہ، اهو آءٌ غلط ٿو چوان.... ويجهو اچڻ جو سبب اهو هو تہ هن مون کي نشي تي هيرائي ڇڏيو.... ميسڪالين، ايل ايس ڊي ۽ ٻيون شيون واپرائڻ لڳيس.... ۽ انهن جي نشي ۾ هو مون تي پنهنجي هپناٽزم ۽ ”ٽرانس“ يعني وجدان جا تجربا ڪندو رهيو.... رفتہ رفتہ آءٌ هن جي ٻڌي ٻانهي ٿي ويس.... هن جي ئي رنگ ۾ رڱجي ويس. هن مون کي، ڪجهہ نشيدار شيون سمگل ڪرائڻ لاءِ، مختلف ملڪن ۾ پنهنجي مددگار طور استعمال ڪرڻ شروع ڪيو. مون جڏهن صحافت ۾ پير پاتو، تڏهن بہ آءٌ هن جي چنبي ۾ رهيس جيتوڻيڪ مون محسوس ڪرڻ شروع ڪيو هو تہ هن جي مون سان ڪا محبت ٻحبت ڪانہ هئي: آءٌ هن لاءِ آمدني جو ذريعو بڻجي رهي هيس.... ۽ پوءِ جڏهن اوهان جي سيمينار جو انتظام ٿيو ۽ اسان جي اخبار کي عيوضي موڪلڻ جو خيال ٿيو تڏهن فليپ، هڪڙي ڏک ۾ شاهوڪار ٿيڻ جو پروگرام

رٽيو. هن مون تي زور ڀريو ته آءٌ پاڪستان وڃان....هو پاڻ گهڻن ملڪن ۾ شڪ هيٺ اچي چڪو هو. هي اهڙو موقعو هو جــو پاڪستان مان، منهنجي ڪئميرا ۽ ٻئي سامان ۾ هيروئن ڀري آڻڻ بنهه سولو هو. ان لاءِ هن اهو سڄو ڊرامو تيار ڪيو: هــن مون کي ميسڪالين کارائي، هپناٽزم جــي ذريعي، ان سڄي ڊرامي لاءِ تيار ڪيو.... هن سوچيو هو ته هو گهڻو وقت اڳي پاڪستان پهچندو.... ۽ گهڻي ۾ گهڻو مال گڏ ڪري رکندو.... اسان جي ملڪ جو هنڌ موهن جو دڙو هو.... هن کي اتــي سورا آرڪيالاجسٽ سڃاڻــن تــا جيڪڏهن ڪنهن ڏسي به ورتو ته هو چوندو ته هو پنهنجي ريسرچ جي سلسلي ۾ آيو هو.... جيڪڏهن مون تــي ڪا نظرداري رکي ويئي ته ٻوءِ اهو ناٽڪ رچائڻو هو، جنهن جي باقي تو کي سڄي خبر آهي.... اهائي رات اسان جي ملاقات ٿيڻي هئي، ۽ سڀ معاملا طئي ڪرڻ هئا...."

منهنجو ذهن هاڻ هر قسم جي دونهين کان آجو ٿــي چڪو هو. مون کي پاڻ تي ڪل به اچڻ لڳي هئي ته ڪاوڙ به، پر مون رڳو ايترو چيو: "۽ هاڻ.... هاڻ تنهنجو فليپ ڪٿي آهي....؟"

هن جي اکين ۾ هڪ عجيب درد ڪَر موڙي اٿيو. پر ترت ئي هن جون اکيون وري صاف شفاف ٿــي ويون، ۽ هــن چيو: "اسان جي فلائيٽ جڏهن پئرس پهتي ـــ فليپ به ان فلائيٽ تي هو ـــ تڏهن آءٌ جهلجي پيس. انٽرپول وارن جڏهن فليپ کي ڏٺو، تڏهن ئي شڪيا هئا.... پر ان

وقت آءٌ ڪنهن به نشي ڪان آجي هيس.... مون فليپ ڏانهن اشارو ڪيو، ۽ پوءِ کين سيڪجهه سچي سچي ڪري ٻڌايم .... فليپ ڏهن سالن لاءِ جيل هليو ويو.... آءٌ سال لاءِ سينٽوريم ۾ داخل ٿيس ته جيئن نشي جي عادت مان جان ڇٽي....۽ هاڻ آءٌ بلڪل صحتمند آهيان، ۽ پنهنجي مڪمل هوش حواس ۾ توکان معافي ٿي گهران....تون الائي ڪهڙي محشر ۾ هوندين.... آءٌ ته اندازو به نه ٿي لڳائي سگهان!"

هوءَ چپ ٿي ويئي. آءٌ پنهنجي محشر جو ڪوبه ڇيد هن اڳيان پيش ڪرڻ لاءِ تيار نه هوس. مون رڳو ايترو چيو: "مهربانا.... هل ته پنهنجا گلاس ڀريون....!"

جڏهن اسين ٻار ڏانهن ٿي وياسين، تڏهن هن واٽ تي، گهڙي لاءِ مون کي ٻانهن کان ڇڪي ٻيهاري ڇڏيو، ۽ چيائين: "جيڪڏهن تون چاهين ها ته اهو ناٽڪ اوڏي مهل ختم ٿي وڃي ها، جيڏي مهل موهن جي تڙ تي آءٌ تنهنجي ڀاڪر ۾ هئس....ان وقت آءٌ مهاڀوچاريءَ جي پيدا ڪيل "ٽلرائنس" ۾ هيس. ان وقت جيڪڏهن تون مون کي ڀاڪر ۾ ڀري، اتي ئي ليٽائي، پنهنجي آٽائيل خواهش پوري ڪرين ها ته آءٌ حقيقت جي دنيا ۾ موٽي اچان ها....!"

مون هن جي اکين ۾ ڏٺو.... انهن جي اٿاهه گهراين ۾ موهن جي دڙي جي پوڄارڻ اڇٽيءَ جو گهرو گهرو درد هو.... ۽ هوءَ منهنجي ٻانهن کي ڇڏي، ٽڪڙي ٽڪڙي، صحافين جي هجوم ۾ گم ٿي ويئي. ■

هڪ مُڙدي جي لاش

اصغر جڏهن بئريسٽري ڪري آيو، تڏهن پڻس ۽ رڳو شهر جي وڏن ماڻهن جي، پر پنهنجي تڪ جي سمورن زميندارن جي هڪ شاندار دعوت ڪئي هئي، ۽ ان دعوت جو نتيجو ڪو برو نه ٿيو هو. اصغر جي وڪالت جو ڏندو ڏينهون ڏينهن وڌندو ويو، ۽ ڪجهه عرصي کان پوءِ اصغر جڏهن پنهنجي هٿ اچڻ واري وقت کان اڳ جي ماضيءَ ۾ گهوري نهاريو ته هن کي ائين محسوس ٿيو، ڄڻ ته ڪيس ڪنهن ڪاريگر ڪڪر ڏنگي ورتو هو. اڳي جو هو ڪا سماجي برائي ڏسندو هو ته سندس دل ڪڙهڻ لڳندي هئي، هاڻ ساڳي برائي ڏسي هن کي هڪ اڻلکي خوشي محسوس ٿيندي هئي. اڳي ڪنهن جانور جي موٽر هيٺان اچڻ تي به ڏينهن هو ماني ڪائي نه سگهندو هو، ۽ هاڻ اسپتال ۾ کهاڙين سان چچريل انسان يا اسپتال جي مُڙدا-گهر ۾ ڪو انساني لاش ڏسندو هو ته هن کي هلڪو اطمينان ٿيڻ لڳندو هو. اڳ هو جڏهين به خواب ڏسندو هو تہ هن کي اڪثر پيارا پيارا سهاڄهڙا ماڻهو، سفيد گلابن جا تاج پهريو، حسين جسمن سان رقص ڪندا نظر ايندا هئا، ۽ هاڻ هن جي خوابن ۾ ڦاهيءَ تي لٽڪندڙ ماڻهو، کهاڙين ۽ لوڙهين سان چچريل لاش، چُرن ۽ چاقن سان چيريل پيٽ، رت ۾ ڳاڙهيون حسين جوانڙيون، تاش جي پتن جا تاج پهريل ڪيرو جوان

نظر ايندا هئا، ۽ اهڙي خواب کان پوءِ هن جو سارو ڏينهن هڪ عجيب سڪون ۽ اطمينان ۾ گذرندو هو. ۽ سندس ڪنوار اهو سڪون ۽ اطمينان ڏسي، سمجهي ويندي هئي ته ان ڏينهن ڪيس ڪو خون جو ڪيس مليو هوندو، ۽ هوءَ ڪنهن نئين؟ سازهي؟، ڪنهن نئين تحفي جي اميد ۾ سارو ڏينهن اطمينان ۽ خوشيءَ ۾ چال ڏيندي رهندي هئي.

اصغر جو دوست باريسٽر فلپ، انگلنڊ کان گهمي لاءِ آيو ته هن کي وري اهي ڏينهن ياد پيا، جڏهن هو ٻئي انگلنڊ ۾ ڪنهن پب يا ڪلب ۾، لئٽن-آمريڪن رقص جي ڌنن تي ٿڙڪندا، ٿاپڙندا، ساري ساري رات گذاريندا هئا. هو سمجهي پيو ته فلپ کي هت ڪهڙا ڪهڙا هنڌ گهمائي.

هن کي هڪ خون جي ڪيس ۾ بدين وڃڻو هو. هن فلپ کي پاڻ سان ڪنيو ۽ کيس بدين گهمائي آيو. فلپ چپ چاپ بدين جي شهر، ڪورٽ ۽ ماڻهن کي ڏسندو رهيو، ۽ جڏهين هوجمپ؟ ۾ چڙهي واپس حيدرآباد هلڻ لڳا، تڏهين به فلپ چپ رهيو. اصغر کان رهيو نه ٿيو پڇي ويٺو، ”چو فلپ، تون ماٺ ڇو ٿي ويو آهين؟“

فلپ پهرين ته ڪو به جواب ڪونه ڏنو، پوءِ چيائين، ”مون کي ڪا ڳالهه سمجهه ۾ نه آئي، ان ڪري چپ آهيان!“

اصغر به کلي ڏنو— ’هي ويچارو ڇا سمجهندو هتان جي وڪالت!‘

”تون منهنجي جواب تان کلين ڇو ٿو؟“

”دوست، تون هن وقت پنهنجي ملڪ جي معيار سان سڀڪجهه ڏسي رهيو آهين، ان ڪري توکي ڪجهه سمجهه ۾ نه ايندو. تنهنجي ملڪ ۾ وڪالت نهايت ڏکي آهي، ۽ هت نهايت مهانگي.“

”اهو ڏکئي ۽ مهانگي جو ضد نه ڪجهه نئون فلسفو آهي!“ فلپ جي آواز ۾ ڪجهه ٽوڪ هئي.

”مون کي پڪ هئي ته تون اهو سوال ڪندين، پر حقيقت به ائين آهي. تنهنجي ملڪ ۾ ڏوهه جي قيمت سزا آهي، ۽ هت ڏوهه جي قيمت ڏوڪڙن ۾ ٿي ڪٿجي!“

فلپ جي منهن تي هاڻ تـه اهڙو جهاڳ سان گڏ هڪ ڏپ ڳاڙ حيرت به هئي.

”سو ته تون تڏهين سمجهي سگهندين، جڏهين—“ ۽ عين ان وقت هن کي زور سان جيپ کـي برڪ ڏيڻو پيو. جيپ اڳيان، رستي جي پوري وچ تي، هڪ پير مرد پنهنجي جتيءَ ۾ ڪنهن پٿر سان ڪوڪو ٺوڪي رهيو هو. اصغر جي وات مان گار نڪرندي رهجي ويئي: ”پريا مڙس،.... ڪٿيءَ ڪنهو اٿيئي چا!“

پريو مڙس رستي تان هٽي پري تـه ٿيو، پر هن جـي چهري تي ڪا خاص گهٻراهٽ نه هئي، پيا سندس چهري تي چڙهيل لٽڪ ۾، ڏپ ۽ گهٻراهٽ جا احساس به لڪي ويا هئا. هن فقط ايترو چيو، ”جي، سائين!“

باوجود ڪاوڙ جي، اصغر کلي ڏنو. فلپ ويچارو ڪجهه نه سمجهندي، رکو پرئي مڙس کـي چتائي ڏسي رهيو هو.

پرڻي مڙس جي منهن ۾ هڪ عجيب ياسيت جو عالم هو، چاپٽين ڏاڙهي، هونٺن ته ڪجهه اچي به هئي، ڪجهه لٽ جي ڪري پوري تـي نظر آئي. سندس نرڙ ۾ گهنج اهڙا هئا، جن کي ڏسي ائين ٿي خيال ٿيو ته هن پرڻي مڙس سچي عمر پهڻ ڪٽيندي گذاري آهي. اچي پر مرٽيل ڪَـسي ڳچي جي قميص ۽ ڪاري سٿڻ ۽ مٿي تـي ڪارو پٽڪو، جنهن جي ڪاراڻ ۾ الاجي ڪيترا غريبيءَ جا عيب لڪل هئا، ۽ هٿ ۾ چنل گهيتلو.

اصغر پرڻي مڙس کان پڇيو: ”پـريا مڙس، ڪيڏانهن ٿو وڃين؟“

”حيدراد“ (حيدرآباد).

”يوه ڪڏهين پهچندين؟“

”سائين، ڏينهڪا!“

۽ اصغرکان وري به ڪل نڪري ويئي، ۽ هن جيپ کي اڳتي وڌايو.

فلپ ڪائونس اوچتو سوال ڪيو: ”کهڙيءَ ڳالهه تان کلئين؟“

”هتي جا ماڻهو به عجيب آهن. پڇيومانس ته ’موت ڪنيو اٿئي چا‘، ته بنا ڪنهن هٽڪ جي جواب ڏنائين تـه ’هائو‘! هنن ماڻهن لاءِ ته موت ۽ حياتيءَ ۾ ڪو فرق ئي ڪونهي!“

”ان ۾ کلڻ جي ڳالهه کهڙي هئي؟“

اصغر کي هاڻ فلپ تي ڪاوڙ اچڻ لڳي هئي: ’هي ته

ڪو فيلسوف ٿي ويو آهي، مزاج ني به ڪيس ڪل نٿي اچي .... هون!'

"ڀيو ڇا پڇيئين؟"

"پڇيو مانس تہ 'ڪيڏانهن پيو وڃين'، تہ چيائين تہ 'حيدرآباد' ۽ 'هتان پنڌ حيدرآباد، هڪ ٻي ڏينهن ۾ پهچندس' تي مون کي کل اچي ويئي!"

"پوءِ تو چيو نہ کيس حيدرآباد تائين ڪٿي هلڻ جي آڇ ڪئي!"

"فلپا هن ملڪ ۾ جيڪڏهين ماڻهن کي پنهنجي گاڏين ۾ کڻڻ جي آڇ ڪرڻ لڳون، تہ سارو سال ماڻهو ڀوڳيندي گذري وڃي."

اصغر کي پنهنجي انهيءَ 'ماڻهو ڀوڳڻ' تي بہ کل اچي ويئي، ۽ فلپ هڪ عجيب نگاهہ سان هن کي تڪيندو رهجي ويو. ۽ ان نگاهہ ۾ ڪاوڙ، پشيمانيءَ ۽ بيوسيءَ جا احساس گڏجي، محض اهو جهاڳي بنجي ويئي.

* * * *

ٻئي ڏينهن اصغر فلپ کي حيدرآباد جون ڪورٽون ڏيکارڻ نڪتو. ڪار کي پارڪ ڪرڻ لاءِ، جئن موڙي رهيو هو تہ اُگهان ڪا شيءِ ڏسي بريڪ ڏنائين. ڪاوڙ سان هيٺ لٿو، تہ سندس منشي ڊوڙندو آيو، ۽ ان شي کي تڏو هٽي، چيائين "او پوڙها، مرڻو اٿئي ڪيئن، جو اتي سمهي رهيو آهين؟"

ستل پوڙهو، اوٻاسي ڏيندو، 'ڪر' موڙي اٿي ويٺو.

اصغر ان پوڙهي کي ڏسي، ڪاوڙ مان ٿڙڪڻ لڳو. هن جي ذهن ۾ اهوئي خيال آيو ته ڪالهه ڪان وٺي پوڙها ماڻهو، سازش ڪري، ڪانونس اڪسيڊنٽ ڪرائڻ جي خيال ۾ هئا. ڪلهه رستي تي، ته اڄ بنهه ڪورٽ ۾! جوابدار جي حيثيت ۾ ڪورٽ جي پڃري ۾ بيهڻ جي تصور ڪان ئي هن کي بنهنجي پيٽ ۾ هڪ عجيب ڪڏ پوندي محسوس ٿي. پر منشيءَ پوڙهي کي گاريون ڏيڻي، اتان ڌڪا ڏيئي ڪڍيو، ۽ پوءِ سلام ڪري، چوڻ لڳو: ”سائين، ڪو اڌ چريو ٿو ڏسجي! چري ٿو ته سندس اباڻي زمين ڪسجي ويئي آهي، ۽ ان جي اپيل سيشن ۾ ڏڻ جوڳي ٺهرائي آهي. وڪيل اٿس ڪونه، سو پاڻ ئي وڪالت لاءِ آيو آهي!“ منشي کلڻ لڳو.

اصغر کي الاجي ڪهڙو خيال آيو، سو منشيءَ کي چيائين، ”چئينس ته مون کي وڪيل ڪري، ”پئسو پائي نه وٺندو سائنس!“ ۽ اصغر کي به کل اچي ويئي.

اهو سارو ڏينهن هن فلپ کي ڪورٽون گهمائيندي گذاريو. شام جو پنجين بجي، فلپ سان گڏجي، اچي آفيس ۾ ويٺو، ته اينڊي شرط خون جي ڪيس جا اصيل مليس. ان مان هڪڙي ڪيس ۾ فوتيءَ جو لاش اسپتال ۾ اچي پهتو هو، ۽ هو فلپ کي وٺي، اسپتال جي مُڙدا-گهر ڏانهن هليو. مُڙدا-گهر ۾ گهڙڻ سان ئي ڪيس ڏاهو آيو، اڳتي ڪرندي بچيو. مُڙدا-گهر جي نگهبان کلندي چيو: ”سائين، جيڪي ماڻهو بي موت مري ٿا وڃن، سي مور گهو جيئرن کي ٿا ڏاڍا ڪارائين!“

فلپ به هن لاش وٽ اچي ويهي رهيو، ۽ ان کي گهوري ڏسڻ لڳو. لٽ ـ مان پرڀل چاپئين ڏاڙهي، منهن ۾ کهرا کهرا گهنج، ڪاري سٿڻ، ۽ اڇا ڪارا ڪليل وار، ڪارو پٽڪو ڪليل حالت ۾ پوڙهي جي ڇاتيءَ تـي پيو هو، ۽ پٽڪي جي هڪ ڪنڊ ۾، ڳنڍ ٻڌل. ڪا شي پوڙهي جي هٿ ۾ اڃا مضبوطيءَ سان جهليل هئي، جو موت کان پوءِ به ٽيڙيون ٽيڙيون نسون جهڪيون نه ٿيون هيون. سڄي لاش ۾، ائين ٿي پاتيو ته اها سٽ اڃا نه مٿي هئي.

فلپ هري هري اصغر کي چيو: ”هن پوڙهي جي مٺ ۾ ڇا آهي؟“

اصغر کي پوڙهي تان ٿاڀي اچڻ جـي اڳي ئي ڪاوڙ هئي، سو خار مان چيائين: ”ڏکي جا پڳڙا!“

فلپ کي هن پهريون ڀيرو سنڌيءَ ۾ جـواب ڏنو هو، سو وائڙو ٿـي اصغر جي منهن ۾ نهارڻ لڳو. هڪ ڏاڙئين جي دلچسپي ڏسي، مڙدا-گهر جي نگهبان، زور ڏيئي، پوڙهي جي هٿ مان پٽڪي جي ڳنڍ ڇڏائـي کولي، تـه ان مان ڪارـري چيڪي مٽيءَ جي مٺ وهي، پوڙهي جي ا کين تان ڦرڪندي ويئي!

اتان واپس اچڻ تي فلپ ۽ اصغر ۾ ان ڳالهه تي بحث ڇڙيو ته پوڙهو ساڳيو، جيپ هيٺان اچڻ وارو ۽ ڪورٽ ۾ ڪار هيٺان اچڻ وارو پوڙهو هو يـا انهن واقعن ۾ ٽـي مختلف پوڙها ڪين نظر آيا هئا. اصغر جو خيال هو ته ٽي مختلف پوڙها هئا، ۽ فلپ جو خيال هو ٽـ.. لنهي واقعن ۾ ساڳيو

پريو مڙس هو. ۽ ڳچ رات تائين بحث ڪرڻ کان پوءِ، ڪنهن فيصلي تي پهچڻ کان سواءِ، ٻئي ڄڻا هڪٻئي کي دوستيءَ جو يقين ڏياريندا الوداع چئي وڃي سمهي پيا.

وڻ جو موت

هو اٺين ٿي بنا ارادي، ”شڪر پڙيان“ جي ٻهاڙيءَ ڏانهن هليو آيو هو. اتي پهچي، هن پنهنجي پاڻ کان پڇڻ شروع ڪيو هو ته، هو اتي ڇو آيو هو؟ ڇا گهولڻ آيو هو. مون کي شايد ڇانوَ جي گهرج آهي، هن پنهنجي پاڻ کي جواب ڏنو. هو جڏهن کان هت آيو هو، تڏهن کان هو ڇانوَ ڳوليندو رهيو هو. هن کي يقين ٿي ويو هو ته هتي ڇانوَ نه هوندي. پاڇولا ضرور هئا، پر ڇانوَ بنهه ڪانه هئي. نتهن آس ۽ پاڇولي ۾ ڪو فرق ڪونه هو. پاڇولن ۾ به نتهن آس جي آنت هئي.

هت پاڇولا به عجيب هئا. ماڻهن جا پاڇولا ڪاٺين وڏا هئا، وڻن جا پاڇولا وڻن کان ننڍا هئا، ۽ مسجد جي پاڇولن ۾ ماڻهن جا پاڇولا بلڪل الڳ ۽ علحده نظر ايندا هئا: پاڇولن ۾ پاڇولا، جيئن مسجد جي پاڇولن تي ماڻهن جا پاڇولا مٿان چنبڙيل هئا. پر انهن سمورن پاڇولن ۾ هڪ ڳالهه ساڳي هئي: انهن پاڇولن ۾ ڪابه ڇانوَ نه هئي.

هڪ ٻي ڳالهه به هن کي منجهايو هو. ڪڏهن ڪڏهن ماڻهن جي منهن جو رنگ مٽجي ويندو هو، ۽ سندن روح نتل ڪاندي جي روح اختيار ڪندي هئي. هن کي ائين محسوس ٿيندو هو ته ان وقت جڏهن، هن ڪنهن ماڻهو کي هٿ لاتو ته هنجو هٿ سڙي پوندو. اهو احساس ايندي

ڏي هوماڻهن کان لهرائڻ لڳندو هو. ايئن اڪثر هن محسوس ڪيو هو تہ ماڻهو جڏهن نماز پڙهڻ مسجد ۾ ويندا هئا، تڏهن سندن منهن جو رنگ تتل ٽامي جهڙو هوندو هو.نماز پڙهي ٻاهرنڪرندا هئا تہ پوءِ ماڻهن جهڙا ماڻهوتي پوندا هئا.

۽ سڀ کان وڌيڪ هن کي چانوَ نہ هجڻ پريشان ڪري وڌو هو. آفيس ڏانهن ويندي، هو فطري طرح آس کان بچڻ لاءِ پاڇولن جي اوٽ ۾ هلڻ لڳندو هو. يا ڪتي ساهي پٽيندو هو تہ ڪنهن وڻ جي پاڇولي ۾ بيهڻ جي ڪوشش ڪندو هو، پر انهن پاڇولن ۾ ڇانوَ بلڪل نہ هوندي هئي، ۽ هن کي آس کان وڌڪ تپش ۽ آنت محسوس ٿيندي هئي. ان ڳالهہ جو موسمسان بہ ڪولاڳاپو نہ هو: سياري اونهاري ساڳي ڳالهہ هوندي هئي: پاڇولن ۾ ڇانو نہ هوندي هئي، ۽ ماڻهن جا پاڇولا ماڻهن کان وڏا، وڻن جا پاڇولا وڻن کان ننڍا، ۽ مسجدن جي پاڇولن تي ماڻهن جا پاڇولا حاوي نظر ايندا هئا. ڪڏهن ڪڏهن هو سوچيندو هو تہ هو پاڻ ان رڻ جو رهاڪو هو، جتي آڪ ٿپندا هئا، جتي ٿاڪ منجهند جو ڪانءَ جي اک نڪرندي هئي، ۽ شايد هو اها آنت پاڻ سان ڪٺي آيو هو. پر جڏهن هن کي پنهنجي ڇانورن ۽ ٿڌين ڇانئن جي ياد ايندي هئي. تڏهن هو ان سوچ کي رد ڪري ڇڏيندو هو.

مونجهارن جي ان ذهن ۾ هو اهڙو وڪوڙجي ويو، جو آفيس کان پوءِ هن گهڻو ٽو ٻاهر نڪرڻ ئي بند ڪري ڇڏيو. پنهنجي ڪوارٽر ۾ بند، هو سڄو وقت پاڇولن ۽

چانو متعلق ڏي سوچيندو رهندو هو، ايڏن به نه هو ته ڪو هن انهن مونجهارن کي سلجهائڻ جي ڪوشش نه ڪئي هجي، پر جنهن ڪان تي هن پڇيو، تنهن هن جي ڳالهه کي چرچي ۾ ٽاري ٿي ڇڏيو، يا ڳالهه جو موضوع بدلائي ٿي ڇڏيو.

هن کي جڏهن قومي يڪجهتيءَ جي کاتي ۾ نوڪريءَ جو آرڊر مليو، تڏهن ماڻس هلندي وقت روايتي نصيحتون به ڪيون هيون: مثلاً.

”ابا، اهڙي مٺي نوڪريءَ کي باهه ڏي جو پرديس جا ڌڪا ٿابا کارائي....“

”ابا، پرديس ڏو وڃين: مڙئي پنهنجو خيال رکجانءِ! گهوري وڃانءِ، متان ماسهين وارو ڪم ڪرين، جو پرديس نوڪريءَ تي ويو ته اتان ڪا ڇوڪري ٻيل به ساڻ ونيو آيو....“

”ابا، ٻاهر نڪرين ته ”ڪن“ ضرور ڍڪجانءِ: هتي اتي ته اتي ڪاڙهو مڙئي سرس تو ٿئي....“

ٻيون نصيحتون ته هن ڪلي، هڪڙي ڪن ڪان ٻڌي، ٻئي ڪن کان ڪڍي ڇڏيون، پر آخري نصيحت تي هن کي لاچار تي عمل ڪرڻو پيو. ٻهرين ته هو انهن عام طرح ٻنان ”ڪن ڍڪڻ جي آفيس اچڻ لڳو، پر جڏهن سڄي وات، هن کي ڪٿي به چانو“ نه ملي، تڏهن گهر کان ٻاهر نڪرڻ شرط، رومال سان ڪن ڍڪي ڇڏيندو هو. آفيس پهچي، رومال لاهي کيسي ۾ وجهي ڇڏيندو هو. هن کي پنهنجي ان عادت تي اهو خيال به ٿيندو هو ته رستي تي هلندڙ ماڻهو

الائي ڇا سوچيندا هوندا: پڪ ٿي پڪ، هن کي ڪو ڇريو يا خبطي سمجهندا هوندا. پر آنت ۾ لوساڻ ايتري هوندي هئي، جو نه چاهيندي به هو پنهنجا ڪن ڏڪڻ تي مجبور ٿي پوندو هو. سچي واٽ هو اهوئي سوچيندو رهندو هو ته الائجي ڇو، هتي چانوَ نٿي ٿئي!

گهڻو وقت هو پنهنجي زبان به بند نه رکي سگهيو. جڏهن نئين آفيس ۾ رهريو مريو، ۽ ڪجهه قدر حجاب گهٽيس تڏهن هن پنهنجي هڪڙي ساٿيءَ کان پڇي ورتو: ”دل ۾ نه ڪريو ته هڪڙي ڳالهه پڇان. دراصل ان بـاري ۾ آءٌ ڏاڍو مُنجهيل آهيان!“

”ها ها، ڀلي پڇ، حجاب نه ڪر،“ هن جي ساٿي هن کي همتايو ته نئون نئون آهي. متان آفيس جـي ڪم ڪار جي باري ۾ يا قومي يڪجهتيءَ جي تشريح ۾ منجهيل هجي.

”هتي چانو ڇو نه ٿي ٿئي... ؟“هو سچو سوال بڻجي ويو.

”جي....؟ مون اوهان جي ڳالهه نه سمجهي....؟“ هـن جو ساٿي سچو حيرت بڻجي ويو. هـن کي پنهنجي ڪنن تي اهو سوال ٻڌي اعتبار نه آيو.

”منهنجو مطلب آهي تـ، اُس ۽ چانوَ زندگيءَ جون عام سچيل حقيقتون آهن: هتي رکيو اُس ئي اس ڇو آهي؟“

”چانو ڇوڪانهي؟ هوڏسو: پريان هو وڻ هيڏي چانو ڪري بيٺو آهي. هي جاين جڳهين جي پاسي ۾ پاڇولا بيٺا ته آهن؟“

”جي ها!.... پاڇولا ته برابر آهن، پـر انهن پاڇولن ۾

چانو ڪانهي. اسانجي پاسي وڻ جي پاڇولي ۾ چانوهوندي آهي، هت پاڇولن ۾ چانو ڇو ڪانهي؟"

هن جو ساٿي نه هاڻ منجهي پيو. ڪجهه ششدر به ٿي لڳو. فقط ايترو چيائين: "خبر نـاهي، تنهنجو مطلب ڇـا آهي؟ شايد زبان ۽ لفظن جي فرق ۾ منجهي پيو آهين!"

"نه نه، لفظن جي معنيٰ جـي ڳالهه ڪانهي: هڪڙي سڌي سنواٽي طبعي ڳالهه آهي." هن وضاحت ڪئي.

هاڻ هنجي ساٿيءَ جي نرڙ تي اهڙا گهنج پيدا ٿيا، جن کي سمجهڻ هن لاءِ ڏاڍو ڏکيو هو. اهي پريشاني، پشيماني يا ڪاوڙ — ڪنهن به هڪ جذبي جا گهنج ٿي ٿي سگهيا. هن کي ڪاهي تي هت هٺندي چيائين. "هي قومي يڪجهتيءَ جو ڪانو آهي. اهڙا سوال نه پڇندو ڪر جو..."

هنجي ساٿيءَ پنهنجو جملو پورو نـه ڪيو. پر ان اڌ جملي ٿي هن جي منهن تي اهڙو رنگ آندو، جو هنجي ساٿيءَ هڪدم چيو: "ير، ڇڏ انهن پاڇولن ۽ چانورن جي ڳالهين کي.... تون ڪر خبر ڪو عشق بشق ڪيو اٿئي. يا زندگي اٿين پاڇولن ۽ چانورن جي گولا ۾ گذارڻ جو ارادو اٿئي.... هو پنهنجي ساٿي آفيسرياڻي ڪيئن ٿي لڳئي.... ياڻمان تو نه توتي مرڻ لڳي آهي.... منهنجي ميچ نه...."

هن جي ساٿيءَ هڪ وڏو ٽهڪ ڏنو، ۽ هنکي ايئن اڪ پڳي، جوهن جا ڪن ٿي ڳاڙها ٿي ويا، ۽ هو هن وٽان اٿي پنهنجي ڪمري ۾ هليو آيو.

پر مونجهارن هن کي تپائي ڪنيو هو. روز آفيس ايندي

يا پنهنجي ڪوارٽر ڏانهن ويندي سڄو رستو ڪن لڪائيندي، هو انهن ئي سوالن تي پيو سوچيندو هو، ۽ جيئن وڌيڪ سوچيندو هو تيئن هن ڪي وڌيڪ آنت جو احساس ٿيندو هو. هن ڪي اهو يقين ٿيڻ لڳو ته جيسين انهن مونجهارن جا سمجهه پريا سبتا جواب نه مليا، تيسين هو ايئن لڪ ۽ آساٽ جي احساس ۾ ئي گرفتار رهندو. هن هڪ ٻئي ساٿيءَ وٽ اچڻ وڃڻ شروع ڪيو. جنهن لاءِ ٻڌو هئائين ته سندن ڪاني جو ذهين آفيسر هو، ۽ خاص طرح قومي يڪجهتيءَ جي موضوع تي سيمينارن ۽ مذاڪرن ۾ وڏو نالو ڪڍيو هئائين. ايئن ئي ڳالهين مٿان ڳالهيون — آفيس جون ڳالهيون، فائيلن جون ڳالهيون، آفيس جي ساٿين جون ڳالهيون، ”پروموشن“ ۽ ”ڊموشن“ جون ڳالهيون، ڪندي ڪندي، جڏهن هن محسوس ڪيو ته هاڻ هن سان ڪافي گهرائپ ۽ بي تڪلفي ٿي وئي آهي، تڏهن هن، همت ڪري، ڪائنس پڇيو: ”هتي مون ڪي هڪڙي ڳالهه سمجهه ۾ نٿي اچي، ماڻهن ڪان سندن پاڇولا وڏا ڇو آهن؟ ٻئي طرف وٽن ڪان سندن پاڇولا ننڍا آهن. مسجدن جي پاڇولن ۾ وري اها عجيب ڳالهه آهي ته انهن جي پاڇولن تي وري ماڻهن جا پاڇولا حاوي ٿي ٿا وڃن. ائين ڇو آهي؟“

هن جي ساٿيءَ ڪان ڇرڪ نڪري ويو، هن ڪا گهڙي هن ڪي گهوري ڏٺو، ۽ پوءِ پنهنجي هٿن جي رڦتيءَ ڪي روڪڻ جي ڪوشش ڪندي، هن ڪاوڙ مان چيو: ”تو ڪي اهو سوال پڇڻ جي همٿ ڪيئن ٿي آهي؟ قومي يڪجهتيءَ

جي ڪاڻي ۾ هيترو وقت نوڪري ڪندي ٿيو اٿئي، توکي اڃا اها به خبر نه پئي آهي ته ڪهڙا سوال پڇجن، ڪهڙا نه پڇجن!“

”مون ته رڳو هڪڙي عام مشاهدي جي ڳالهه ٿي ڪئي....“ هن ڪپتان ڏيندي پنهنجي بچاءَ جي ڪوشش ڪئي.

”خير....اڃا نئون نئون آهين: تجربو پاڻيهي سيکاريندئي.... آءٌ توکي فقط ايترو چوندس ته دنيا ۾ ڪي اهڙا هنڌ به آهن جتي ماڻهن کي پاڇولا ٿين ئي ڪونه: ڪنهن هنڌ وڻن جا پاڇولا وڻن کان وڏا آهن، ۽ ڪن هنڌن تي مسجدن جي پاڇولن ۾ انسانن جا پاڇولا پنهنجي سڃاڻپ وڃائي ويهندا آهن....اهي اهڙا مسئلا آهن، جن کي قومي يڪجهتيءَ جي وڏي مقصد لاءِ ڪاڻي وڃڻ ئي تنهنجي لاءِ بهتر ٿيندو....“

هو سڄو وسامي ويو. هن کي پنهنجي احمقپڻي تي ڪاوڙ اچڻ لڳي، ۽ ان ڪاوڙ کان هنجون اکيون هيٺ جهڪي ويون، ۽ هن جو هيٺيون چپ ٻاهر نڪري، بنا ارادي ٿڙڪڻ لڳو.

هن جي ساٿيءَ هنجي پريشانيءَ کي محسوس ڪندي مرڪي ڏنو، ۽ سندس ڪلهي تي هٿ هڻندي چيائين: ”ڇڏ انهن ننڍن ماڻهن ۽ وڏن پاڇولن جي ڳالهين کي.... تون ٻڌاءِ ته پنهنجي ساٿي آفيسرياڻيءَ سان تنهنجو معاملو ڪٿي پهتو آهي.... هوءَ ته وڏا خواب پئي ڏسي....“

هن جو چپ هيڪاري ٻاهر نڪري آيو، ۽ هن سوچيو

ته جي هٿان نه اڻيس ته روئڻ لڳندس. هن انهن تي جهڪيل اکين سان ڪرسيءَ تان اٿڻ جي ڪوشش ڪئي ته سندس ساٿي ڪيس وري ويهاري ڇڏيو: ”يار، گهڙي ڪن ته ويهه.... ڪم پيو ٿيندو.... ها ياد آيو، تون اهو ٻڌاءِ ته توهان جي پاسي ڪهڙي ضلعي ۾ زمين الاٽ ڪرايان؟ قومي يڪجهتي جي اسڪيم تحت منهنجي ڪيترن عزيزن کي اوڏانهن زمينون آهن.... مون کي به اهي خيال ٿيو آهي ته اڻون به........“

اوڏيءَ مهل هو انسان اٿيو ۽ تڪڙو تڪڙو پنهنجي ڪمري ۾ موٽي آيو، ۽ پنهنجن مونجهارن کي فائيلن جي جهنگ ۾ غرق ڪرڻ جا جتن ڪرڻ لڳو. هن جي ساٿيءَ هن کي چڱو ڏونڌاڙي ڇڏيو هو. شايد منهنجي مشاهدي ۽ ڊائري حقيقتن جي وچ ۾ وڏا فاصلا آهن: حقيقتون مشاهدي جي تابع نه آهن يا مشاهدو حقيقتن جو تابعدار نه آهي. هو هڪ نئين مونجهاري ۾ غلطان هو ته هن جي ساٿي آفيسر ڊائي هن جي ڪمري جي چِڪ مٿي ڪئي اندر هلي آئي.

”معاف ڪجو.... آءٌ اندر اچي سگهان ٿي؟“

هوءَ هن جي سامهون ڪرسيءَ تي ويهي رهي.

هن جا نڪ ڳاڙها ٿي ويا ۽ ڪرسيءَ تي سڌو ٿي ويهي رهيو، هرويرو به پنهنجي قميص جي ڪالر کي ٺيڪ ڪندي، اڳيئي بند بٽڻن کي ٻيهر بند ڪرڻ جي ڪوشش ڪندي، هن کيتون ڏيندي چيو: ”جي جي.... ويهو!“

هن ڪوشش ڪئي ته هن کي گهوري ڏسڻ جي ڪوشش

نہ ڪري، ان جي باوجود هن سمجهيو تہ هو هن کي گهوري ڏسي رهيو هو. هن پنهنجون نظرون ساموهون پيل ”پيپر ويٽ“ تي ڄمائي ڇڏيون، جنهن جي شيشي اندر نهايت سهڻو ڇهچ ڳاڙهو گلاب جو گل ٺهيل هو. هنجي نظرن ۾ اهو ڳاڙهو گلاب نہ هو، پر هن جي اکين ۾ تنل ٺاڪي جو رنگ هو، جيڪو سامهون ڪرسيءَ تي ويٺل زائفان جي ڳلن ۾ ٻکي رهيو هو.

”اوهان کي هڪڙي تڪليف ڏيڻ آئي آهيان....“ تنل ٺاڪي مان گرم گرم لفظ هن جي ڪنن تائين پهتا. انهن جي تَو ڪان هنجي نڙي خشڪ ٿيڻ لڳي.

”جي....جي! حڪم ڪريو....“

”مون قومي يڪجهتي تي هي پيپر تيار ڪيو آهي.... پڻ ساٿين مان مونکي ڪا اميد ڪانهي تہ ڪو سنجيدگيءَ سان ان تي ڪا صحيح راءِ ڏيندا.... توهان مڙني پڻ کان مختلف آهيو، سنجيده آهيو.... ۽ وڏي ڳالهہ تہ اوهانجي راءِ پڻ کان هٽيل ۽ منفرد هوندي.... سو سوچيم تہ توهان کي تڪليف ڏيان.... متي موڪلڻ کان اڳ سوچيم تہ، جي اوهان کي تجويزون ڏنيون تہ شامل ڪري ڇڏينديس....“

تنل ٺاڪي جا اولڙا هنجي آس پاس جهلڪندا رهيا. هو سمورو وقت اها ڪوشش ڪندو رهيو تہ هن جون نظرون پيپر ويٽ تي ئي رهن، هيڏانهن پنڪڻ نہ لڳن، ۽ هن جي اکين ڏانهن ٿيڙ نہ ڪائين. هن جي دل ۾ اها حسرت پيدا ٿي تہ ڪاش، ان پيپر ويٽ جي قيدي گلاب جو رنگ اهڙو

ڳاڙهو نہ هجي ها! ان حسرت پيدا ٿيڻ سان ڳڻ هن جي ساڄي هٿ ۾ ڪي ننڍڙون ٿڙڪڻ لڳيون، ۽ هنجي دل ۾ اها خواهش پيدا ٿي تہ هو ادو پيپر ويٽ پنهنجي هٿ ۾ کڻي، ان تي پنهنجو هٿ ايترو زور سان ڦهائي ڇڏي جو پيپر ويٽ جو قيدي ڳاڙهو گل هن لاءِ وڌيڪ مونجهارا پيدا نہ ڪري.

”مون ڪي اوهان تي... منهنجو مطلب آهي تہ اوهان جي وقت تي حق تہ ڪونهي، پر الائي ڇو، دل چاهيو تہ اوهان سان حجت ڪري ڏسان... پر جي مون اوهانکي سمجهڻ ۾ غلطي ڪئي آهي تہ آءٌ....“

ان مهل هن ڪي ائين محسوس ٿيو تہ پيپر ويٽ جو قيدي گلاب جو گل، پنهنجا بند ٽوڙي، هن جي سامهون ويٺل زالئڻان جي چپن ۾ وڃي اٽڪيو هو. هنجي نظرن جو مرڪز هاڻ اهي چپ هئا، جيڪي ذري کلي رهيا هئا، تہ ذري بند ٿي رهيا هئا.

”جي...جي، نہ نہ اهڙي ڳالهہ تہ ڪانهي...، منهنجو مطلب آهي تہ... ڀلا چانهہ پيئي؟“ هن ڪي پنهنجيخشڪ نڙيءَ مان انهن لفظن جي ڪا اميد ڪانہ هئي.

”نہ نہ، هرويرو تڪليف نہ ڪريو... پر اوهان مونڏانهن ڏسو ڇو نٿا؟... هن ويچاري پيپر ويٽ اوهان جو ڪهڙو ڏوهہ ڪيو آهي... آءٌ هرويرو اهڙي ويل بہ ڪانہ آهيان...“

ان مهل هن ڏٺو تہ پيپر ويٽ جو قيدي گلاب، انهن چپن تان ٽڙي، انهن اکين ۾ ٽڙي پيو، جيڪي هن جي

نظرن جو مرڪز بڻجڻ لاءِ آتون هيون، هن بنهنجي اکين کي هٿائڻ جي ڏاڍي ڪوشش ڪئي، پر گل جيئن پوءِ تيئن وڌيڪ ڪڙندو ٽڙندو ويو، ۽ هاڻ هن جون اکيون ان گل جون قيدي بڻجي ويون. اوچتو هڪ سوال هن جي چپن تائين آيو ۽ هن اکين کي هٿائڻ جي ڪوشش تان هٿ ڪڍندي چيو: ”هڪڙي ڳالهه پڇانو؟ صحيح صحيح جواب ڏجو! ڪنهن ڪنهن مهل هتان جي ماڻهن جو رنگ بدلجي تتل ٽامي جهڙو ڇو ٿي ويندو آهي؟“

هو اهو سوال ڪري ته ويٺو، پر هن کي پاڻ پڇتاءُ ٿيڻ لڳو ته هن کي اهو سوال پڇڻ جو ڪو حق نه هو.

۽ هوءَ ان سوال تي، گهڙيءَ لاءِ هن جي اکين ۾ ڪجهه ڳوليندي رهي. هوءَ ڪجهه ششدر ٿي لڳي، پر هن هڪ هلڪو ٽهڪ ڏنو. ننڍڙا ننڍڙا ٽهڪڙا، گهنگهرن جي ڇم ڇم جيان هن تائين پهچندا رهيا. انهن گهنگهرن جي ڇم ڇم بدران هن جي جواب لاءِ وڌيڪ آتو ٿيڻ لڳو.

”ڏاڍا ڪي شرير آهيو.... مون ته سمجهيو هو ته اوهان هڪڙو پيرو به منهنجي منهن ۾ ڪونه نهاريو هو.... پر هاڻ سمجهيم.... اوهان لڪي لڪي مون کي پئي ڏٺو.... پيپر ويٽ ۾ گهوري ڏسڻ جو ته رکيو بهانو هو.... آءٌ.... اوهان .... جڏهن آءٌ اوهان سان.... هانديس ته منهنجي پياءُ جي نوڪريءَ جو مسئلو به حل ٿي ويندو.... پوليس ۾ جايون ته نڪتيون آهن ... پر رهائش جو مسئلو آهي.... پوءِ مسئلو حو.... اهو به حل ٿي ويندو.... اوهان....“

ھن جون نظرون ورري وچي ٻيھر ويٺ تي پيون، جتي گھاڙھو گلاب وري ڦيڏي ٻنجي ويو ھو. تنل تامي جو اولڙو، ٻيھر ويٺ کان ٿيندو، ھن جي سموري جسم کي لھسائڻ لڳو. ھن کي ائين محسوس ٿيو ڄڻ تہ ھن جي ڪمري ۾ نتھڻ آس ۽ لڪ لنگھي آئي ھئي، ۽ ان جي آتت ۽ آسات کان ھن جو ھينئون گھوساٽجڻ لڳو. ھو اٿي ٻيٺو، ۽ ٽڪڙو ٽڪڙو ڪمري مان نڪري، ھڪ طرف ڊوڙڻ لڳو. ھن سوچيو تہ جيڪڏھن ڪٿي ڪو چانورو نہ مليو تہ ھو آساٽجي ٻوساٽجي مري ويندو. ھو ڊوڙندو رھيو، رڪي رڪي پويان نھاريندو رھيو، ۽ ڊوڙندو ڊوڙندو شڪر ٻڙيان جي ٽھاڙي تي اچي پھتو.

شڪر ٻڙيان جي تر ۾ برف پوش ٽھاڙن جو سلسلو ھن کي ائين لڳو ڄڻ ڪڪرن کي ڪنھن سُنڌ ھٿي ٻنڌ ٻڌي ڪري چڙھيو ھو. اصلي ڪارا ڪڪر انھن ٽھاڙن جي برف مٿان پاڇ وانگر لنگھي، ۽ پاڇولن جو ھڪ عجيب غلاف ٿي نظر آيا. ھن سوچيو: الائي انھن پاڇولن ۾ چانو ھئي يا نہ؟ انھي غلاف جي پاڇولن جي اوڙنين ۾، ماڙي ۽ سرڪاري عمارتن جا گنبذ ڪنھن يوناني قبرستان جي ٿنڀن ۽ ستونن وانگر موت جي علامت ٿي پيا. ھن جو جسم ڊوڙڻ جي ڪري اڃا ٿي ڦڙڪي رھيو ھو: موت جو خيال ايندي ئي ھن جي رڳن وڏي ويئي. ھن پنھنجي آسپاس ڪنھن زندہ وجود جي ڳولا شروع ڪئي پر ھن جي اڳيان پويان، اتر توڙي ڏکڻ، اولھہ توڙي اوڀر رڳو وڻ ھئا. مٿان

انهن وڻن جي ٻاچولن ۾ ڪا چانو هجي، هن سوچيو. هو ٻيهي رهيو ۽ هري هري انهن وڻن جي ٻاچولن جي پيٽ ڪرڻ لڳو.

مختلف قومن ۽ ملڪن جا وڻ، جيڪي انهن ملڪن جي حاڪمن پنهنجي اچڻ جي نشانيءَ طور پوکيا هئا، ڳاٽ اوچو ڪيو، هن کي پنيلائي رهيا هئا. ”يوڪلپٽس“ جا هي وڻ ڇاجي علامت هئا؟ دوستيءَ جي يا سياست جي؟ ۽ منهنجو انهن سان ڪهڙو رشتو هو؟ هن غور سان انهن ڏکڻ ڏاڍيءَ جي وڻن کي ڏسڻ شروع ڪيو: ٽڙن، ڏارين ۽ پنن جي وچ ۾ ڪو ڳانڍاپو، ڪا پنهنجائپ، ڪو رشتو ناتو هن کي نظر نه آيو. ايتن تي ڀانيو ڄڻ ته ٽڙن تي ڏاريون ڪنهن ٻئي وڻ جون ڇنبڙائي ڇڏيون هئائون، ۽ انهن ڏارين ۾ وري ٻين به اوپرا هئا، ان وڻ جا پن نه ٿي لڳا، جنهن جي ڏارين تي اهي نظر اچي رهيا هئا. هي وڻ هن زمين جا پنهنجا نه هئا، هنن جا ٽڙ پنهنجا نه هئا، هنن ٽڙن جون هي ڏاريون پنهنجيون نه هيون، هنن ڏارين جا هي پن پنهنجا نه هئا.

هنن وڻن جا ٻاچولا ڪيئن هوندا؟ انهن پراين اوپرن ٻاچولن ۾ چانو ڪيئن هوندي؟ چانو سياست جي تابعدار نه هئي. نه ٻاچولا وڻن جا تابعدار هئا— نوان سوال، نوان مونجهارا ڪٺي هن تي حملي‌آور ٿيا. ڏکڻ ڏکڻ، پراين، ڏارين، اوپرن ٻاچولن ۾ هن پاڻ کي ڏاڍو ميڪل ويا‌ڪل محسوس ڪيو. چانو نه هجڻ جو احساس هن کي وري

لوساٽڻ ۽ ٻوساٽڻ لڳو: هن کيسي مان رومال ڪڍي، ڪنن کي ويڙهي ڇڏيو. ”مون کي ڪنهن هنڌ پناهه وٺڻ گهرجي،“ هن جو سمورو وجود اها سوچ ٻڌجي ويو. هن ڊڄندي ڊڄندي آس پاس نهاريو. هن پري کان پکين جو هڪ ولر ڏٺو جنهن هڪ سسي ڪپل، هڪ نهايت ويڪري وڻ جي ٿڙ جي پاڇولي ۾ پٺي ڇوڪو ڪيو. هو هريهري، ڊڄندو، هيڏانهن هوڏانهن نهاريندو، ان ٿڙ تائين پهتو. پکي ڦڙڪو ڏيئي، اڏامي ويا.

هن جي دل جو ڌڪو ڄڻ ته هڪ ڌڪ کسائي ويو.

هن ويڪري وڻ جي پاڇولي ۾ ڇانو هئي، ۽ هي وڻ جيترو ڊيگهه ۾ ويڪرو هو، سندس پاڇولي جي ڊيگهه ويڪر به اوتري ئي هئي، ۽ ڇانو جي احساس ئي هنجو سمورو ڏپ لاهي ڇڏيو. ان ڇانو ۾ هن ڪنن تان رومال به هٽائي ڇڏيو. هنجي دل چاهيو ته هو پنهنجا سمورا ڪپڙا لاهي، ان ڇانو جي ٺڌڪار ۽ سڪون ۾ پاڻ وهنجاري ڇڏي، ۽ ٻانهون آسمان ڏانهن ڪڍي، رڙيون ڪري چوي: ”مون ڇانو ڳولي لڌي آهي.“ اوچتو هن کي ڪو انديشو جاڳيو ته متان هيءَ ڇانو برفپوش پهاڙن تي ڪڪرن جي اوڙڪ جو ڪو پاڇولو ته نه آهي. هن پاڻ کي يقين ڏيارڻ لاءِ برفپوش پهاڙن ڏانهن هڪ نظر وڌي، ۽ هن جي نظر مطمئن ٿي وڻ تي موٽي آئي.

هي ٻڙ جو وڻ هو، يا ائين چئجي ته سسي ڪپل ٻڙ جو وڻ هو، جنهن جو ٿڙ ٽن ٻاڪرن کان به ويڪرو هو.

سنڌس سموريون جنائون بہ کپيل هيون. سموري وڻ ۾ هڪڙو پن بہ نہ هو. هي ننگ ڏڙنگ سمي کپيل ٻڙ جو وڻ شڪر پڙيان ۾ ڪٿان آيو؟ ۽ هن ٿڙ جي پاڇولي ۾ چانو ڪٿان آئي. هن جو پاڇولو وڻ جيترو ئي ڇو هو؟ اهي سوال پڇڻ جو مون کي ڪو حق نہ آهي، هن پنهنجي پاڻ کي ملامت ڪئي. مون کي فقط ان حقيقت سان واسطو آهي تہ هيءُ وڻ پنهنجي پاڇي کان ننڍو نہ آهي، هن جي پاڇي ۾ چانو آهي. ۽ پوءِ هن جي نظر وڻ ۽ زمين جي رشتي تي موٽي آئي. زمين سان مليل ٿڙ کي چوڌاري ٿلهي ٿامي جا ڳرا ڳرا زنجير پيل هئا. هن هٿ وڌائي، انهن نيمرن کي ڇهڻ جي ڪوشش ڪئي، پر ٿلهي ٿامي جي ٿو کان هن کي پنهنجو هٿ واپس موٽائڻو پيو.

"سائين! مهرباني ڪري، ان وڻ کان هٽي وڃو!" ڪنهن هن جي ڪلهي تي هٿ رکندي چيو.

هن کان ڇرڪ نڪري ويو. هڪ پيرسن هن کي عجيب نظرن سان ڏسي رهيو هو. انهن نظرن ۾ اچرج ۽ شڪايت هئي. "شايد اوهان کي هو بورڊ نظر نہ آيو هوندو...." پيرسن جي هٿ ۾ رنبو هو، ۽ هن رنبي جي اشاري سان هن کي بورڊ ڏيکاريو، جنهن تي ٽن زبانن انگريزي، اردو ۽ عربيءَ ۾ هيءَ عبارت لکيل هئي: "خبردار، هن وڻ کي ويجهو نہ وڃو!"

"ها، مون کي هي بورڊ نظر نہ آيو، آءٌ تہ رڳو چانو جي ڳولا ۾ هئس ۽ مون کي هن وڻ جي پاڇولي ۾ چانو

نظر آئي ته هلبو آيس....“

”چانو جي ڳولا به خطري کان خالي نه آهي سائين!“

”ڀلا هن وڻ کي هي قتل ڪامي جا زنجير ڇو وڌا اٿن؟“ هن چڱي پنهنجي پاڻ سان ڳالهائيندي چيو.

پيرسن جواب ڏيڻ بدران، هن جي پرسان ٿڏي ٿڏي چانو ۾ ويهي رهيو. پوءِ پڻ پڻ ڪندي چيائين:”اهو سوال پڇي اوهان چانو لاءِ به خطرو پيدا ڪري وڌو آهي،سائين!“

هن چڱي پرٺي مڙس جي سرگوشيءَ کان ڪي پهو سوال ڪيو: ”چانو لاءِ خطرو؟“

”مون کي هنن وڻن جي پرگهور لهندي ورهيه گذري ويا آهن. جڏهن به ڪو مسافر هت چانو جي ڳولا ۾ آيو آهي، تڏهن ڪنهن نه ڪنهن وڻ جي موت جو ذميدار ثابت ٿيو آهي. مهرباني ڪري اوهين هتان هليا وڃو. مون وٽ باقي هيءَ پاڇولو رهجي ويو آهي، جنهن ۾ اڃا ڪجهه چانورو آهي....“

”پر هي هت آيو ڪٿان؟ هن ٽر جو ٽـه هي وڻ ٿي ڪونهي.“

”هي اتان جو وڻ آهي جتي جڏهن آڪ ٽپندا آهن، تڏهن سندن ڏينهن ۾ ڦاڙين سان چانو جا ريشمي پوپٽ آڏامندا آهن....“

”پر ان جي اها سزا ڇو؟“

شڪر پڙيان جو ماڻهي ڳهڙي ڪن لاءِ مات ٿـي ويو. پوءِ هن برفپوش پهاڙن کي گهوريندي چيو:”سزا لاءِ ضروري

ته نه آهي ته ان ۾ ڪنهن جو ڏوهه هجي، سائين!“

هو ڪهڙيءَ لاءِ لاجواب ٿي ويو، پر پنهنجي مونجهارن هن کي مات رهڻ نه ڏنو. هن ماڻهيءَ کي ڪي ضرورتي سوالن جا جواب معلوم آهن ـــ اها هن کي پڪ ٿي ويئي. ”پر ٽون ته ماڻهي آهين: ٽو کي تـ جهڙا هـو يوڪلپٽس پيارا آهن، اهڙوئي هي سسي ڪپيل ٻڙ جو وڻ پيارو هئن گهرجي....“

”اوهان کي پاچولن واري جنگ ياد آهي؟“

”پاچولن واري جنگ؟“ هن جي اکين ۾ نئين سوال ڪر ُ ڪنيو.

”جڏهن اسين مسجدون ڪلهن تي کڻي، سندر بن فتح ڪرڻ وياسون، تڏهن اوهان کي ياد هوندو ته اسين انهي جي وڻن ۾ پنهنجا پاچولا وڇائي آياسون.... پوءِ ڪنهن ڏاهي ڏس ڏنو ته ڏکڻ واري وڻ مان هي وڻ آڻي شڪر باڙيان ۾ هڻو ته اوهان کي پاچولا موٽي ملندا....“

”پوءِ....؟“

”پوءِ اسان کي پاچولا سوٽي مليا.... پر اهي پاچولا اسان کان نئيا هئا.... ۽ انهن پاچولن ۾ چانو نه هئي....“ ماڻهيءَ سرگوشيءَ ۾ چيو، ۽ پوءِ هڪ ٿڌو ساهه کڻي وري چيائين: ”پوءِ اسين هن پوڙهي ٻڙ سان به جنگ ڪرڻ لاءِ تيار ٿي وياسون.... اسين مسجدون ڪلهن تي کڻي آياسون، ۽ اسان هن وڻ کي موت جي سزا ڏيئي ڇڏي....اسان هن کي موت کان به وڏيڪ سزا ڏيڻ ٿي گهري ... اسان کيس نيٺر وجهي، سندس سند سند هڪيڻ شروع ڪيو.... جيئن جيئن هن جا

ڏار ڪرندا ويا، جيئن جيئن هن جـون سدا بهار جثائون ئڙ ڪان ڏار ٿينديون ويون، تيئن تيئن اسان جا پاڇولا وڏا ٿيندا ويا.... وڏا ٿيندا ويا....“

”۽ ڇالو....؟“ هن پنهنجو ساهه روڪي سوال ڪيو.

ان سوال پڇڻ شرط هن پاڻ کي ڊ ڪڻ ڊگهن پاڇولن ۾ گهيرجندو ويڙهجندو محسوس ڪيو! پـاڇولا چئني ئـي طرفن کان هن ڏانهن وڌي رهيا هئا. پاڇولا جن ۾ نئهڻ آس جي آنت هئي.... ۽ پوء پاڇولن جي پويان مائهو اڪٿي وڌڻ لڳا، هنن جي ڪلهن تي مسجدون هيون، ۽ هنن جي هٿن ۾ اهڙا هٿيار هئا، جن جي اوائڙي هنن جي منهن کـي ٿتل ڌامي جو رنگ ڏيئي ڇڏيو هو.

جڏهن بهرين گولي هن جي نڙيء مان پار لنگهي ويئي، تڏهن مرندي مرندي هن ڏٺو ته زنجيرون پيل بـڙ جي وڻ جو پاڇولو به مري ويو.

ڪارونجھر جا مور

هوائي جهاز ۾ چڙهڻ وقت هن کي هميشه ائين محسوس ٿيندو هو، ڄڻ ته هن جا ڪن وڏيڪ مرلاءِ تي ويا هجن، ڇاڪاڻ ته هن کي پنهنجي دل جي ڌڪ ڌڪ صاف ٻڌڻ ۾ ايندي هئي. حفاظتي پٽو ٻڌندي ئي، هن کي سڄي بدن ۾ ۽ خاص ڪري پيٽ ۾ ڌن وٽ هڪ هلڪي لرزش محسوس ٿيندي هئي، بلڪل ائين جيئن سيٽو ٽپ شروع ٿيڻ وقت، سيءَ جي ڀريل لهر بدن ۾ گھمي ويندي آهي. هو ڪوشش ڪندو هو ته هوائي سفر نان پنهنجو ڌيان مٽائي ڇڏي، ته جيئن اهي لرزشون ۽ ڦٿڪيون رڪجي وڃن. هو مسافرن جي اچ، سيٽ کولڻ، ايئر هوسٽيس جي مرڪ، ۽ جهاز ۾ وڄندڙ هلڪي سنگيت جي ڌن — ۽ اهڙين ٻين ڳالهين ۾ پنهنجي ذهن کي مصروف ڪرڻ جو جتن ڪندو هو. ان ۾ ناڪام ٿيو ته وري پنهنجي ڪم بابت، دوستن بابت يا دنيا جي ٻين بکيڙن تي زوري سوچيندو هو. جيڪڏهن تڏهن به سندس ذهن مڪمل طرح مصروف نه ٿيندو هو ته ٻوءِ ننڍڙي ٻيگ مان ڪو ڪتاب، مئگزين يا اخبار ڪڍي پڙهڻ لڳندو هو. اڪثر ائين ٿيندو هو ته هو اجا پنهنجي ذهن کي مصروف ڪرڻ ۾ ئي مصروف هوندو هو ته ايئر هوسٽيس جو آواز مائيڪرو فون تي اچڻ لڳندو ته ”هاڻ اسين اڏامڻ وارا آهيون. مهرباني ڪري، حفاظتي پٽو ٻڌي

ڇڏيو، ڪرسيءَ جي پُٺ سڌي ڪريو، ۽ اهو ڏسي اطمينان ڪريو ته اوهان جي سامهون واري ميز چڱيءَ طرح بند آهي!“ اهو اعلان ٿيڻ شرط جهاز جي انجڻين جي چالو ٿيڻ جو آواز بلند ٿيندو هو، ۽ جهاز اڏامڻ لاءِ تياريءَ خاطر اڳتي چرڻ لڳندو هو. ان وقت هن جي جسم ۾ لرزش وري شروع ٿي ويندي هئي، هن جا ڪن بند ٿيڻ لڳندا هئا، پر ان جي باوجود هن کي پنهنجي دل جي ڌڪ ڌڪ صاف ٻڌڻ ۾ ايندي هئي. الائجي ڇو، جيستائين جهاز زمين تي هوندو هو ته هن جي اها ڪيفيت رهندي هئي، ۽ جڏهن ٿي جهاز هوا ۾ بلند ٿيندو هو، هن جي دل جي ڌڪ ڌڪ ڍري ٿي ويندي هئي، هن جي جسم ۾ سڪون موٽي ايندو هو، ۽ ڏڪندڙ هٿن سان هو سگريٽ دکائي، هڪ ٻه ڪش هڻي، پاڻ کي ڪرسيءَ ۾ هيٺ ڍرڪائي ڇڏيندو هو.

پر هن ڀيري ائين بلڪل نه ٿيو. نه هن جا ڪن سرلا ٿي، وري بند ٿيا، نه هن جي دل جي ڌڪ ڌڪ هن کي ٻڌڻ ۾ آئي، نه هن جي جسم ۾ ڪا لرزش پيدا ٿي، ۽ نه ئي پيٽ ۾، ڏن وٽ، ڪا ڪڏ محسوس ڪيائين. ايئر هوسٽيس پنهنجي پٿرائين مرڪ سان جڏهن هن کان ’بورڊنگ ڪارڊ‘ ورتو، تڏهن هن رکو ايترو چيو: ”اوهين تڪليف نه ڪريو، آءٌ پنهنجي سيٽ پاڻهي ڳولي لهندس....“ انهن لفظن ۾ ڪو به احساس نه هو: نه بيزاريءَ جو، نه شڪرگذاريءَ جو. محض عام رواجي جملو هو. ان ۾ هن جي هوائي سفر جي تجربي کي ٻه ڪو دخل نه هو. ان ۾ دخل هو ته ڊاڪٽر جي انهيءَ

جملي جو ته ڪي ڪي ماڻهو نه ورهين جا ورهيه جيئرا رهي سگهن ٿا، ۽ ڪن کي ڇهن مهينن جي مهلت ملي ٿي. ٻه وڏي ڳالهه آهي: ”ڳالهه سچي اها آهي ته ٽيومر اوهان جي رڳو دماغ جي انهيءَ ايراضي تائين محدود آهي يا پکڙجڻ لڳو آهي. آپريشن جو دارومدار به انهيءَ تي آهي. سي.ٽي اسڪئننگ ڊاڪٽرن کي ايترو ضرور ٻڌائيندي ته ڪيتري ايراضيءَ ۾ ٽيومر پنهنجا پَرَ ڦهلايا آهن!“

هن کي ان وقت ڪل اچي وئي هئي. هي ڊاڪٽر نه ڪئنسر جي بيان ڪرڻ ۾ به شاعري ڪرڻ ٿا لڳن. ٽيومر نه ٿيو، ڄڻ ته ڪو شڪاري باز ٿيو، جيڪو پنهنجي ايراضي، اقبال جي شاهين وانگر ڪڏهن هندستان ته ڪڏهن چين، عرب، ايران ۽ ڪاشغر تائين، ڦهلائيندو ٿو رهي.

پنهنجي سيٽ تي پهچي، هن انٽچي ڪيس، اڳين سيٽ جي هيٺان رکي ڇڏيو، ۽ سيٽ وارو پٽو ٻڌي ويهي رهيو. هن مٿي جي سور لاءِ، جيڪي گوريون کاڌيون هيون، تن جو اثر شايد اچي پورو ٿيو هو، ۽ هن کي اکين آڏو چانل سچانل ترورا محسوس ٿيڻ لڳا: ڳاڙها، پيلا، نيرا. اها شروعات هئي: ان کان پوءِ، جيڪڏهن هن گوريون نه کاڌيون ته ڳاڙهيون پنيوريون، ڪارا نيرا پوڏر، ۽ پيلا پوپٽ، هن جي اکين جي ماڪڙين جي بنهه پٺيان، نسرڻ لڳندا، پنهنجا پَرَ ڦڙڪائيندا، پاڻ ۾ جهيڙيندا ۽ هن جو سمورو دماغ ”ٻون ٻون“ ۽ ”ڀرڙ ڀرڙ“ جي آوازن سان گونجڻ لڳندو، ۽ اهي آواز هن جي اکين جي ٻوٽيان، لوڙن ۾ ۽ کاڙيءَ

۾ وڏندا، ٻڙاڏا ڪندا، سور جا مترڪا ٻڌجي ويندا ۽ ٻـوءِ اڪين ڪولڻ جي باوجود هن جي اکين اڳيان ڪارا - اڇا ٻڌا بلڪل ايئن محسوس ٿيندا، جيئن جديد قسم جي آفيسن ۾، اس کي روڪڻ وارا "بلائينڊس" لڳل هوندا آهن. انهن ٻڌن ۾ بجاءِ هوندي آهي، ۽ ان بجليءَ مان هن کي بلڪل ايئن ڌڌڪا لڳندا آهن، جيئن بجليءَ جـي "ٺڪاءُ" لڳڻ وقت، سموري جسم ۾ جهٽڪا لڳندا آهن. سور جي شدت کان بچڻ لاءِ هو الائي ڇو ڪارونجهر جا مور ياد ڪندو آهي، جن جو رنگ ساڳي بدران نيرو يا ڪارو لڳندو اٿس. انهن مورن جي ڇيڻن ۽ دانهن ۾ هڪ اهڙي لئه، اهڙو تين تال هوندو آهي جيڪو هن جي سور ۽ پيڙا جي سُرتارسان همآهنگ هوندو آهـي. جڏهن مورن جـون ڇيڻون پنهنجي آخري حد تـي پهچنديون آهن، تڏهن ڪارونجهر هن جي دماغ اندر ڦاٽي پوندو آهي، ۽ هـن کي ايئن محسوس ٿيندو آهي ته هن جو دماغ ذريون ذريون ٿـي، ڇچرجي، هن جي اکين ذريعي ٻاهر نڪرڻ لڳندو آهي، ۽ هـو نستو، بيحال ٿي، پنهنجو مٿو وهاڻي ۾ لڪائي ڇڏيندو آهي!

مون کي هڪدم گوريون کائڻ گهرجن، هـن سوچيو. ڇتاهه ملي چڪو آهي. ايئن نه ٿئي جو ويل ٽري وڃـي ۽ ترورا ينيورين ۽ ٻوٽرن جـو ويس ڪـرڻ لڳن. هـن هيٺ نئڙي، پنهنجي ٻنگ ڪڍي ورتي، ۽ ان مـان گورين جـي شيشي ڪڍي ورتائين. مٿان ئي مٿان، هن کي اونڌي پهل ڪتاب منجهان، علي شريعتيءَ جون اکيون، گهوريندڙيون

نظر آيون. هن کي ياد آيو ته هلندي وقت، هن جي دوست هن کي علي شريعتيءَ جو ڪتاب ڏيندي مهل چيو هو:
”اقبال علي شريعتيءَ تي وڏو اثر وڌو آهي. ڪتاب توکي ضرور وڻندو، ۽ خاص طرح ايران جي انقلاب سمجهڻ ۾ وڏي مدد ملنديئي!“

هن ڪتاب بند ڪري ورتو، ۽ بئگ وري هيٺ رکي ڇڏيائين. هٿ مٿي ڪري، هن بتي ڏياري. ٿوري دير ۾ ڀترائين مرڪ واري ايئرهوسٽيس هن جي اڳيان هئي:”جي اوهان کي ڇا گهرجي؟“

هو هن کي ڪو جواب ڏي، ان کان اڳ، هڪ نوجوان انگريزي ۾ چيو:”ايڪسڪيوز مي....!“

هن هڪ گهڙيءَ لاءِ هن همراهه جي منهن ۾ نهاريو: وڏيون وڏيون نيريون نيريون اکيون، ڪليل نراڙ، وارن ۾ وچان سينڌ نڪتل، هلڪي بي‌ترتيب ڏاڙهي، سهڻا نقش، هڪڙي اک جي هيٺان هڪ وڏو مسو، جنهن هن جي سهڻن نقشن کي هڪڙو عجيب عيب ڏئي ڇڏيو هو.

ايئرهوسٽيس به هن کي هٿ جاهه ڏني. هن پنهنجي گوڏن کي ٿورو اندر تي ڇڪي ورتو، ۽ نوجوان، هن جي گوڏن کي اورانگهيندو، هن جي ڀر واري دريءَ واري سيٽ تي ويهي رهيو. عين ان وقت هن جي اکين ٻوٽان ٻهڙوريون ۽ ٻنوڏر پر سوڻ لڳا.

ايئرهوسٽيس وري پڇيو: ”اوهان ٻنهي وٽايو....“ ۽
”هڪڙو گلاس علي شريعتيءَ جو....!“ هن چيو.

”جي....!؟“ ايٽرهوسٽيس جي ڀرائين مرڪ سواليه نيڻ جي ڪري ليڊي ليڊي ٿي وئي.

”معاف ڪجو.... منهنجو مطلب آهي، ڪلاس پاڻيءَ جو!“

ايٽرهوسٽيس جي مرڪ وري سڌي ٿي ويئي. پر هن ليڊي اڪ سان عليشريعتيءَ جو ڪتاب ڏسي ورتو هو. ”اوهان کي ٿورو انتظار ڪرڻو پوندو. فلائيٽ ’ٽيڪ آف‘ ڪرڻ واري آهي....“

”ٻر نيسين تہ يونوڊر ۽ يونيورسيٽيون....“ هن سنڌيءَ ۾ ڀڻ ڀڻ ڪئي.

”جي....؟!“ ڀرائين مرڪ هاڻ بلڪل غائب ٿي ويئي.

”مون کي هي ڪوريون ڪائيون آهن.... اڪي ٿي دير ٿي ويئي آهي....“

”چڱو، ڏسان ٿي تہ آءٌ ڇاٽي ڪري سگهان....“ ايٽر هوسٽيس جي انگريزيءَ ۾ اهڙي ”انڪسينٽ“، اهڙو لهجو هو، جو هو سمجهي نہ سگهيو تہ ڪهڙي پاسي جي آهي.

هو پاڻي اچڻ جي انتظار ۾، جهاز جو جائزو وٺڻ لڳو. هن کي سيٽ اهڙي هنڌ ملي هئي، جيڪا جهاز جي پهرئين اڌ ۾، ارڙهين نمبر قطار ۾، 18-G اي ۽ ايف ڪان پوءِ واري ٻن سيٽن مان هئي. سندس پاسي 18-H واري سيٽ تي هن جو نئون پاڙيسري مسافر اچي ويٺو هو. هن جي اڳيان وارين ٻن سيٽن تي هڪڙو آمريڪي جوڙو ويٺل هو، جيڪو ٽوئرسٽ يعني سياحت ڪرڻ جرشوقين ٿي ڏٺو. هومستقل

ڏنل جاءِ جي ٻاري ۾ هڪ ٻئي سان ڳالهائي رهيا هئا. هن جي ساڄي پاسي، "آئيل" (Aisle سيٽن جي وچ ۾ لنگهڻ جو پيچرو) کان پوءِ واري سيٽ 18 F تي، هڪ پير مرد، اڇي ڏاڙهي سان، مٿي کي صافو ٻڌل، تسبيح سوري رهيو هو. ان کان پوءِ هڪڙي اڌڙوٽ مائي، پنهنجي پر وارين ٻن سيٽن تي ويٺل پنهنجي ٻن ٻارن کي سرچائڻ جي ڪوشش ڪري رهي هئي. سترهين ۽ ان کان اڳيان وارين قطارن ۾ هو فقط ماڻهن جا مٿا ڏسي ٿي سگهيو: ڪي مٿا اگهاڙا، ڪي ٽوپين سان، ڪي عربي عمامن سان، ڪي سڌا سنوان سنواريل وار، ڪي گنجا، ڪن تي فقط ٽڪ گنجي.... ۽ انهن کان اڳتي اسڪرين هئي، جنهن جي پويان وري جهاز جي "ڪئبن" يا "ڪمپارٽمينٽ" (رڌڻو) هو. ان جي کاٻي هٿ تي جهاز جو دروازو هو، جيڪو فقط "امرجنسي" ۾ کولي ٿي سگهيا. ان کان اڳتي "فرسٽ ڪلاس" جون سيٽون هيون.

هن سامهون اسڪرين ڏانهن نظر ڪئي، جنهن تي تجريدي فن جون شڪليون اهڙي طرح ٿي اڀريون جو ڄڻ ته ابتيون هيون. انهن جي مٿان ڳاڙهن لفظن ۾ "لاٿليٽ" لفظ اهڙي طرح لکيل هو، جو انهيءَ جي مڪمل روشني يا اڌ روشني يا ٻنهي. اوندهه مان اهو ٿي معلوم ٿيو ته ڪهڙا ٽائليٽ ان وقت خالي هئا ۽ ڪهڙا مصروف. هن وري پنهنجي بلڪل ويجهو سيٽن جو جائزو وٺڻ شروع ڪيو ته جهاز جي مائڪرو فون تي هڪ چاتل سڃاتل آواز جهڻڪي

جهيڙي سر ۾ شروع ٿي. هن پنهورن ۽ ڀونرن جي پرڻ کان اڳ، اهي ٽن سڄاڻي ورتي:

ڀورين ڀونديسان، چونديسان،
رهـــي وڃ رات پنهـوز ۾!

ان ڏن جي سڄاڻپ سان ئي هـن کي زرينه يـاد آئي. زرينه ياد آئي ته پلمجو ياد آيـو. پلمجو يـاد آيو تـه ”انڌا اونڌا ويچ“ ياد آيو، ۽ اياز ياد آيو. اياز جو ياد اچڻ سان هن کي ”ڀونر ڀري آڪاس“ ياد آيو، ۽ هـن جـي پنهنجي دماغ جي پاتال ۾ ڀونر پرڻ لڳا، پنهوريون پـرڻ لڳيون، پيلا پيلا ڀوپٽ پرڻ لڳا. ان کان اڳي جـو ڪارونجهر جا مور لهي پون، هن کي وري پترائين مرڪ واري ايترهوسٽيس ياد آئي. پاڻي يادآيو، ۽ پنهنجو پاڙيسري سيٽ وارو نوجوان ياد آيو، جنهن هن جي پاڻيءَ جـي پڇڻ کان اڳ واري زماني ۾ علي شريعتيءَ جي ڪلاس جو آدمو پيدا ڪيو هو.

”آءِ هي ڪتاب ڏسي سگهان ٿو....“ هن جي پاڙيسريءَ چيو. هن جي انگريزي لهجي مان هو ترڪ ٿي لڳو، عراقي ٿي لڳو يا ايراني. هن جي ڏاڙهيءَ مان ترڪ يـا عراقي هجڻ جي امڪان کي خارج ڪري هن فيصلو ڪيو ته هو ايراني آهي.

”ضرور....“

هاڻ هن جي هٿ ۾ فقط گورين جي شيشي هئي. هن ذهن تي زور ڏنو: ها، هن کي گوريون هڪدم کائڻ گهرجن. اڳي ئي دير ٿي چڪي آهي. ڀونر ۽ پنهوريون.... سنگيت

جي ڏن جي رڪارڊ جو آخري حصو شايد ڪٿ سيٽ ۾ ڦاسي پيو هو:

رهي وڃ رات پنهور ۾....!
رهي وڃ رات پنهور ۾....!
رهي وڃ رات پنهور ۾....!

هن وري گهنٽيءَ ڏانهن هٿ اڳيو ڪيو اچو ٻئي ڳاڙهو ٿي ويو، بلڪل ايئن، جهڙي طرح هن جي دماغ جي اندر پنهورپون وڏيڪ ڳاڙهيون ٿي رهيون هيون.

ايٿرهوسٽوس هن وٽ پهتي. پر هن جي مرڪ پتراڻين نه هئي. هن جي چپن تي نيري لپسٽڪ لڳل هئي، بلڪل نيرن پوٽرن جهڙي، جنهن سان مرڪ جهاتي پائي نٿي سگهي. هن جا چپ نيراڻ جي ڪري اصل کان وڏيڪ اونها ٿي نظر آيا پر منجهن ڪاڻ زندگي نه هئي، نه مرڪ، نه رنجش، نه ڏک، نه بيزاري، رکي مرڪ هئي، مرڪ جو غدر، پتراڻين مرڪ کان وڏيڪ ٿڌي، وڏيڪ اڻ سوچيل.

”جي، اوهان بيل وڃايو....“

”هوءَ پتراڻين مُرڪ واري ايئرهوسٽيس ڪيڏانهن وئي؛ مون هن کي ڪجهه چيو هو....“ انتظار کان پوءِ بيزاري هن جي لهجي مان ٿي ظاهر هئي.

”هوءَ اوهان مان ... ڏسو نه، اسين به انسان آهيون. اوهان هن سان بٽرفلائز (Butter flies) جي ڳالهه ڪيئن ڪئي....“ نيرا چپ، نيريون ڳالهيون. ٿڌيون پر هن پيري سوچيل سمجهيل.

”نه پوئنر جو ترجمو ’بٽرفلاءِ‘ آهي، نه پنهوريءَ جو....“
هن بيزاريءَ تي هاڻ هن کي پاڻ به حيرت ٿي رهي آهي.

”هوءَ جتان جي آهي، اتي پنهوريءَ کي ’بٽرفلاءِ‘ جي ترجمي ڪرڻ تي انگريزيءَ ۾ ايم.اي جي ڊگري ملندي آهي....“ نمرا چپ پنهنجو رنگ بدلائڻ لاءِ آتا هئا.

”پوءِ ڪيس چئو ته ڄامشوري جي پل هيٺان، جيڪو گهڻو پاڻي وهي هليو آهي، ان جو ٿي هڪڙو گلاس آڻي ڏيم ته آءٌ پوئنرن ۽ پنهورين جو ڪجهه علاج ڪريان.... هيءَ شيشي ڏسو، اها به ڪلهه جي انتظار ۾ آهي..... ۽ ها، اوهان جي رات پنهور ۾ الڪي پئي آهي، ان کي ڪٽائڻ جو به ڪو بندوبست ڪريو....“

هن ڏنو ته نيرن چپن ۾ اَمرڪ مرڪ ۾ تبديل ٿي وئي، ۽ هوءَ هلي وئي.

”اوهان علي شريعتيءَ کي پڙهيو آهي....؟“ هن جي پاڙيسريءَ ڪتاب واپس ڪندي پڇيو.

”اوهين ايراني آهيو نه؟“

”اوهان منهنجي سوال جو جواب نه ڏنو....؟!“ هن پنهنجي هسي کي ٻن آڱرين سان مهٽيندي چيو. هسو هن جي چپنيءَ ۾ غائب ٿيو ته هن جي ان عمل سندس عجب کي ڏکي چڙيو. هن کي هن جون اکيون مرڪندڙ ڀاسيون.

”ها، مون سمورن علي شريعتن کي پڙهيو آهي... اقبال کان امرجليل تائين....“ هن جي دماغ ۾ اڇايل مور سرڪي رهيا هئا.

هن جي پاڙيسريءَ پنهنجي هسي کي مهٽڻ ڇڏي ڏنو. هن جي منهن ۾ عيب ڪر ڪٿي بيهي رهيو، ۽ ڪي ٽي سوال هن جي اکين ۾ لهي آيا.

”اوهان منهنجي سوال جو جواب نه ڏنو؟“ هن پنهنجي پاڙيسريءَ کي چيو، پر هن جي اکين ايئرهوسٽيس کي ايندو ڏٺو، جنهن جي هٿ ۾ پاڻيءَ جو گلاس هو. پري کان ڀنهي ايئرهوسٽيسن ۾ هن کي ڪو فرق نظر نه آيو.

”ها، آءٌ ايراني آهيان.... پر اوهان ڪيئن سڃاتو؟“

”اڃي هان، هي پاڻي....“ پتراڻين مرڪ واري ايئر هوسٽيس هن کي ڪاغذ جو گلاس ڏيندي سنديءَ ۾ چيو.

هن شيشي کولي، ٻه گوريون ڦڪيون، ۽ شڪرگذاريءَ جي نظرن سان ايئرهوسٽيس کي ڏٺو.

”منهنجي زندگي بچائڻ لاءِ مهرباني....!“ هن ايئرهوسٽيس ڏانهن منهن ڪري چيو، جيتوڻيڪ هن چوڻ ڪجهه ٻيو ٿي چاهيو.

”اوهين ڪٿان جا آهيو... ؟“ پتراڻين مرڪ ۾ سنڌيپڻو لهي آيو.

”اسين ماڻهو لاڙ جا، دريا جي ڀڃاڙ جا....“ هن جهونگاريو.

ان مهل مائڪرو فون تي آواز آيو. ”عماني جا ماڻهو، پنهنجي پنهنجي پوزيشن سنڀاليو؛ اسين اڏامڻ وارا آهيون....!“ ايئرهوسٽيس ٽڪڙي ٽڪڙي موٽي ويئي. واٽ تي، هلڪو ڪنڌ موڙي، هن کي اڌ نظرسان ڏٺائين، ۽ ڪئبن ۾ هلي وئي.

جهاز جي چئن ئي انجڻين جو آواز بلند ٿيڻ لڳو. ان وقت وري مائڪرو فون تي آواز بلند ٿيو، جنهن ۾ ايئر-هوسٽيس مسافرن جي آجيان ڪئي، کين تماڪ ڇڪڻ کان منع نامو پڙهي ٻڌايو، ۽ پوءِ کين هوائي جهاز ۾ موجود "آڪسيجن ماسڪ" بابت هدايتون ڏنيون. ٻنهي 'آئيلن' جي مهڙ وٽ ٻه اسٽوئرڊ، آڪسيجن ماسڪ کي استعمال ڪرڻ جي ترڪيب سمجهائڻ لاءِ ڪرتب ڏيکاري رهيا هئا.

جهاز "ٽيڪ آف" لاءِ رفتار تيز ڪئي ته هن پنهنجي پاڙيسريءَ کي چيو: "علي شريعتيءَ جي ڪتاب ۾ دلچسپيءَ مان مون سمجهيو ته اوهين ايراني هوندا...."

"علي شريعتيءَ ۾ دلچسپي ته اوهان کي به آهي...."

هن پنهنجو جملو اڌ ۾ ڇڏي ڏنو.

هن جي دماغ ۾ پڙهن، يونيورسٽين ۽ پوليس جي ويڙهاند شروع ٿي چڪي هئي. سندن پون پون جي آواز سان جهاز جي انجڻين جو آواز به اچي ملیو هو. جيئن جهاز مٿي چڙهندو ويو، اها جنگ به وڌڻ لڳي.

"اڄ ڪلهه ايران-عراق جنگ جو ڪهڙو حال آهي؟"

هن پنهنجون اکيون بند ڪندي چيو.

"ايران جي تقدير ۾ فتحمندي لکيل آهي." هن جي پاڙيسريءَ مختصر جواب ڏنو. اکين بند هجڻ جي باوجود هن محسوس ڪيو ته هن جو پاڙيسري پنهنجي هسي کي مهٽيندو هوندو.

"ڇا اهو امام خمينيءَ جو قول آهي؟" هن جي آواز

۽ بيزاري هئي، چاڪاڻ تہ اهو سوال محض ويڙهاند تي سوچڻ خاطر هو، يا اندر جي جنگ بدران ٻاهرين جنگ ڏانهن خيال بدلائڻ جي هڪ ڪوشش.

”نہ..... ها، اها ايراني قوم لاءِ بشارت آهي: خدا جي طرفان، امام خمينيءَ جي ذريعي!“

مون جي دل چاهيو تہ هو ڏسي تہ مون جو پاڙيسري پنهنجي هسي ڪي مهٽي رهيو هو يا نہ، پر اڪين ڪولڻ ۽ ڊپ جو مرحلو طئہ ڪرڻ جي اها همت نہ ٿيس.

”خدا ڪي ايترو ڪوس، ايتري خونريزي ڪيئن پسند هوندي؟“

”خدا هميشه حق جي پاسي هوندو آهي....“

نہ چاهڻ جي باوجود مون پنهنجون اکيون کولي ڇڏيون: ايراني پاڙيسري پنهنجي عيب ڪي مهٽي رهيو هو. پرسندس اکين ۾ مرڪ نہ هئي.

”۽ خدا هميشه حق جي پاسي هوندو آهي....؟!“ مون جي ورجاءَ ۾ لڪل سوال ايرانيءَ کي بہ جهنجهوڙي ڇڏيو.

”اوهين مون تي يا ايران تي طنز ڪري رهيا آهيو!“

”دوست، آءٌ طنز ڪان ڪهڙو اڳتي نڪري آيو آهيان....“

مون بيزاريءَ جي لڪاءَ نہ ڏيڻ لاءِ، پوڙهن ۽ ٻنيورين جي ويڙهہ جو سهارو ورتو.

”ڏسو نہ، ايران جنگ شروع نہ ڪئي هئي. اڳرائي عراق طرفان ٿي هئي، ۽ خدا ڪڏهن بہ اڳرائي وارن جي پاسي ٿي نہ ٿو سگهي...“

”۽ خدا ڪڏهن به اڪرائي وارن جي پاسي تي نه ٿو سگهي.... ؟!“

”ڏسو، ڏسو! اوهين وري طنز ڪري رهيا آهيو.... بلڪل اهڙي طرح، جهڙيءَ طرح اوهان هن ويچاري ايڇ- هوسٽيس تي طنز ڪئي هئي!“

”سو ڪيئن؟“

”اهوئي ’بئرفلاء‘ وارو قصو؟“

”اها ڳالهه توهان سمجهي نه سگهندين چاڪاڻ ته اسان وٽ زبانن ۽ ڪلچرن جو وڏو رولو آهي، منهنجا دوست!“

”زبانون ۽ ڪلچر انسان جي تاريخ آهن، ڪين نه؟“

”ته پوءِ عرب ۽ عجم ڪا معنيٰ رکن نه ڪهرجن؟!“

”توهان وري طنز ڪئي آهي.... عراق سان اسان جو ڪو نظرياتي جهيڙو ڪونهي!“

”تڏهن جهيڙو ڇاتي آهي؟“

هن ڏٺو ته هن جي ايراني پاڙيسريءَ پنهنجي هستي کي مهتن ڇڏي ڏنو هو، هن جي اکين ۾ علي شريعتي وسل لڳو هو.

”جيڪڏهن سولو ۽ سنئون سڌو جواب ڏيان ته هوند آءٌ اهو چوان ته اسلام ۾ سوشلزم ان حد تائين آهي ته، پورهيت انسان جو ملهه سڀ کان مٿاهون آهي، هو سڀ ڪجهه پيدا ڪري ٿو، ان ڪري هر چيز جو خالق آهي: زبان جو، ڪلچر جو، انساني رشتن جو، ويندي مذهب جو. سوشلسٽ به چون ٿا ته جڏهن انسان جو پورهيو اقتدار ۾

ايندو، تڏهن طبقا ختم ٿي ويندا، ۽ رياست به ختم ٿي ويندي. اسلام به اهوئي ٿو چوي ته اسلام ۾ بين الاقواميت جو پيو نالو آهي، جڏهن سمورا ويڇا ختم ٿي ويندا. ظالم نه رهندا؛ مظلومن جو راڄ ٿيندو، تڏهن هي ايران، هي توران، هي عرب، هي عجم — اهي سمورا مترادو ڳهڙيل فرق — پنهنجن لفظن ۾ طبقاتي نظام جون پيدا ڪيل سرحدون ختم ٿي وينديون؛ چين به اسان جو هوندو، عرب به اسان جو هوندو....!"

"تابه ڪاشغر....!" هن جي واتان نڪري ويو.

"مطلب؟"

"مون کي رڳو اقبال جو هڪ شعر ياد اچي ويو هو...."

اقبال جو شاهين هن جي دماغ جي سرحدن ۾ پنهنجا پر پکيڙي چڪو هو.

"اهو غلط آهي ته علي شريعتيءَ اقبال کان پنهنجو فڪر آڌارو ورتو آهي...." ايرانيءَ جي اکين ۾ پهريون ڀيرو هن حسد ڏٺو.

"منهنجو مطلب اهو نه هو...." هن چوڻ ٿي چاهيو ته اقبال جو ذهني سفر ايئن نه هو، پر هو پنهنجو مطلب ادا نه ڪري سگهيو.

"اوهان ڇا کائيندؤ: پاڪستاني يا ڪانٽينينٽل؟" نيرن چپن جي رنگ جي لپسٽڪ واري ايئرهوسٽس، ٽرالي هن جي برسان آڻيندي پڇيو.

گوشت جي بوءِ، ٽريل پٽاٽن جي بوءِ سان گڏجي هن تي ڪاهي آئي.... ۽ هن جي دل ڪچي ٿيڻ لڳي. هن

ايڊرهوسٽيس ڏانهن نهاريو، جيڪا هن جي ٽيبل ا ڳين سيٽ سان ڪري، ان تي "نئپڪن" وڇائي چڪي هئي، ۽ هن جي پاڙيسريءَ جي ميز تي نئپڪن وڇائي رهائي هئي. ان مصروفيت ۾ هن جي نيرن ڇڏڻ ۾ ڪو به احساس نه هو، نه مرڪ جو، نه، اَمرڪ جو. انهن ۾ محض ورچي پوڻ جو احساس هو.

"مون کي ڪجهه نه گهرجي...." هن ڇڻ پنهنجي پاڻ سان ڳالهايو.

"ڇهن ڪلاڪن جو سفر آهي، ڪجهه کاڌو نه ڇڳو...."

همدرديءَ جا لفظ، جن ۾ همدردي خير ڪا هئي، ايڊرهوسٽيس اٺين چيا، ڇڻ هوءَ اهي لفظ ڪيترا ڀيرا چئي چڪي هئي.

هن رکو ڪنڌ ڌوڻ ڪري پنهنجي انڪار جي تصديق ڪئي، ۽ وري پنهنجيون ا کيون بند ڪري ڇڏيائين. ڳاڙها نيرا، پيلا ترورا ڪڏهوڪو پنهوردن، پوٺرن ۽ پسوپتن جا ٻرڪومي، فقط اچن ڪارن پٽن ۾ بدلجي چڪا هئا. ماڻهن جي چرين ڪانٽن جي آوازن هن جي دماغ ۾ مترڪا هڻڻ شروع ڪري ڏنا. ڪارونجهر جا مور ذبح تي گوشت جي بوءِ بڻجي رهيا هئا، ۽ مور جي هر لهر سان هو ڪارونجهر جي ڦاٽي ڌريون ٽيڻ جو انتظار ڪندو رهيو.

جڏهن هن وري ا کيون کوليون نه پتڙائين مرڪ واري ايئرهوسٽيس هن جي ا ڳيان هئي.

"معاف ڪجو جو مون اوهان کي جا ڳائي وڌو...."

ايئرهوسٽيس جي ڇپن تي ڪارو پٽو چانيل هو، جنهن هن جي

مرڪ کي لڪائي ڇڏيو هو. اڇو پٽو هن جي اکين تان ٿي لنگهيو، جنهن ۾ الائي ڇو هن کي پنهنجائپ نظر آئي.

”اوهان ڪجهه نه کاڌو.... پلا ڪا ڪافي ڏيا چانهن پيئندا؟“ ڪاري پٽي جي باوجود هو انهن لفظن کي ڏسي ٿي سگهيو. انهن ۾ به هن کي پنهنجائپ نظر آئي.

”ها، ڪافي آئي ڏيو ته مهرباني ٿيندي؛ بلئڪ، نو شگر....“

هن جو پاڙيسري هن وارو ڪتاب پڙهي رهيو هو. هن جي چهري تي جيڪو رنگ هو، ان کي هو نه سمجهي سگهيو. ان ۾ ڏوهه هن جي اکين سان نڪرندڙ ڪارن اڇن پٽن جو هو.

”اوهان کي ننڊ اچي ويئي هئي.... ڇا اوهين بيمار آهيو؟“

”نه، آءٌ ته پاڻ هاڻ شفاياب ٿيو آهيان.... سمورن بيمارين ۽ دردن کان ڇوٽڪارو ملي ويو آهي....“ هن کي پاڻ تي رحم اچي رهيو هو.

”اوهين ڪيڏانهن پيا وڃو.... لنڊن يا نيويارڪ؟“هي نلائيمٽ لنڊن جي رستي نيويارڪ وڃي رهي هئي.

”لنڊن.... ۽ اوهين....؟“

”آءٌ به لنڊن پيو وڃان.... پنهنجي پيءُ سان ملڻ لاءِ؛ چري، هن کي اسان جي انقلاب ۾ خاميون ٿيون نظر اچن.“

هن جو پاڙيسري جڻ پنهنجي پاڻ سان ڳالهائي رهيو هو.

”توده وارن سان نه ڪانهي؟“

”نه، خلق وارن سان همدرديون اٿس.... پهرين انقلاب

جي حامي هئي، پوءِ....“
”۽ اوهين....؟“

هن جي ٻاڙيسريءَ جي اکين ۾ شڪار ٿيندڙ پکيءَ واري ڪيفيت هئي. اوڏيءَ مهل ايئرهوسٽيس هن لاءِ ڪافي کڻي آئي، ۽ هن جي اڳيان واري ميز سنڌي ڪري، ان تي رکيائين، ۽ ڪا گهڙي هن جي اکين ۾ ڪجهه نهارڻ لڳي. وچن لاءِ مڙي، ۽ وري ٻيهي رهي.

”مهرباني....“ هن ٿورو دير سان چيو.

”چاجي.... اهو ته اسان جو فرض آهي.... اوهان منهنجي سوال جو جواب نه ڏنو ته ڪٿي جا آهيو؟“ هن جي مرڪ هاڻ پٽرائين نه هئي.

”پانيان تو نه مون کو جواب ڏنو هو....“

”اهو ئي ’اسين ساڻهو لاڙ جا، دريا جي پڇاڙ جا،‘ وارو؟“ هن جي سنڌي لهجي مان هن سمجهيو نه هو ساهتي جي آهي. نه چاهيندي به، هو ٿورو آيو تي ويو.

”اوهان جو سنڌي مجن جوشڪ مون کي به پيو هو....“

”نڌمن اوهان پؤنرن ۽ پنيورين جي ڳالهه ڪئي....“

”نه، ان وقت منهنجي دماغ ۾ رکو پؤنرن ۽ پنيورين جي پون پون ڪانسواءِ ٻيو ڪجهه به نه هو!“

”پر اوهان اڃا به اهو نه ٻڌايو ته اوهان ڪٿان جا آهيو....؟“

”جيڪڏهن اوهين اياز کي سڃاڻو ته، هوند آءُ چوان، جتي آڪ ٿين، جتي لوهه ٻرن، سو ديس مسافر منهنجو ڙي....“

”پاڻيهان تو ته اوهان کي شعر شاعريءَ سان مڙني وڌيڪ دلچسپي آهي،“ هاڻ هن جي مرڪ ۾ وري پنهنجائپ لهي آئي هئي. اهي ساڳيا چپ پڙائين مرڪ کيڻ تي سجائي سگهيا، هن کي اچرج ٿيڻ لڳو.

”اهو ڏوهه پاسيان تو.... ۽ اوهين؟“

”آءٌ.... اسين لاڪاٽ جا آهيون....“ هن جون ا کيون روشهار کيون ٿي ويون، جيتوڻيڪ هن جي جواب ۾ ڪا به وضاحت ڪانه هئي. ۽ هوءَ هلي ويئي. هن جي دماغ ۾ ڪارونجهر جا سور رڙڻ لڳا. شرمساري ڪان هو، ڪنڌ نمائي ڪافيءَ جي پيالي ۾ نهارڻ لڳو. هن کي ٻاڻ تي ڪاوڙ به اچڻ لڳي ته هن جي ورتاءَ هن کي ضرور ڏکويو هوندو.

لاڪاٽ.... هن جي ذهن جي سرحدن ۾ گهڙي آيو. ڪارونجهر ڦالي پيو. هن جو دماغ ذريون ذريون ٿي، هوائي جهاز جي ڇڻن ٿي گوشن ۾ پکڙجي رهيو هو.

هن جي پاڙيسريءَ هن جي ڪلهي تي هٿ رکيو هن آهستي آهستي پنهنجون اکيون کوليون.

”اوهان جي طبيعت ڪجهه وڌيڪ خراب ٿي لڳي....“ هن جي لفظن ۾ همدردي هئي.

”نه، هاڻ آءٌ ٺيڪ آهيان.... مهرباني.“

”اوهان ايئرهوسٽيس سان انگريزي سان گڏ ڪهڙي ٻوليءَ ۾ ٿي ڳالهايو؟“

”سنڌيءَ ۾....“ هن مختصر جواب ڏنو.

”مون اخبارن ۾ پڙهيو آهي.... هي سنڌ ۾ ڇا ٿي رهيو آهي؟“ هن جي سوال ۾ سوال کان وڌيڪ حيرت هئي.

هن جواب ڏيڻ چاهيو، پر نه ڏئي سگهيو. هن ڪارونجهر کي وري جا ڳائي نه ٿي ڪهريو. ان جي بدران هن چيو: ”شهنشاهه آريا مهر جي ”ساوڪ“ ۾ ۽ امام خميني جي پاسداران ۾ ڪهڙو فرق آهي.... پانوان ٿو ته اوهان جي پيڻ به انهيءَ ڪري ايران ڇڏي هلي ويئي....“

”هوءَ بزدل آهي.... ايران ۾ رهي ظلم جو مقابلو ڪري ها....“ هو وري پنهنجي هسي ڪي مهٽڻ ۾ مشغول ٿي ويو. هن جو عيب لڪي ويو هو.

”ڪڏهن ڪڏهن ظلم جڏهن محض جسماني نه رهندو آهي، تڏهن ايئن ڪرڻو پوندو آهي....“

”ايران جي ماڻهن ڏاڍو سٺو آهي.... ماڻهن ظلم خلاف انقلاب آندو.... شهنشاهه ان ظلم جي علامت هو.... ماڻهن ظلم کي رڳو مسلمان ڪرڻ ڪونه ٿي گهريو....“

هن جي اکين ۾ هڪ بلڪل نئين نفرت ليا پائڻ لڳي هئي.

”آءٌ ته سمجهان ٿو ته ايران ۾ بنيادي تبديلي آئي آهي.... انقلابن ۾ ايئن ٿيندو آهي.... وڏي ڳالهه اها آهي ته امام خميني کي عوام جي حمايت حاصل آهي، نه ته هو ڪهڙو وقت جالي نه سگهي ها.... ڪرازڪر، مون جوڪي ايران بابت پڙهيو آهي، ان مان ته اهوئي ثابت ٿئي ٿو. نه ته ٻن وڏين طاقتن سان مهاڙو الڪائڻ ۽ ان سان گڏ عراق

سان جنگ کي جاري رکڻ هنن لاءِ ناممڪن ڳالهه هئي....
منهنجي خيال ۾...."

هن جي پاڙيسريءَ سندس ڳالهه، اڌ ۾ ٽوڪيندي چيو: "عوام جي انقلاب کي هميشه وچولي طبقي کان خطرو رهندو آهي: اهو طبقو اڳتي وڌڻ ۽ محلن ماڙين جي رهڻ جي خوابن، ۽ پوئتي ڌڪجي وري جهوپڙين ۾ ڪري پوڻ جي انديشن جي جنگ ڀرين پنهنجي اندر ۾ وڙهندو رهندو آهي، ۽ جڏهن انقلاب ۾ عوام جي همراهي ڪندو آهي، تڏهن جيڪڏهن هن کي اهو خطرو نظر ايندو آهي ته حالتون سندس خوابن مطابق نه آهن ته پوءِ انقلاب تي اهڙو رانڊو ڏيندو آهي جو حالتون هن جي فائدي ۾ نه بدلجن ته گهٽ ۾ گهٽ آئي بيٺيون هجن، جتان هو شامل ٿيو هو، پوءِ ان لاءِ هو ڪڏهن قوم پرستيءَ جو سهارو ڳوليندو آهي ته ڪڏهن مذهب جو. ان لاءِ جيڪڏهن پنهنجي مخالفن خلاف خونريزي به ڪرڻي پوي ته به قوم پرستي توڙي مذهب ۾ ان جو جواز تلاش ڪرڻ ڏکيو نه هوندو آهي. اسان وٽ به ايئن ٿي ٿيو آهي...."

هن پنهنجي پاڙيسريءَ جي منهن ۾ نهاريو: هن جي اکين ۾ عجيب سچ پڙهي رهيا هئا. هاڻ هن جو وسوسو هن جو عيب نه رهيو هو. هن کي هن سان اڃاتي همدردي ٿيڻ لڳي، ۽ هن جي دل چاهيو ته هو هن جي هسي کي هٿ لائي ڏسي، ۽ ٿي سگهي ته هن جو اهو عيب دور ڪري ڇڏي. ان مهل هن ايئرهوسٽيس کي ايندو ڏٺو. هوءَ شايد ڪم

ڪري واندي ٿي هئي. هن جي اکيان پهچي هن چيو:
”اوهان جي طبيعت هاڻ ڪيئن آهي؟“

هن ايئرهوسٽيس ڪي پهريون ڀيرو چتائي ڏٺو. سهڻو سانورو ڪڻڪائون رنگ، ڊگهو سنهو نڪ، پريل ڳل، مشڪندڙ وڏيون اکيون، ڪجهه گولائي تي هٿندڙ پيشاني، جنهن جي شروع ڪان ٿي وار اينرا پويان چڪيل هئا، جو ننڍي جوڙي تائين پهچندي، سندن ڳهندي به چڪجي سڌي ٿي وئي هئي. ٿلهڙن چپن تي هن لپسٽڪ ايئن هڻي هئي، جو اهي وڌيڪ پريل ٿي لڳا. هن جي پنهنجن چپن تي مرڪ اچي ويئي.

”هاڻ اينرو چاڪ آهيان، جو اوهان کي چتائي ڏسي سگهان ٿو، ۽ پتڙائين مجسمي بدران اوهان کي انسان سمجهڻ لڳو آهيان....“

هن هڪ هلڪو، تارن جيان ڪڙندڙ ٽهڪ ڏنو، ۽ پوءِ هن جي اکين ۾ سنجيدگي اچي ويئي، ۽ پڇي ويئي: ”هاڻ حالتون ڪيئن آهن؟“

”لاڪاٽ ڪان پوءِ حالتون ڪڏهن به لاڪاٽ ڪان اڳ واريون ٿي نٿيون سگهن!“

”پر آخر ڪوستائين....؟“

”ظلم پنهنجي ڪڏ پاڻ کوٽيندو آهي.... ۽ هونئن به امان کي قيمت ته اداڪرڻي آهي. هي ته اڃا چڻ....چڻ ’اپيٽائيزر‘ آهي....“

هن جي اکين ۾ درد جا پاڇا لهي آيا.

”اسان گهٽ ته نه ستو آهي....“

”اسان واٽ وڃائي ويٺا هئاسون. هاڻ واٽ لڌي اٿون ته اڳيان ڏونگر آڏو آهي. سسئيءَ وانگر انهيءَ ڏونگر سان جهيڙڻ، ان سان پنهنجا پير پٿون ڪرڻ ۽ متو ڦاڙائڻ کان سواءِ ته ٻيو ڪو چارو ئي ڪونهي....“

”مون کي هاڻ اوتارا ئي لڳا آهن....“ ڊپ هن جي اکين جي ڪنڊن ۾ لامارا ڏيئي رهيو هو.

”تاريخ اچا هاڻ اسان کي اوتارن سان جا ڳالهه لڳي آهي....“ هن جي سور جي شدت گهٽجي ويئي هئي، ۽ شايد گورين هاڻ مڪمل اثر ڪيو هو.

”پر.... اهو اوتارو ڪڏهن ختم ٿيندو....؟“ هن جي سوال ۾ نااميديءَ جا ڪرڻا هئا.

”هاڻ ته مونکي مهڙو آهي: اوهان کي لطيف جو هڪڙو بيت ته ٻڌايان:

جمل ساري جڳ، جو آڏو آريچن ڪـــي
توڻي لڪڻ لڪ، سڀ لنگهنديس سڪ سين!“

هن جي اکين ۾ اميد موٽي آئي. هن جي چپن تي هڪ عجيب غرور واري مرڪ لهي آئي، ۽ ويندي ويندي چيائين:

”الله توهان جي وائي سچي ڪندو!“ هو هلي ويئي. پنيان ويندي، هن محسوس ڪيو ته هوءَ وڌيڪ قداور ٿي لڳي. هن ڏٺو ته هن جو پاڙيسري ايراني بــ هن کي ويندو ڏسي رهيو هو.

”اوهان هن کي ڇا چيو، جو هوءَ ايتري خوش ٿـي

ويئي؟" هن جي پاڙيسريءَ شرارت مان پڇيو.

"اهو، جيڪو هن کي ٻڌڻ جي اميد ۾ هيڏانهن وٺي آيو هو!... ها پر توهان پنهنجي پيءُ جي ڳالهه ٻڌي ڪانه ...؟"

ايراني اداس ٿي ويو. هن جي اکين ۾ عجيب ويراني ۽ شايد وحشت لهي آئي. "هن کي هڪڙوئي ڏک آهي ته، هوءَ وري ايران ڇڏي نٿي سگهي."

"اهڙو ڪهڙو ڏوهه ڪيو اٿس....؟"

"هن کي سچ ڳالهائڻ جي عادت آهي.... هوءَ ماٺ نه رهي سگهي. تڏهن جڏهن اسان جي امڙ کي پاسداران، رات جي اونداهيءَ ۾، انقلاب دشمنيءَ جي شڪ ۾، پاڻ سان وٺي ويا، تڏهن به هوءَ سچ ڳالهائڻ کان رهي نه سگهي.... ۽ پوءِ سندس جي چوڻ تي هوءَ اتان هلي ويئي.... هاڻ هوءَ ٿڌڻ جي ڳولها ۾، خلق وارن سان ڳالهائي، زندهه پوستر بڻجي ويئي آهي... پرمون اميد نه لاٿي آهي... هي سراب، هي رنج ضرور ختم ٿيندي، ۽ سچو آب حيات ايران جي ماڻهن کي ضرور ملندو....!" هن ڏٺو ته، ايرانيءَ جي اکين ۾ ڳوڙها پرجي آيا هئا. اڳتي هن ظلم جي کوڙي رات ڏٺي هئي... ساوڪ جي گولين ۽ پوءِ پاسداران جي گولين جا زوراڻ اڃا تائين هن وساري نه سگهيو هو.... پر اڃا تائين هن اميد نه لاٿي هئي.

اوچتو فرسٽ ڪلاس واري پاسي کان به نوجوان روالور هٿ ۾، اسڪرين وٽ اچي بيهي رهيا: هڪڙو هڪڙي

پاسي ڀيو ٿي پاسي، هن رڙ ڪندي چيو: ”ڪو به مسافر پنهنجي جاءِ تان نه چري، جيڪڏهن ڪنهن به حرڪت ڪئي ته، مئو پيو هوندو، اسين ڪنهن کي به نه ايذائينداسين، بشرطيڪ....“

عين ان وقت فرسٽ ڪلاس جي طرف هڪ پڙاڏو پيدا ٿيو: هڪ رڙ ٿي، ۽ هن سمجهيو ته گولي ڪنهن نه ڪنهن جي سيني ۾ کپي ويئي هوندي، سا کڻي وقت هن جو پاڙيسري ايراني اٿي بيٺو. هن جي هٿ ۾ به روالور هو جيڪو الائجي ڪيڏي مهل کان هن جي هٿ ۾ هو.

”دوست، مون کي افسوس آهي ته اسان جي رهاڻ گهڻو وقت هلي نه سگهي.... فرض مون کي سڏ پيو ڪري.... جيڪڏهن جيئرا رهياسون ته ڪٿي نه ڪٿي ضرور ملنداسين....“

هن ڏٺو ته هن جي پاڙيسريءَ ڪانسواءِ سندس سيٽ جي پٺيان واري حصي مان به ٻه نوجوان روالور هٿن ۾ پنهنجي سيٽن تان اٿي آئيل ۾ بيهي رهيا هئا. جهاز ۾ موت جهڙي خاموشي ڇانئجي وئي. عجيب ڳالهه اها هئي ته روئيندڙ ٻار به ماٺ ٿي ويا هئا. هن جي اڳيان واري سيٽ تي آمريڪن جوڙي ڀڻ ڀڻ ڪئي ”ڊارلنگ، جهاز هاءِ-جيڪ“ ٿيو آهي.... هاڻ الائي ڇا ٿيندو.... يا خدا!“

هن واري قطار ۾، هڪڙي ٻار روئڻ شروع ڪيو. اهو ڄڻ ته ڪو ڏيهل اشارو هو. ٻين ٻارن به رڙيون ڪرڻ شروع ڪيون. سندن ڏڏل مائرون کين ماٺ ڪرائڻ مان ڪڏ پاڻ به روئڻ لڳيون. هن جي ڀر وارو پير مرد وڏيڪ

زور زور سان تسبيح جا دانا ڦورڻ لڳو. هن جي اکيان،
ٽي سيٽون اڳ ۾، هڪڙي ماڻهوءَ هٿ مٿي ڪيو. هن
جو ايراني پاڙيسري هن ڏانهن پهتو.

”مون کي ٽائليٽ وڃڻ جي ضرورت آهي....“ هڪ ڍنل
آواز ٻڌڻ ۾ آيو.

”مون کي به ٽائليٽ وڃڻو آهي....“ هڪ ٻيو آواز هن
جي پٺيان بلند ٿيو.

”ويهي رهو....!“ هڪ ڪڙڪو ٿيو.

هن ڏانو، سيٽ جي مٿان ڪاڙها اکر ٻري پيا: ”پنهنجا
حفاظتي پٽا ٻڌي ڇڏيو....“

هن جي اڳيان، جنهن ماڻهوءَ ٽائليٽ وڃڻ جي ضرورت
جو اعلان ڪيو هو، سو آٿي بيٺو. هن جي ايراني دوست،
روالور هن جي ڪن تي رکي، آهستي چيو: ”ويهي رهه....!“

”پاڻي....!“ هن جي پٺيان ڪنهن رڙ ڪئي.

”هن کي پاڻي ڏيو.... هن کي دل جو دورو پوڻ وارو
آهي....“

هڪڙي يورپي مائيءَ جو آواز هن ٻري ڪان ٻڌو: ”او
منهنجا خدا، هي ته مري ويو ٿو پائنجي....“ ۽ هوءَ سڏڪا
ڀري روئڻ لڳي.

”آءٌ ڊاڪٽر آهيان.... جي اجازت هجي ته هن کي
ڏسي وٺان....“ هڪڙي اڌڙوٽ همراهه هن جي ايراني
پاڙيسريءَ کي مخاطب ٿيندي چيو.

”يلي ڏسينس....“ هن مختصر جواب ڏنو.

ان مهل جهاز جي مائڪروفون تي آواز آيو: ”اسين بغداد وجي رهيا آهيون....“ ۽ پوءِ ايئن پاتيو ڇڻ ڪنهن جي هٿ سان مائڪروفون ڪسي ورتو ويو ۽ هڪڙي ڏگهي سيٽيءَ جو آواز سموري جهاز ۾ ٻرڻ لڳو. ”هي اچا جيئرو آهي.... جيڪڏهن هن ڪي ترت طبعي امداد نه ملي ته مري ويندو....“ هي اُن ماڻهوءَ جو آواز هو، جنهن ڏ ڪثر هجڻ جو اعلان ڪيو هو.

هن ڪي ڪنهن به جواب نه ڏنو. يورپي مائي وري را ڙاڙ ڪري روئڻ لڳي. ڪيترا ٻار ۽ زالون گڏجي روئڻ لڳا. ماڻهو هڪ ٻئي سان ڳالهائڻ لڳا.

”الائجي ڇا ٿيندو....“

”بغداد ڇو ٿا وڃن....؟“

”ايراني ٿا ڏسجن....!“

”مون کي ته فلسطيني ٿا لڳن....“

”نه نه، سڀ سوان ايراني آهن.... سندن لهجي مان ئي ظاهر آهي....“

”پر جهاز ڇو هائيجئڪ ڪيو اٿن....“

”هوندن ڪجهه مطالبا....“

اهڙا جملا، سچا جملا، هيٺا جملا، بيزاريءَ جا جملا هن جي ڪنن تائين اڏين پهچندا رهيا، ڄڻ هوڪو خواب ڏسي رهيو هو. اوچتو هن جي دماغ ۾ بنان ڪنهن چتاءَ جي ڳاڙهيون يونيورسٽيون، نعرا پوسٽر ۽ پيلا پوپٽ، لشڪرن جا لشڪر اندر گهڙي آيا. هن پنهنجو ڪنڌ ٻويان سيٽ تي

ڊاري ڇڏيو.

هن حملي جو ڪو سبب نه نه آهي، هن سوچيو. شايد اڃا ڏيپ جون سرحدون لپي نه سگهيون آهيان. هن پنهنجي پاڻ کي سمجهائڻ جي ڪوشش ڪئي. جهاز ۾ جيڪي ڪجهه ٿي رهيو آهي، هي ان جو رد عمل نه، ڪولهي؟ يونيورسٽي يوٽرن ۽ پروپٽن جي وڌندڙ عروج تي پهچڻ لڳي. سور جي هڪ سٽ هن جي پنهي لوٽن ۾ ڏڪڪا هڻڻ لڳي. هن اکيون پرٽڻ جي ڪوشش ڪئي، پر هن جا ڇپر بند ٿيڻ لاءِ تيار نه هئا.

هن ڏٺو نه ائيرهوسٽيسون پاڻيءَ جا گلاس لري ۾ ڪئي مسافرن کي پياري رهيون هيون، ۽ ڪين آٽت بــ ڏيئي رهيون هيون. مسافرن ۾ چوپول اڃا ڊرو نه، ٿيو هــو، پر گهڻا تڏا اهــو سوچي ڊرڪي پيا هئا نه جيڪي ٿيڻو هوندو، سو پير ٿيندو. مائرون ٻارن کي چپ ڪرائڻ جي ڪوشش ۾ مصروف هيون.

ڪارونجهر جــو خاڪو هــن جــي ذهن ۾ اسري آيو. گهائين مان ڪارا نيرا مور لڏندا آيا.

"اوهين پاڻي پيئندو....؟" هوءَ هن جي مٿان بيٺي هئي.

هن پاڻيءَ جو گلاس هن کان وٺي چپن سان لڳايو.

"هنن هڪڙي مائهو کي مــاري وڌو آهي...." هــن سرپاٽ ڪيو.

"مون کي هنن سان همدردي آهي...." هــن بيزاريءَ مان چيو.

”اهو ڪيئن ٿا چئو.... هي نه ’ٽيررسٽ‘ آهن....“

”ويهين صدي انقلابن لاءِ ٽيررزم ڪي لازمي ٻڌائي ڇڏيو آهي....“

”پر انساني حياتيون....؟“

”هونئن انساني حياتين ۾ باقي ڇا رهيو آهي.... گهٽ ۾ گهٽ هنن وٽ ڪو مقصد ته آهي.... هنن جي زندگيءَ ۾ روزڪيترائي لاڪاٽ ورجايا وڃن ٿا.... نتيجو هي آهي....“

ڪارونجهر جا مور رڙڻ لڳا. هن جي سموري جسم ۾ بجليءَ جا جهٽڪا اچڻ لڳا. سور هن جي اکين ۾ دڙهيا هڻڻ لڳو. پوءِ هن ڏٺو: هڪڙو هائيجيڪر، سڪرين وٽان تڪڙو هنن ڏانهن آيو. آئيل ۾ هن جي ايراني پاڙيسري تائين پهتو، ۽ سرگوشيءَ ۾ هن کي ڪجهه چيائين. هن جو پاڙيسري فرسٽ ڪلاس ڏانهن هليو ويو، ۽ هو پاڻ ايئر-هوسٽيس جي پر ۾ ويهي رهيو.

”ڪهڙي سس پس پيا ڪريو؟“ هائيجيڪر جي آواز ۾ رکو نفرت هئي.

”ڪجهه به نه.... هن کي پاڻي ٿي ڏنم: هي بيمار آهي....“

”بيمار آهي يا توسان ’فلرٽ‘ پيو ڪري....“

هائيجيڪر مرڪيو. هن جي مرڪ ۾ به نفرت جو زهر هو. هن کي ان نفرت کان بڇان اچڻ لڳي.

هو گهڙيءَ لاءِ هن جي منهن ۾ نهاري، گلاس کڻڻ لاءِ جهڪي ته، هائيجيڪر هن جي چولهه ۾ هٿ وجهي کيس پاڻ ڏانهن ڇڪيو.

سور جي هڪ ست هن جي اکين ۾ گهڙي لاءِ چمڪي ويئي. هن هڪڙي ست سان حفاظتي پٽو کولي ڇڏيو، ۽ پوءِ اهالڪ هائيجيڪر تي ڪاهي آيو. هائيجيڪر هن اوچتي حملي ۾ پاڻ سنڀالي نه سگهيو، ۽ آڏو جي پر واري سيٽ ۾ ٺسيو واري مسافر جي مٿان وڃي ڪريو. روالور هن جي هٿ مان ڇڏائجي ويو. هن جهٽڪي روالور کڻي ورتو. هن گهڙيءَ لاءِ پنهنجي هٿ ۾ روالور کي حيرت مان ڏٺو. پوءِ هائيجيڪر کي ڪجهه ڪان جهلي، آنارپندي، روالور سندس ڪن تي رکي ڇڏيائين.

"توهين انقلابن جا دوست نه، پر دشمن آهيو" ايئن چئي هن روالور جو گهوڙو دبائي ڇڏيو.

هن کي اها خبر نه پئي ته پڙاڏو ڇا جو هو. روالور جو يا هن جي دماغ اندر ڦاٽندڙ ڪارونجهر جو. هن ايئرهوسٽيس جي بدل دهشت زده اکين ۾ جهاتي پائي ڏٺي، ۽ روالور سندس هٿ ۾ ڏنائين. پاڻ وري سيٽ تي ويهي رهيو. هن جون اکيون کليل هيون، پر هن جو جسم هڪ پاسي لڙڪي پيو.

ايئرهوسٽيس هڪ وڏي اوچڪار ڏني، ۽ هٿ وڌائي سندس اکيون بند ڪري ڇڏيون.

مان جوئي آهيان، سوئي آهيان....!

آسمان ۾ تارن جو سمنڊ اڃا جيئرو هو. چنڊ ڪڏهوڪو ڪنهن اڻاتي منزل ڏانهن لڙي چڪو هو. ان ڪري نت نوان تارا نمودار ٿيندا ٿي ويا. ڪو ڪو تارو پنهنجي ٿي روشنيءَ کان مات کائي، ٽمڪندي ٽمڪندي اوجهل ٿي ٿي ويو. هن کان جڏهن صبر نه ٿيو ته هن تارا ڳڻڻ شروع ڪري ڏنا: هڪ، ٻه، ٽي.... هڪ، ٻه، ٽي....

"امان، مون کي ڀؤ ٿو ٿئي...." ننڍڙيءَ هن جي ڪڇ ۾ منهن لڪائيندي چيو.

هن ڀانيو، هن جي دل، ڪنهن تاري وانگر، ڪهڙيءَ لاءِ اوجهل ٿيندي وئي، ۽ هن جي نڪ ۽ چپن ۾ سيانڊڙو پئجي ويو. سندس ٻانهن ۽ ٽنگن ۾ هلڪي رڦڻي شروع ٿيڻ لڳي. هن ڏڪندڙ هٿ سان پنهنجي نڪ ۽ چپن کي مهٽڻ شروع ڪيو، پر اهي وڌيڪ سُن ٿي ويا.

"امان، تون ڏڪين ڇو پئي؟...." ننڍڙيءَ اڃا وڌيڪ هن جي ڪڇ ۾ گهڙندي چيو.

"نه، نه.... آءٌ ڪانه ٿي ڏڪان.... تون ڇپڙي ڪري سمهي رهه.... شاباس.... ڏاهي ڌيءُ آهين نه، شاباس...."

هن ننڍڙيءَ کي اڃا ٻي وڌيڪ ڇڪي، ڇاتيءَ سان لاتو، ۽ ٻلي هٿ سان هن جي پٺن تي آروس ڪرڻ لڳي، هن کي اهو خيال ڪانه لڳو ته ننڍڙي سندس دل جي دڪ

دک جي رفتارمحسوس ڪري، وري نہ ڪو سوال ڪري.

هن جي سوچڻ کان اڳ، ننڍڙي سوال ڪري ويئي:

”امان، تنهنجيءَ هنئين ۾ ايڏي دک دک ڇو آهي....؟“

هن ڪوبہ جواب ڪونہ ڏنو. ايئن ڏڪندڙ هٿ سان ننڍڙيءَ جي پٺيءَ تي آروس ڪندي رهي. اوچتو هن جي نظر وري آسمان ڏانهن کڄي ويئي: آسمان جي هڪڙي ڪنڊ مان هڪ روشن تارو ڪريو، ۽ ڏاندائي جي چٽنگن جيان، ذريون ذريون تي آسمان جي هيٺان پولار ۾ ڪرٽي ويو.

”يا الاهي خير ...“ هن جي ڇپن پڻ پڻ ڪئي.

”امان، ڇا ٿيو....؟“ ننڍڙيءَ ننڊ اکڙي آواز ۾ پڇيو.

”ڪجهہ نہ.... ڪجهہ بہ نہ! تون سمهي رهہ، مئي امان ڪريانس.....!“

ننڍڙي وري ڪروٽڙي ٿي، هن جي ڇاتيءَ سان وڌيڪ ويجهي ٿي ويئي. هن وڌيڪ تيزيءَ سان ننڍڙي جي پٺن تي آروس ڪرڻ شروع ڪئي، ۽ هري هري ٿي،ننڍڙيءَ جو جسم، ننڊائتو ٿي، هن جي جسم کان ٿورو الڳ ٿيندو ويو. هن آهستي آهستي پنهنجي کابي ٻانهن ننڍڙيءَ جي ڪنڌ هيٺان ڪڍي ورتي، ۽ سندس ڇاتيءَ تي هاڪيون ٺڪيون هڻندي رهي.

”امان، بابا ڪيڏي مهل ايندو... ؟“

هن سمجهيو هو تہ ننڍڙيءَ کي ننڊ اچي ويئي هئي. ان اوچتي سوال تي هن کان وري ڇرڪ نڪري ويو. ننڍڙيءَ جي پٺيءَ تي هلندڙ سندس هٿ بيهي رهيو. هن جي جسم

۾ وري هلڪي رڙ ڪري ڀڄي ويئي. هن جو نڪ ۽ چپ وري سُن ٿي ويا. هن پنهنجي هيٺين چپ کي چڪ پاتو، پر ڪو به سور محسوس نه ڪيائين. البت سندس اکين ۾ اسرندڙ لڙڪ موتي ويا.

”ڪيترو جهليو ماڻس ته نه وڃ.... پر مُڙندو ئي ڪونهين — سان سنگت ۾ ڪاڻهاب ٿئي، چوندا ته پنهل ڀڄي ويو يا وري اهو چوندا ته جوءِ نٿي ڇڏيس..“ هن چوڻ چاهيو، پر لفظ هن جي سُن چپن ۾ ئي رهجي ويا.

”امان، پڌاءِ نه ته بابا ڪيڏي مهل ايندو .. ؟“ ننڍڙي هن جي ڪاڏيءَ کي ٻانهن ڏانهن ڦيرائيندي چيو.

هوءَ ڪو جواب ڏي، تنهن کان اڳ ننڍڙي وري چيو: ”امان، تون روئين پئي؟“

هن کي پنهنجي لڙڪن جو احساس ٿي نه هو: الائي ڪيڏي مهل پنهل جي ياد سان گڏ لڙهي پيا هئا. ننڍڙي جي ياد ڏيارڻ تي هن جي دل چيو ته پاڻ ڪري روئي، ۽ چوي ته ”پنهل، نه وڃ.... پنهل نه وڃ!“

”نه ڙي، اکڪاڻ ٿي رڙان...“ هن هڪ ڏکوسڪو روڪيندي چيو. پنهنجي آنت لاهي هن وري ڪٽي ننڍڙيءَ کي ياڪر ۾ پريو، بلڪل اهڙن جهڙن پنهل.... هونئي ته چوندو هو ته ننڍڙيءَ ۾ منهنجو ساهه اٽڪي، اهين جهڙڪنهن سورهيه جو ساهه ساڻيهه ۾ هوندو آهي. پر هوءَ ننڍڙيءَ کي ڇا سمجهائي، ڇا سمجهائي ته هن جو اڌو پيءُ هن جي سمجهائڻ جي باوجود هليو ويو. هو ڪنهن ڳالهه تي چڙهيو

نه پوءِ موت هن جي مذهب ۾ ئي ڪانهي.... ڇوڪر جي ڏنڌ ۾، اونداهه جي ٻاچولن جيان، هن کي ياد آيو....

جڏهن ٻنهل ۽ شانيءَ جي پريت، ٻنهي جي وجود کي ون-ويڙهيءَ وانگر وڪوڙي ويئي، ۽ ڪاڇي جي ٻهڳ ٻهڳ ٿي ان جي شاهدي ڏني، تڏهن آڪ جي ڦلڙين ۽ ٿوهر جي ڏانڊين ۾ به سرگوشيون شروع ٿي ويون ته شانيءَ جا پاڻ شانيءَ ۽ ٻنهل کي ڪارو ڪاري ڪري مارينداه پوءِ هڪڙي ڪاري اجهل رات ۾، هن ٻنهل جي پاڪر ۾ڇڻ ڀڻ ڪئي هئي....

”ٻنهل، ٻنهنجي ڳالهه ون ون واسجي ويئي آهي... ادو توکي موں کي کهاڙين سان ڪيندي ويرم ئي ڪو نه ڪندو....“ باقي ڳالهه هن جي هنئين جي دڪ دڪ ۽ ڪنبڻيءَ کيس ٻڌائي ڇڏي!

”ايترو نه ڊڄ شاني .. پلا جي ڊچين ٿي ته هل ته هينئر ئي نڪري هلون....“ هوءَ ڪچي جهڙي پٽ، دل جي دڪ دڪ مورڳوڻي وڌڪ تڪڙي ٿي ويس.

”چئبو ته پريت به اجهو ايتري اٿئي نه....“

هن هٿ ڪڍي ٻنهل جي ڇپن تي رکيو. ٻنهل ٻنهنجي هٿ سان هن جي ڪاڏي مٿي ڪندي، سندس اکين ۾ نهاريو، جن ۾ ڇوڪن جي ڏنڌ ۾ رکيو هو پاڻ موجود هو.

”ڇري، جيسين هيءَ ڌرتي ٻنهنجي پيرن هيٺان آهي، جيسين هي ٿوهر اسان جا شاهد آهن، ۽ جيسين هي رائفل منهنجي هٿ ۾ آهي، تيسين ڀؤ نه ڪر.... جي تنهنجي لاءِ

مرتي ويس ته....“

هن وري به ڀنهل کي ڳالهه پوري ڪرڻ نه ڏني. وري ڪٺي پنهنجو هٿ سندس چپن تي رکيو.

”مرن تنهنجا دشمن.... آءٌ تـوتان گهورجي وينديس، ڀنهل!.... پر توتي پاڇو پوڻ نه ڏينديس....“

ڀنهل جواب ۾ رکيو هن جـي هٿ هيٺان پنهنجي چپن مان چمي ڏيندي، کيس ڀاڪر ۾ ڀيڙي ڇڏيو.

جڏهن سردار ولي محمد هن جي ويڙهي تي هلي آيو، ۽ ڀنهل لاءِ شاديءَ جو سنگ گهريائين، تڏهن هـن ڀانيو ته آسمان ڦاٽي پوندو، جبل ذريون ذريون ٿـي ويندا، وڻ ٽڻ پنهنجي پاڙئون پٽجي ويندا. هن جاچارئي ڀاڻر، سندس چاچو ۽ ٻي ٻي سوٽ ڪٽن تان آيا تي ريا. ماڻهن بدران بندوقون ۽ رائفلون پاڻ ۾ ڳالهائي لاءِ آتيون هيون. پر سردار ولي محمد ۽ سندس همراهه سندن ٿڏي تي هئا، ۽ هٿين خالي‌هو به ڪونه هئا. هيءَ ويڙهه ٽري ويئي، ۽ هوءَ ويڙهه ذات ۽ قبيلن جي اونداهي نيات جي ڪُک مان سرجي چڪي‌هئي. جڏهن سردار ولي‌محمد وارا ويا ته هن جو وڏو ڀاءُ هٽن مان پٽي نڪتو.

”آءٌ اجهو هيئرجوهيئر توچوري‌کي پورو ڪريان.... هي داغ هاڻ شاديءَ جي رت مان ئي لهندو.... بابو مرهيات هونئن ئي چوندو هو ته ڇوريون وڏي وڻ ٿين، انهيءَ کان اڳي کين ڇانگي ڇڏجي....!“

”ادا، ڌيرج ڪر، ڌيرج. وهلور نـ وڃ. ڇوريءَ کي

ماريندين ته پاڻ به ڦاهي چڙهي ويندين.... ها، جي ڪاري هجڻ جي ثابتي هجي تـه پوءِ ڪا اربع خطا ڪانهي...."
چاچس پنهنجي سونهاري کي مٺ ۾ جهليندي پاڻس کـي هدايت ڪئي.
"پر چاچا، جهسين ڪاريءَ جـي ثابتي ڪوليندا سين، تيسين ته سڄي راڄ ۾ نڪ وڍجي ويندو...."
"هون هون! تڪڙو ڪم شيطان جو ٿيندو آهـي، ابا. شانيءَ جو سڱ منهنجي ملوڪ جو آهي. پڻهين پيٽ ٻوليو هو، اها تـه توکي بـه خبر آهـي. تون تياري ڪر. سيان سانجهيءَ ٿي راڄ-سڏائي پنهي-جونڪاح وجهائي ٿا ڇڏيون...."
ملوڪ ماڻڪو ويلو هـو. رڳو پنهنجي شهپرن کـي، هلڪو وٽ ڏيئي، ڏيڍيءَ ا ک سان شهپرن کـي ڏاڙهين ۽ اڌ ا ک سان پنهنجي ابـي ڏي نهاريائين. ان نهار ۾ هـن ويڙهي ڏاڙهن اندر به نظر ڪئي، جتي هن جـي تمنا هئي، اها شاني، جنهن ڏاڙهن نهارڻ وقت هـر جون وايون ٻتال ٿي ويندڀون هيون. جڏهن شاني، ڇيءَ سان پنهنجي ڇاتي ڍڪيندي هئي، تڏهن هو اٿڻ پاڻيندو هو، جـڻ جبل ڌـي ڪڪر چوٽي ڪئي هئي، جڻ هن جي رڳن جو وڪ هن کان وڇائجي ويو هو! ها، شاني، جيڪا جڏهن هلندي هئي ته هن کي ڌرتيءَ ۾ ساهه پوندو محسوس ٿيندو هو، ۽ پنهنجو ساهه بند ٿيندو محسوس ٿيندو، ۽ هـو تڪڙو تڪڙو هلـي اچي ماءُ کي چوندو هو ته "امان ابي کي چئه ته هاڻ ڳالهه جي هڪ هڪاڻي ڪري ڇڏي، نه ته.... نه ته ..."هو ڳالهه

پوري نہ ڪري سگھندو هو، ۽ وري پاهرنڪري ايندو هو...

ان رات جڏهن شاڻي پنهل سان انجام تي آئي تہ سچي پئي رڙي. ڪجھ وقت تہ پنهل جي پاڪر ۾، ڪرڙيءَ وانگر پئي ڏڪي. جڏهن هيانءُ ڪجھہ سڄو ٿيس، تڏهن جيڪي چيائين، ان تي پنهل ڪي بہ اعتبار ڪونہ آيو.

”پنهل، انجام تـي آئي آهيان، سر تـان آهو ڪٽي.... هاڻ پاڻرن جي هٿان ڪپا ڪپا تـي مران، تنهن ڪان انهيءَ رائفل سان تـون مون ڪي پنهنجي هٿن سان پورو ڪر تـہ، تنهنجي هنج ۾ مري سـرَهي ٿيان....!“

پنهل ڪو وقت هن ڪي ڏسندو رهيو. هن جي منهن ۾ ڏسندو هو تہ هن جي سنڌ سنڌ ۾ آچل پيدا ٿي ويندي هئي. هن جي دل ڦندڄڻ لڳندي هئي. پر اڄ جـي ڊنل شانيءَ ڪي ڏسي، هن جو من ڪنڊرو ڪنڊرو ٿـي ويو، ۽ ڪهس ڪراڙي پائيندي چيائين: ”اهـي مرڻ جـون ڳـالهيون آءٌ ڪندو هوس تـہ تون منهنجو وات بند ڪري ڇڏيندي هئينءَ، ۽ اڄ تون.... تون پاڻ پئي اهـي ڳالهيون ڪرين.... چـري، مرنداسون بہ گڏجي تہ جيئنداسون بہ گڏ. اهڙو مرڻ گھوريو، جيڪو تو بنان هجي، اهو جيئڻ بہ گھوريو، جو تـو بنان هجي.......“

شانيءَ جي سچي مونجھہ، ٽپ ۽ رڙڻي لهي ويئي. هن جي دل چيو تہ پنهل کي، جيءَ ۾ اهڙن جاهہ ڪري ڇڏي، جڻن هو هن جي ساهہ سان جڙجي وڃي. اوچتو هن محسوس ڪيو تہ پنهل جي جسم ۾ ڪا سيٽ اچـي ويئي ۽ هـن

رکو ايتري چئي پئي پئي: ”شاني، تون سچي آهين.... اٿ ته نکري هلون.... پانيان ٿو تـو وارا پاٿر....“ ۽ پوءِ هن ڀهرئين فائر جو آواز پڌو.

جڏهن پنهل هن کي گهوڙي تي چاڙهيو، تڏهن هن جي دل دماغ تي فقط اهي لفظ لهي پيا هئا ته ”اهڙو مرڻ گهوريو، جو تـو ٻنان هجي، اهو جيئڻ بہ گهوريو، جـو تـو ٻنان هجي....“ انهن لفظن کي پنهل جي رائفل جا فائر بہ ماٺو نہ ڪري سگهيا. دونالين ۽ رائفلين جي ڌڌڪارن ۾ بہ هوءِ اهي لفظ چٽا ٿي چٽا پڌندي رهي، تان جو فائرن جـا آواز بند ٿي ويا، جبلن ۾ ٽيندڙ پڙاڏا بہ ماٺ تي ويا، گهوڙي جي سنبن جا آواز بہ بند ٿي ويا، ۽ آواز فقط هن جـي ۽ پنهل جي دلين جي دڪ دڪ جا هئا....

۽ پوءِ هن کي اهو ڏينهن بـہ ياد آيو، جڏهن پنهل هن کي پڌايو ته ماس رئيس علي خان وٽ هاري هو، ۽ رئيس هن کي بہ زمين جي چونڪڙي ڪيڙڻ لاءِ ڏني آهي. دونالين ۽ رائفلن جي بارود جي بوءِ جي بدران ڪيڙيل زمين جـي ٻاري جـي سدا حيات بـوءِ هنن جـي زندگـيءَ ۾ جياپو ۽ سلامتي ڪٺي آڻـي. جڏهن ڪيس نميڙي چاڻي، تڏهن پنهل جي منهن تي هن کي جيڪو ماڻ، جيڪو مرڪ نظر آيـو هو، تنهن هن کان پنهنجي تڪليف بہ وساري ڇڏي، ۽ هن جي دل چيو ته هي مايون، هيءَ دائي هتان آٿن ته آهٔ پنهل کي پاکر ۾ پردان ۽ کيس ايتريون ته مٺيون ڏيان، ايتريون ته مٺيون ڏيان جو بس!

پر وري ڪيڙيل ڌرتيءَ جي ٻوءِ بدران بارود جي بوءِ هنن جي جياپي کي گهيري ويئي. هيءَ اهڙي بوءِ هئي، جيڪا شانيءَ کي بلڪل سمجهه ۾ نه آئي. هن پنهل کان ور ور ڪري پڇيو، سمجهڻ جي ڪوشش ڪيائين پر هن کي سمجهه ۾ نه آئي. پنهل به هن کي سمجهائي نه سگهيو. هو رڳو ايترو چوندو هو ته تون فڪر نه ڪر، آءٌ ڪو به جهيڙو جهٽو ڪونه ڪندس. اعتبار نه اچئي ته منهنجي رائفل تون پاڻ وٽ رکي ڇڏ. پر پوءِ به هن کي اعتبار نه آيو. هن کان رهيو نه ٿيو ته هن پنهل جي مامي کان پڇيو. پنهل جي مامي جيڪا ڳالهه ڪئي، سا هن ڪجهه سمجهي، ڪجهه نه سمجهي.

”اڄ، ڳالهه ۾ آهي ڪجهه ڪونه، پر هاڻ ڳالهه ڳري ٿي پئي آهي. هي ننڍا نوٽا جوان مڙس الائي ڪنهن جي ڳالهين ۾ اچي ويا آهن. چون ٿا ته لوڪراڄ کپي، انصاف کپي، نوڪريون کپن، پورهيو کپي، زمينون کپن، ۽ پيو به الائي ڇا ڇا کپي! ٻئي پاسي سرڪار آهي: جتي چار ماڻهو ٿا گڏ ٿين، اتي مٿن پوليس چاڙهي ٿي موڪلي. پوءِ هڪڙي پاسي وردين وارا رائفلون کنيو بيٺا آهن ته ٻئي پاسي عام ماڻهن جا هشام آهن. جي ڏورا آهن ته کين پڪڙيو وڃن، وڃيو لاڪپ ۾ هڻن. پوءِ ڪن کي پئسا وٺو ڇڏيو ڏين. ڪن کي سزائون ڏيو ڇڏين. جنهن جو نالو ڪڍن، تنهن لاءِ ٿا ٻڌون ته ٽي سال ايپ، ٽيهه ڦٽڪا. اهڙي ڳالهه ته اڳي نه ٻڌيسون، نه ڏٺيسون ته ماڻهن کي

رکو ميڙي ملاڪڙي ڪرڻ ٿي ته، ٽيهون پيا ڏيه ۽ ڦنڊا پيا لڳن. انگريز سو ڦنڊا هڻائيندا هئا... خير، سو هاڻ مڙئي ڳالهه، ڳري ٿي پئي آهي. وردين وارا ڳوٺن ۾ ڪاهيو پون، ۽ زوري ماڻهن کي ٻڌيو وڃن. نه داد نه فرياد: چي اوهان وڳوڙي آهيو! ڌاڙيل آهيو. ڌاڙيلن کي پناهه ٿا ڏيو. جڏهن ڳوٺن ۾، گهرن ۾ ڪاهي پيا ته ننگ ته نيئن کي به پيارا هئا. سي کي همراهه مچرجي پيا. دوبدو مقابلا پيا ٿين. پر سرڪار ڏاڍي آهي. وٽن هٿيار به آهن ته ماڻهو به آهن جن کي وردي پارائي، جيڪي ٿي چوين سو ٿا ڪن. ڪن ڳوٺن کي ته لڏائي ڇڏيائون. جيڪي نه اٿيا، تن کي زوري ڪڍي، گهرن تي بلڊوزر ملائي ڇڏيائون. بابا، بندوق ۽ رائفل جي اڳيان هيڻو بي‌هٿيار ماڻهو ڇا ٿو ڪري سگهي. جي ڪنهن منهن ڏنو ته، گولي جي منهن ۾ يا ترنگ ۾. جيڪو ضامن پون وڃي، سو به اندر. اندريان ته اندر پر ٻاهريان به اندر.... اٿين هزارين ماڻهو دربدر ٿيا آهن. سوين ماڻهو، ڏسندا وائسندا ماڻهو، ڏينهن ڏٺي جو، گولين مان ڪڍيا اٿن. سرڪار زوراور آهي، پر ماڻهو به اصل ڏاڍا مڙن. تنهن ڏينهن هڪڙي ڳوٺ کي وراڻي وڃا: چي، سڀ نڪرو ٻاهر. ڳوٺ ۾ ڪي ارڏا جوان هئا، تن چيو ته مڙس مڙس جو مٽ آهي. ايئن اسين به ڪوٺ ٿا نڪرون. پوءِ ته جيڪا ويڙهه ٿي، سا به ڳهڻ کي ياد رهندي. پر سرڪار ڇا ڪيو جو....“ اوچتو پير مرد ماٺ ٿي ويو. شانيءَ ڏٺو ته هن جي اکين مان لڙڪ وهي، سندس پيڙهي ڏاڙهيءَ مان سيرون

ڪري پئي وهيا! هن جا چپ ڀي ڦڙڪيا. هن هڪڙي هٿ سان ڪٽ جي چادر ڪي اهڙو تہ زور سان پڪڙيو هو، جو نيريون نيريون نسون چٽيون اُڀامي پيون هيون.

”ماما... خير تہ آهي؟“ شانتي رڳو ايترو ئي چئي سگهي.

”اڙي امڙ... خير وري ڪهڙو... ظالمن ڳوٺ سان اهڙي ڪار ڪئي جو اصل ڪاري قيامت هئي! رڳو ٻاهر جا ڳولا هئا، ٻاهر جا آزاهہ هئا جيڪي هيڏانهن مٿان اچي پئي وسيا ڇو تہ... ڇو تہ...“

ان وقت شانتيءَ کي فقط هڪڙي ڳالهہ ئي سمجهہ ۾ آئي هئي تہ پنهل ڪنهن سان ئي وڙهيو. ماما جيڪي ڳالهيون ڪيون، سي هن جي سمجهہ کان ٻاهر هيون، پر هن کي اها ڳالهہ سمجهہ ۾ آئي تہ هنن سان بہ اهو سڀ ڪجهہ ٿي ٿي سگهيو، جيڪي ان ڳوٺ وارن سان ٿيو هو. هن پنهل سان ڳالهہ ڇوري تہ پنهل ماٺ ٿي ويو.

”پنهل،...“

”هون...“

”تون نہ ويندو ڪر انهن ميڙن ۾...“

پنهل ماٺ سندس منهن ۾ اٿندڙ ڪاوڙ جو دونهون هن پنهنجي اندر محسوس ڪيو تہ هن کان چپ نہ رهيو نہ.

”جي جهلجي پئين تہ پوءِ...؟“

پنهل پوءِ بہ ڪو جواب ڪونہ ڏنو.

”پنهل، رب جو واسطو اٿئي، منهنجو واسطو اٿئي،

ننڍڙيءَ جو واسطو اٿئي...."

"شاني....!" پنهل اهڙي رڙ ڪئي، جو ننڍڙي به ننڊ مان جاڳي پئي. هوءَ اُٿي ننڍڙيءَ کي ماٺ ڪرائڻ ۾ لڳي ويئي. پنهل هن کي پهريون ڀيرو ڏڙڪوڏنو هو. هيءَ ڏهمان انهن ڏهمانن کان بلڪل جدا هو جهڙڪو مڙس زالن کي ڏيندا آهن. هن جو سڄو اندر ڇڄر جي ويو. ان رڙ مان پنهل جي اندر جو طوفان هن ڏسي ورتو هو. ان طوفان کي ڏسي هوءَ ڪنبي ويئي هئي. هيءَ پنهل اڻ پنهل کان بنهه مختلف هو، جنهن هن لاءِ هن جي پيرن تي ڳاڙهيون هلايون هيون. هي پنهل سموري دنيا سان وڙهڻ لاءِ تيار هو.... نه نه، ايئن ڪيئن هوندو؟ هو جيڪو شانيءَ جي نالي تان گهور پيو ويندو هو، جيڪو ننڍڙيءَ جي مٿي تي هٿ رکڻ وقت جبل ڏارڻ جي سگهه رکندو هو، سو ايئن ڪيئن هوندو؟ سو ايئن ڪيئن ڪندو؟

هوءَ پنهل کان رسي، ننڍڙيءَ جي کٽ تي، ننڍڙيءَ کي پاسو ڏيئي، ليٽي پئي. هن کي پڪ هئي ته گهڙي به نه گذرندي ته پنهل هن کي اچي پرچائيندو، پرڀائيندو، ۽ ننڍڙيءَ کي هنج ۾ کڻي هن کي قول ڏيندو ته هو آئينده اهڙن ارڏن ميڙن مجلسن ۾ نه ويندو جتي ماڻهو وردي وارن سان سامهون ٿيندا آهن.

پر پنهل هن کي نه پرچايو. هن جو مان ٽٽي پيو. هن جي اندر ۾ ڪا شي پڄي پورا پورا ٿيڻ لڳي. هن جي دل

چاهيو ته [illegible] ڪري [illegible] هن جي دل [illegible]؟

ويٺي. هن کي سمجهه ۾ نٿي آيو ته هيءُ پنهل ڪير هو، جو شانيءَ کان رمي ٿي سگهيو، جيڪو ننڍڙيءَ لاءِ به پنهنجي ضد ۽ هٺ تان نٿي لٿو. هن کي هڪڙو اهو پنهل ياد آيو، جنهن هن لاءِ مهينن جا مهينا، اڪيليءَ سر هن جهڙي سموري قبيلي سان ويڙهه ڪاڏي هئي. ۽ هي بيو پنهل ڪير هو، جيڪو شانيءَ بنان بہ ڪنهن شي لاءِ هن سان رنل هو.

پنهل هن کي روئندو ڇڏي، رائفل کڻي ٻاهر نڪتو ته هن جي دل ۾ نئين سر چڪ پئجي ويو. هو امالڪ چال ڏيئي اٿي، ۽ هن جي آڏو بيهي رهي.

هن جي اکين ۾ لڙڪ هئا ۽ پنهل هو.

هن جي اکين ۾ ڪجهه نه هو ۽ شاني به نه هئي.

هاڻ هن کي پڪ ٿي ويئي ته پنهل نه مڙندو. پنهل جي وڃڻ جي احساس ٿي هن کي جهوري وڌو، ۽ هوءَ هن جي لنگن ۾ چنبڙي پئي: ”پنهل، پنهنجي شانيءَ کي ڇڏي نه وڃ....!“

”شاني، هاڻ رڳو هڪ شانيءَ جو سوال نه آهي.... هزارين شانين جو سوال آهي. منهنجي مان مريادا جو سوال آهي. شاني، مون کي نه روڪ! ماڻهوءَ تي اهڙو وقت به ايندو آهي، جڏهن گهر جي ننگ کان وڌو ڪو ننگ سک سمهڻ نه ڏيندو آهي.... شاني، مون کي نه روڪ، منهنجا ساٿي منهنجي اوسيئڙي ۾ هوندا.... جيڪرو هوندس ته تو وٽ سرخرو ٿي ايندس.... منهنجي ننڍڙيءَ کي ڪوسو واءُ لڳڻ نه ڏجانءِ....“

ائين چئي پنهل، رائفل لوڏيندو هليو ويو.... ۽ هوءَ ڪو وقت هن کي ويندو ڏسندي رهي. هن جو اندر ويڄندو ٿي ويو. هن جي دل چاهيو ته اها گهڙي موٽي اچي، جڏهن پنهل ڌيمري هجڻ جي ڳالهه ڪئي هئي، ان وقت هو پنهنجو هٿ هن جي چپن تي آڻي ها.... ۽ پنهل هن جي هٿ کي پنهنجي چپن سان چمي وٺي ها....!

”امان، تون وري پئي روئين.... امان، تون نه رو، نه ته آءٌ به روئنديس....!“ ننڍڙيءَ پنهنجو ڪنڌ ڪنڌو هٿ شانيءَ جي اکين اڳيان آندو ته شاني حال ۾ موٽي آئي.

”مٺي، آءٌ ڪٿي ٿي روئان.... اڄ هو ته بابا آيو.... تون سمهي ننڊ ڪر.... بابا آيو ته آءٌ تو کي اُٿاريندس بس....“ هن الائجي ڇا ڇا چوڻ ٿي گهريو، ۽ ان جي بدران ڇا ڇا پئي چيائين

اوچتو هوءَ ست ڏيئي اٿي ٿي ويئي. لوڙهي جي ٻاهران ڪنهن جي ساهه جي هانباري کي هن سڃاڻي ورتو هو. سُڪل ڊنگهر تي ڪنهن جي جُتيءَ جي آواز هيڪاري ٻڪ ڏياري ته هن جو پنهل موٽي آيو هو. هن ڇُني به نه سنڀالي، ۽ وٺي ڊُڪ پاتائين. پنهل کي ڀاڪر وڌائين ته پنهل جو جسم هڪ پاسي ڍرڪي پيو. رائفل هٿ سان ڇڏائجي ويس. ”صدقي وڃانءِ....“ پر جڏهن هن جي هٿن سندس پٺن تي آلاڻ محسوس ڪئي، تڏهن شانيءَ کي ڄڻ ته پيو سڀ ڪجهه وسري ويو. هن ۾ الائي ڪٿان طاقت اچي ويئي. هڪڙي هٿ سان ننڍڙي رائفل کڻي ورتائين، ۽

ٻي ٻانهن جي سهاري تي، ٻنهل کي گهليندي، اندر گهڙي.

ٻنهل جو سڄو جسم ڇڙ ڇڙ ٿي ڇچريو پيو هو. ٻتيءَ جي چوٽ مٿي ڪري، هن جي منهن ۾ نهاريائين. هن جون اکيون بند هيون. چپ هيٺان هڪ وڏو گهاءُ هئس. مٿي مان وهندڙ رت نرڙ تي ڄمي ڇاپوڙا ڇاپوڙا ٿي ويو هو، ۽ هڪڙي ڇاپوڙي مان ٻيلي ڳاڙهسري پاڻيٺ وهي، ٻروڻ ۽ اک جي ڇنڀرن کي رتائي ڇڏيو هو. هڪڙي ڪلهي وٽان رت نڪري سندس ٻهراڻ ۾ جذب ٿيندو ٿي ويو. گولي ڪلهي مان پار نڪري ويئي هئي، انڪري ٻهراڻ جو ٻئون پاسو به رت ۾ آلو ٿي زخم ۾ چنبڙي پيو هو.

هنديءَ ۾ پاڻي گرم ڪري، سوڙ مان الاهي ڪپهه ڪڍي، هوءَ ٻنهل جا گهاوَ ڌوئڻ ويهي رهي. هن لاءِ ڌوتل وڳو ڪڍي، هن جي سيراندي‌ءَ کان ويهي رهي. ها، هي منهنجو ٻنهل آهي.... مون وٽ موٽي آيو آهي.... ٻنهنجي ٿاڻيءَ کان پري رهي به ڪيئن ٿي سگهيو.... اسان جو ته گڏ مرڻ جيئڻ جو انجار آهي.... ٻنهل انجام جو ڪوڙو ڪيئن ٿو ٿي سگهي.... آءٌ هن کي ايئن مرڻ نه ڏينديس.... ٻنهل، منهنجا ٻنهل، هاڻ تون منهنجي هنج ۾ آهين....

هن ڪنڌيءَ سان ٽڪر ڪري، هن جي ٻهراڻ کي ڪپڻ شروع ڪيو. هاڻ هن جو ٻنهل هن جي اکيان ٻنهه الف اگهاڙو هو. هن ٻهريون ٻيرو ٻنهل کي اڻين سڄو سارو اگهاڙو ڏٺو هو. لالٽين جي الڏندڙ لمندڙ روشنيءَ ۾ هن کي هي اگهاڙو ٻنهل ٻنهنجي دل اندر وڌيڪ ٻيهي ايندو محسوس

ٿيو. هن هڪڙو هڪڙو ڪري، هن جو هر گهاوَ، هر زخم، هر رهڙ ۽ رهنب گرم پاڻيءَ سان ڌوئي، انهن تي پها رکڻ شروع ڪيا. هن جي دل تي چيو ته هر گهاوَ هر زخم تي پنهنجا چپ رکي سندن ايذاءُ ڪڍي وٺي. هن جي ڇاتيءَ جيُوارن ۾ ڇميل رت ڪي ڌوئي، سڪائي، منجهون پنهنجون آڱريون ڦيرائڻ شروع ڪيون. اوچتو هن جو هٿ رکجي ويو. هن جي بدن ۾ ڪنبڻي پئجي ويئي.... نه نه، ايئن ڪيئن هوندو.... هن ٽڪڙو هٽ هن جي دل مٿان رکيو.... پنهل جي دل جو ڌڙڪو پنهنجي هٿ تي محسوس ڪري، هن مرڪي ڏنو، ۽ پنهنجا چپ هن جي دل تي رکي ڇڏيائين. منهنجو پنهل جيئرو آهي،.... منهنجو پنهل جيئرو رهندو.... آءٌ هن کي مرڻ نه ڏينديس....

هن جا زخم ڌوئي، پها رکي، هن کي نوان ڌوتل ڪپڙا پارائي ڇڏيائين، ۽ هن جي منهن ۾ نهارڻ ويهي رهي. هن جون اکيون ته کهڙيون نه سهڻيون آهن.... ۽ هي سنئون نڪ، هي جاڙا پرون، هيءَ ڇاپئين ڏاڙهي، هي ننڍا خوبصورت شهپر، جيڪي هميشه هن جي ڪنن ۾ ۽ ڳچيءَ ۾ ڪتڪتائي ڪندا آهن.... هن کي اها ڳالهه سوچي ڏي حيا ۽ حجاب ٿيڻ لڳو.... ۽ هن جا هي چپ ٿلهيرا ماٺيرا چپ جيڪي جڏهن هن جي ويجهو ايندا هئا ته هن جي دل زور زور سان دڪ دڪ ڪرڻ لڳندي هئي....

۽ اوچتو هوءَ پنهنجي خيالن سان ڇرڪ پري جاڳي پئي: فجر جي بانگ جو آواز، هن لاءِ جڻ سلامتيءَ جو

ڏهاڙو ڪٿي آيو.... ڏينهن شينهن آهي.... مامي وارن ڪي سڏي وٺنديس.... منهنجو پنهل هوش ۾ ايندو.... منهنجو پنهل چاڪ ٿي پوندو.... مون کي ۽ ننڍڙيءَ کي گهوڙيءَ تي چاڙهي ميڙي تي وٺي ويندو.... ننڍڙيءَ کي الاهي سارا ڏول وٺي ڏيندو.... ۽ مون کي، سگهين جو جوڙو.... ۽ ڏرن جي لاٺي....

اوچتو هن کي ياد آيو ته متان پنهل بکيو هجي.... مون ته هن کي ڪجهه کارايو به ڪونه.... هوءَ پاڻ کي پاراتا ڏيڻ لڳي، ۽ لوهي پاڻي کير گرم ڪري آئي.... پنهنجي هنج ۾ پنهل جو مٿو رکي، هن کير جو گلاس پنهل جي چپن تائين آندو.... کير پنهل جي واڇن کان وهڻ لڳو.... ”پنهل ڏاهو ٿي، کير پيءُ....“ پهريون پيرو پنهل اکيون کولي هن جي اکين ۾ نهاريو.

ان وقت هن ٻڌو ۽ تيز گهرڙ گهرڙ جو آواز ٻڌو، هن سوچيو: رئيس جو ٽريڪٽر ڪاهيو پئي وڃي. روز صبح جو ٽريڪٽر هنن جي گهر وٽان اچي لنگهندو هو. پر هيءُ آواز هنن جي گهر جي ٻنهه ويجهو پوندو ويو. اوچتو اهو آواز بند ٿي ويو، ۽ ماڻهن جي ڊوڙڻ ڀڄڻ ۽ ٺڪو ٺڪو ڳالهائڻ جو آواز ويجهو پوندو ويو. ان کان پوءِ ڪنهن ڏاڍياڻ رڙ ڪئي: ”پنهل، تون اسان جي گهيري ۾ آهين.... خبردار، ڀڄڻ جي ڪوشش ڪئي اٿئي ته مٿو ڀڃو هوندين!“

الاهي سارا ماڻهو اندر گهڙي آيا. هنن جي هٿن ۾ ، انڦلڻ هيون، هنن جي مٿن تي لوهي ٽوپلا هئا، پنهل شاڻيءَ

جي هنج مان ڪنڌ مٿي ڪيو.... شانيءَ کي هڪدم پنهنجي اڱڻ مٿي جو خيال آيو. هن هٿ وڌائي ڇُني ڪٺي پنهنجي مٿي تي وڌي ... اوڏي مهل هنن ماڻهن جي اڳواڻ پنهنجي روالور مان فائر ڪيو... پنهل پوئتي اڇل کائي، شانيءَ جي هنج ۾ ڪري پيو.... روالور مان هڪ ٻيو فائر ٿيو، ۽ پنهل جي ڇاتيءَ ۾ ڪاڏي ڦونڊا ڦٽي ويا...

شاني وڏيڪ وار بچائڻ لاءِ، پنهل جي مٿان وڃائجي ويئي....

”لاش کڻي ولو....“ روالور واري اڳواڻ هڪل ڪئي.

شاني هڪدم اُٿي ٿي ويئي. هن آهستگيءَ سان پنهل کي پنهنجي هنج مان لاهي، سندس ڇچريل ڪنڌ وهاڻي تي رکي ڇڏيو. ٻه ماڻهو پنهل کي کڻڻ لاءِ اڳتي وڌيا. شانيءَ آمالڪ رائفل کڻي ورتي، ۽ هن جو هٿ تيستائين گهوڙي کي هلائيندو رهيو، جيستائين ان مان آخري گولي نه نڪتي، ۽ پوءِ هڪڙي گولي هن جي ڇاتيءَ ۾ کپي ويئي، رائفل هن جي هٿ مان ڇڏائجي ويئي ۽ هوءَ آنڙجي ننڍڙيءَ جي ڪٽ پرسان ڀڻ ڀر وڃي ڪري.

ننڍڙيءَ ماءُ کي ڀاڪر پائيندي چيو: ”امان، مون کي ڀؤ ٿو ٿئي.... امان، مون کي ڀؤ ٿو ٿئي....!“

* * * *

ٻئي ڏينهن اخبارن ۾ وڏي سرخيءَ سان اها خبر ڇپي ته ڪاچي جو وڏو ڌاڙيل پنهل، پوليس سان مقابلي ۾ مارجي ويو. هو ڪيترن خونن ۽ ٻانهن جي اغوا جي ڪيس ۾ پوليس کي گهربل هو.

اڌون ماڻهو

تنهن رات هن کي ننڊ نه آئي ... تنهن رات آسمان تي ٿوهر جهڙا ڇپيا هئا!

ڇت مان انهن لڙڪندي، لوهي سيخن جي هن بار، ورانڊي جي ڏيڏي ڇت جي ٻنهي وٽ، هن جي رتايل نگاهن ۾، آسمان جو فقط هڪ ٽڪنڊو ٽڪر سمائجي سگهيو. آسمان جيڪو آزاد هو، پر رتوڇاڻ ٿي پيو. رت هن جي ماڻڪين ۾ ڇلڪڻ لڳو. هن جون اکيون، رت جي بار کان ڇنڊجڻ ٿيڻ لڳيون. هن ڏٺو، آسمان تي ٿوهر جهڙا ڇپيا هئا، جيڪي هن جي اکين کي، هن جي نگاهن کي چڀڻ لڳا هئا. آسمان جو اهو ٽڪنڊو ٽڪر، هن جي اکين ۾ اٽڪي پيو هو، جنهن جون ڪنڊون واري واري سان چڪجي ٿي آيون، وري پنهنجي جاءِ تي موٽي ٿي ويون. ان ٽڪنڊي ۾ ڪيترا تارا هوندا؟ — هن سوچڻ گهريو، پر ان سوچ کي ايندي ورهيه گذري ويا. آسمان جو ٽڪنڊو پوئتي موٽي ويو ۽ ٿيڻ ڪرڻ جو ٿوهر هن جي اکين جي ماڻڪين ۾ ٽنبجڻ لڳو. هن جي دل چاهيو ته هٿ وڌائي، ان ٿوهر کي ٻاهر ڇڏي، هن جي اکين جا ڇپر، ان ٿوهر جو بار کڻڻ کان ٿڪجي، عاجز ٿي چڪا هئا. هن ڪوشش ڪئي ته ڇپرن کي ٻاري ڇڏي، بند ڪري ڇڏي ته جيئن ان ٿوهر جا ڪرڙا هن جي ماڻڪين ۾ ٽنبجي نه

سگهن، پر رت جي ڇوهي، هن جي ڇپرن کي بند ٿيڻ نه ٿي ڏنو. اوڏيءَ مهل هن کي خيال ٿيو ڇڻ نه هنجون اکيون کو بمراج هو، هنجا پنجر بمراج جـا دروازا هئا، جيڪي رت جـي درياه آڏو بنهه بيوس هئا. اهـو خيال ايندي ئي، رت جـو ڇـوهو هنجي ڇاڙين ۾ دڙهيا هڻڻ لڳو. لوڻن ۾ نغارا وڄڻ لڳس. هنجي ڏاڙهيءَ جا وار آيا ٿي، هنجي ڳلن ۾ چُهڻ لڳا. مون کي سوچڻ نه گهرجي، هن سوچيو: نه ته رت وري وهڻ شروع ٿي ويندو.

آخر ائين ٿيو: رت هنجي هڪڙي واڇ مان لارڪري، ڏاڙهيءَ جي وارن ۾ سمرون ڏيندو، لوٽي وڻان ڪجهه وارن ۾ پسرجي ويو ۽ ڪجهه ڪن جي پاپڙيءَ پويان، ٽيپو ٽيپو ٿي، فرش تي ڪرڻ لڳو. ٿوريءَ دير ۾، ان رت مان گهڻ-ڪندو مستطيل ٺهي پيو. آسمان جـو آزاد ٽڪندو، رت جو گهڻ-ڪندو غلام مستطيل ٿي پيو آهي — هنجي ذهن ۾ سوچ، سور جي سَٽ بڻجي آئي. اها سوچ. سور جـي سٽ سان گڏ، هنجي نرڙ ۽ لوڻن ۾ آسري، متي چڙهڻ لڳي. هنجي ڇاڙين کان هنجي پنهي ڪلهن جـي ڦٽين ۾ اٽڪي پيئي، پوءِ اتان ورهائجي ويئي. ان جي هڪڙي شاخ ڪلهن جي ڦٽين مان ٿيڙ ڪائي، هنجي ڏورن ۾ ٽڙڪڻ لڳي-سوچ ۽ سور جي اها سٽ جيئن پـوءِ تيئن وڌيڪ ڳوڙي ٿيندي ويئي. هنجي ڏورن ۾ ڏينـر ڦتڪڻ لڳا. هن ڀانيو ته هنجي ڏورن جون مـشڪون، ان بار کان، سٽ ڏيئي ٽٽي پونديون. سور جي اها شاخ هنجي ٿونئين کي ضربيندي، ڪراين کي

چيريندي، هٿن جي ڏهن ئي آڱرين جـي اٺاويهن ڏوڏن ۾ ڏنوڻ لڳي. سوچ جي ٻي شاخ، نڙگهٽ ٿيي، دل ۽ ڦڦڙن ۾ ڦٿڙيون ڪاڏڻ لڳي. هنجي دل ۽ ڦڦڙن ۾ سير پيل ڪبوتر ڦٿڪڻ لڳا. ان وقت هنجي ذهن ۾ هڪ اڻ-لکي آس جهاتي پاتي: شل، سور جي ان شاخ جـي اها آخري منزل هجي، شل هنجي دل، سورجي ان سٽ سان، ان سوچ جي سهاري بيهي رهي، ۽ هنجا چپ، هنجي ٻاهر نڪرندڙ ماڻڪين تي ڍري پون! پر هنجي اها آس به پوري نـه ٿي. سور جي اها شاخ، رت جي درياه ۾ شامل ٿي، اچا به مٿي چڙهڻ لڳي. هنجي آنڊن ڪُـجين مان گهلجندي، هنجي سٿرن، گـوڏن، ٻڪين ۽ مُرين کي لوڙهڻ لڳي.

اوچتو، هن ڪرسي سيرڻ جو آواز ٻڌو. اهو آوازهنجي ڪنن ۾ اکين کي ايڏو ويجهو هو، جـو هن جا مٿون ڳرا چپر به جهپڪي پيا. رت جـا پڙاڏا، هنجـي ڪنن ۾ ٻُرڻ لڳا. هن ائين ڀانيو، ڄڻ هنجي اکين اهـو آواز ٻڌو هو، ۽ هنجي ڪنن اهوآواز ڏٺو هو. هنجو بدن سيئجي ويو: آسمان جو ٽڪندڙ ۽ روشنيءَ جو ٽوهر، ڪنهن خواب جي چوسول تي، هنجي نظرجي سفر کان اوجهل ٿي ويا، ۽ انجي بدران خاڪي ٻريس جو مستطيل هنجي ماڻڪين ۾ اڙڪي پيو.

”اوئي.... اچا به نالا نه ڏيندين؟“

ڳار ڏيندڙ چپ، هنجي نظرجي مستطيل کان ٻنهه ٻاهر هئا. شايد ان ڪري هن کي ائين محسوس ٿيو، ڄڻ ته اها ڳار، هنجي ۽ خاڪي ٻريس جي مستطيل جـي وچ واري

پنڌ ۾ اڪي بيهي رهي هئي. هنجي ڪنن بدران، هنجي اکين انگارڪي ڏسڻ، ٻڌڻ ۽ محسوس ڪرڻ جي ڪوشش ڪئي، پر هو ان ڪوشش ۾ ڪامياب نه ٿي سگهيون. ان جي بدران، هن وري ڪرسيءَ جي رڙهڻ جو پڙاڏو ٻيهر ويجهو پوندو محسوس ڪيو. هڪ ڏنڌلو خيال، هنجي سوچ جي پڙاڏن ۾ ٻڌڻ ترڻ لڳو ته اها گار، ڪرسيءَ وانگر، ڪاٺ جي ٺهيل هئي. شايد اها گار ۽ اها ڪرسي ساڳئي ڪاٺ مان ٺهيل هيون، جنهنجو رنگ ان ٿوهر ڪان اڌارو ورتل هو، جنهن جون ٽڪنديون ڇهنيون هنجي اکين ۾ ڪپنديون ٿي ويون.

”آخري دفعو ٿو چوانءِ... ٻڌاءِ ته ٻيا ڪير ڪير هئا؟ نه ته...!“

هنجي ڪنن جي ڏنوڻ ۾ اهي لفظ ڏنڻون ڏنڻون ڪرڻ لڳا. هن جي ڪنن جون تاڙيون ڪاپي پيون: هن اٿين پاڻبو ته اهي لفظ هنجي ڪنن ۾ اندر اچڻ بدران، ڪنن مان ٻاهر نڪتا هئا، ۽ هنجي آسپاس، واچوڙي وانگر، گول گول داڻڻ ۾ لاسارا ڏيئي رهيا هئا: ”نه ته...نه ته...نه ته....“

هن انهن لفظن کي، پنهنجي ٻاهرنڪتل ماڻڪين مان، وڌيڪ چٽائي ڏسڻ جي ڪوشش ڪئي. هن کي انهن لفظن جي واچوڙي جي پوڻان، ڪي ڏنڌليون ڏنڌليون شڪليون ڇلڪنديون نظر آيون: ”نه ته.... تنهنجي حوءِ....“

”نه ته، تنهنجي ماءُ....“

”نه ته، تنهنجي پيءُ....“

هنجون ماڻڪيون، انهن ڏنڌليون ڏنڌليون صورتن جي ٻار

ڪان، وڏيڪ ٻاهر نڪري آيون ۽ انهن صورتن جي اوگهڙ، هن جي مالڪن جي رت ۾ رڱجي ويئي. هن جي دل چاهيو ته ان اوگهڙ کي وساري ڇڏي. پر اٿين نه ٿي سگهيو: ٻاڦ مڪا ٻي اوگهڙ— خاڪي ٻريسن جي اوگهڙ— انهي اوگهڙ مٿان جهولڻ لڳي، ۽ ڦهريون پيرو، هنجي وات مان آواز ڇڇرجي نڪتو:

”ال... لاهہ!“

”بچو، اچا گهڻو الله کي ياد ڪندين! جيسين ناﻻ نه ڏيندين، تيسين اٿمر ٿي آبتو لنگهيو پيو هوندين.... ٻلا ٻاٽي پيندين؟“

هن کي پنهنجي چپن جو بياباڻ ياد اچي ويو. تارونءَ جي رڄ ۾، هنجي زبان، ”ٻاڻي“ لفظ پڌڻ مان، وڏيڪ نوٽ ٿي ويئي. هن اٿمن ٻاڌيو، چڻ هنجي جسم ۾ ٻه، ٿوهر ڄمي پيا هئا: ڪنداٺا، گسهو ڪنڊا ٿوهر، ۽ اهي ٿوهر هنجي ڏڙيءَ ۾ هيٺ لهڻ لڳا. ٿوري ٻند ٿسي ٿي الڪسي پيا، ۽ سندن ڇهنبدار ڏانديون، هنجي ڪاڪڙي کي رهڙڻ لڳيون. سُڪي ڪنگهہ جي احساس ٿي هن کي ڪنباڻي ڇڏيو. مون کي ڪنگهڻ نه گهرجي، ڏ، نه رت اوڇارن ۾ پوڻ لڳندو، آت اچڻ لڳندا ۽ سور جا گهوڙا سنڌ سنڌ ۾ ڊوڙڻ لڳندا.

وري ڪرمي سرڻ جو زلزلو، هنجي جسم جي ٻرندڙ جبل کي ڏوڏي ويو. خاڪي ٻريس جو مستطيل هن کي ويجهو ايندو ويو. هنجي اکين ۾ گهڙندو آيو.

”ڇگو ٻلا، ناﻻ نٿو ٻڌائين ڌ، رڳو اهو ٻڌاءِ ته ٻيا هٿيار

ڪٿي اڪيلو آهن؟""
هن اهي لفظ، پنهنجي جسم جي مٿان سرندا محسوس ڪيا: يادگيريءَ جــي ڳاڙهن ڏينهن وانگر، جيڪي هنجي بغلن ۽ هنجي ڇڏن ۾ ڇهڻي پيا هئا. هنجي جسم ۾ انهن ڳاڙهن ڪنهن وارن ڏينهن جــي يادگيري موٽي آئي. هــيءَ تڏهن جي ڳالهه هئي، جڏهن خاڪي بريس جو مستطيل اچا ڪونه بڻيو هو: اجــا فقط ڪاٺ جــو ماڻهو هو، جنهنجي هڪڙي هٿ ۾ نيٽ جو لڪڻ هو ۽ ٻئي هٿ جي وچين ۽ ڏسڻي آڱر جــي وچ ۾ دکيل سگريٽ هو. ڪاٺ جــي ماڻهوءَ ۽ هنجي وچ ۾، جيڪڏهن ڪو رشتو ناتو هو تــه فقط ايترو هو ته هو اُتر هو، ۽ هي ڏکڻ، يا اهو تــه هنجي هٿ ۾ لڪڻ هو ۽ هي هٿين خالي هو. ان ۾ هن جو ڪو ڏوهه نه هو. ان ۾ ڪنهن جو به ڏوهه نه هو ته هو اُتر هو، هي ڏکڻ، البت ان ۾ هن جو ڏوهه ٿي سگهي ٿو تــه هن جي هٿ ۾ لڪڻ هو ۽ هي هٿين خالي هو. لڪڻ ۽ خالي هٿ جو رشتو ڏوهه جو رشتو هو. ان ڏوهه تــي هن آيامن ڪان ڪونه سوچيو هو. هن فقط ايترو سوچيو هو ته يا هن جي هٿ ۾ لڪڻ نه هئڻ گهرجي يا آءٌ خالي هٿين نه هجان. پر ان سوچ کان گهڻو اڳ، لڪڻ ۽ خالي هٿ جا فاصلا سميٽجي، مسجد جي مناري ۽ قبرستان جــي حيثيت حاصل ڪري چڪا هئا... جيئن جيئن هنجا پير سجهندا ويا، تيئن تيئن نيٽ جو لڪڻ هنجي نظر جي آخري حد بڻجي ويو. ان حد جي پريان فقط آواز هئا: نيٽ جي لڪڻ جي شوڪي

جو آواز، ڪاڻ جي ماڻھوءَ جي سھڪڻ جو آواز، ۽ ھن جي ڦڦڙن مان ڇپيائجي نڪرندڙ آواز. انھن آوازن ۾ ھڪ نئون رشتو پيدا ٿي پيو ھو: وقت جو رشتو، ڳانڍاپي جو رشتو، تسلسل جو رشتو. جڏھن ڳانڍاپو ھن جي يادگيريءَ جون حدون ٽپي ويو، جڏھن تسلسل رفتار جي رُخ ۾ بدلجي ويو، جيئن بجليءَ جي پکي جا پَر تيز رفتاريءَ جي حد ٽپڻ کان پوءِ ھڪ ھنڌ بيٺل نظر ايندا آھن، تڏھن وقت بيھي رھيو: سڀ کان ٻاھر پيڙا ٻڌجي ويو. ھنجي پيڙيل چپن ۽ ڏندن جي وچان ھڪ ريھ، ڇيرجي ڇچرجي نڪتي ھئي: ”ازي الا....“

اوچتو ڪاڻ جي ماڻھوءَ جو آواز بيٺل وقت کي اورانگھي آيو: ”ازي سوئر جا....، ڪرين ٿو سچي يا....“

ان ”يا“ جا امڪان ھنجي مٿان لامارا ڏيڻ لڳا. ھن انھن امڪانن کي گھوري ڏسڻ جي ڪوشش ڪئي، پر ھنجي اکين ۾ واچوڙا پوسرڻ لڳا ھئا، ۽ انھن واچوڙن جي ڏنڌ ۾، اھي امڪان ڊپ ۽ پيڙا جا پاڇولا ٻڌجي ڏڏڪڻ لڳا، جيڪي سنگين جي نوڪ کان سنھا پر پل صراط کان وڌيڪ ويڪرا ھئا.

”ازي ڪريوس اگھاڙو.... ھي ائين ڪين مڃيندو....!“

ڪاڻ جي ماڻھوءَ جي آواز جو پڙاڏو، ھنجي سُڄي دڙو ٿيل پيرن سان ٽڪرجي، ھن جي ستڻ جي وَرن ۽ ڦھراڻ جي آڳي ۾ اٽڪي پيو. ھن جي اکين جا واچوڙا بيھي رھيا: ھن اکيون پوري ڇڏيون.

ٻمنچ جي تڏي ڪاٺ ۽ هن جي تڏي اوڳهڙ جي وچ ۾ تڏي ڇهاءُ جي احساس کان وڌيڪ، هن ڪاٺ جي ماڻهوءَ جي اکين ۾ وهندڙ پاڻي جهڙو تڏو رت لهڪندو پرندو محسوس ڪيو، ۽ اهو احساس ايندي ئي، هن جي چمڙي، جتي ڪٿي ڪانڊارجڻ لڳي. هن کي پنهنجو ٻگو وهڙو ياد اچي ويو، جنهن کي ڪٿائڻ کان ٿورو اڳ، مندس چمڙي ڪانڊارجڻ لڳي هئي.

"آخري پيرو تو پڇاڻه ته هتيار ڪٿي پوريل آهن؟ صحيح صحيح جواب نه ڏيندين ته هي ۽ ڏنڊي...."

ڪاٺ جي ماڻهوءَ جو دڙڪو، نيٽ جي لڪڻ جي ڇهنب جي مهاري، ٻپ جو انگاس ٻڌجي ويو.

"مون کي ڪا خبر ڪانهي...."، هن کي ياد آيو. اها يادگيري ٻيوسيءَ جو جسم اوڙهي، هن جي چپن تائين آئي.

"تنهن جي معنيٰ ته توکي خبر آهي ته هتيار پوريل آهن، پر توکي اها خبر ڪانهي ته ڪٿي پوريل آهن.... ائين نه؟" ڪاٺ جي ماڻهو هن جي ٻيوسيءَ جو ڏک ورتو.

"نه.... ها.... نه، مون کي ڪا خبر ڪانهي،" مونجهارن هنجي ذهن ۾ چپن جي وچ ۾ وڃيا وجهي ڇڏيا هئا. هن ٻيوسيءَ سان وري اکيون ٻوري ڇڏيون.

"پلا هتيار ڪٿي ڪير آيو هو؟" ڪاٺ جي ماڻهوءَ، سگريٽ دکائيندي، ٻئين سوال جو دونهون هن ڏانهن اڇلايو.

هن اکيون کوليون، پر انهن ۾ ڪو جواب ڪونه هو.

"پلا جيپ ڪنهن جي هئي؟"

”مون کي ڪا خبر ڪانهي....“ هن ڇڙ پنهنجي پاڻ کي ٻڌايو.

”ڇنبو ته هٿيار جيپ ۾ آيا هئا، پر توکي خبر ڪانهي ته جيپ ڪنهنجي هئي؟“

مونجهارن جو دونهون هنجي ڇوڏاري ڦهلجڻ لڳو.

”هٿيار....جيپ....خبر، مون کي ڪا خبر ڪانهي....“

مونجهارن بيوسيءَ ۾ پناهه ورتي.

”تون شرافت مان ڪونه سمجهندين....“

ان دڙڪي کي ڪو جسم نه هو، ۽ ڪنهن خيالي ڦوڪڻي وانگر هنجي ڀتان ڦرڻ لڳو. هن ان ڦوڪڻي کي ڪو جسم ڏيڻ گهريو: مُڪن، ٺڦڙن، ٺڏن، لتن ۽ آخرڪار نيٽ جي لڪڻ جو جسم. في الحال هنجي جان ۽ احساس ۾ ان ڦوڪڻي جو اهوئي جسم مڪن ٿي سگهيو. هن بنان نهارڻ جي، ڪاٺ جهڙي ماڻهوءَ ڏانهن اکيون ڦرڙايون: نه ڏسڻ جي باوجود، ڪاٺ جهڙي ماڻهوءَ جهڙي چپن ۾ دکمل سگريٽ جو شعلو هنجي اکين ۾ پيهي آيو. هن پنهنجون اکيون بند ڪرڻ جي ڪوشش ڪئي: اڃا پنبڻ اکين تي ڍريا ڏي مس هئا ته آسالڪ وري زوريءَ پاڻ هرتو پٽجي ويا. ان سان گڏ هنجي بدن ۾ هڪ زلزلو آيو ۽ سمورا ٻڇاءَ بند ٽوڙي ويو. هنجي ڇاتيءَ جا وار، سگريٽ جي شعلي جهڙي آسپاس، گهنڊيون گهنڊيون ٿي، سڙندڙ ٻجهرندڙ ڪنل جي دونهين ۾، ٻاڦ ٿجي ويا. پنهنجيءَ ڇمڙي جي سڙڻ جي بوءِ کي هو سچائي نه سگهيو. البت وارن منجهان، سڙندڙ

آنَ جي بوءِ، هن کي اڻين محسوس ٿي جو ته اها بوءِ هنجي سڄيل، ڦٽيل، نيرا پيلا پيلا ٿيل پيرن منجهان ٿي آئي ۽ هن جي ناسن تائين پهچندي، هنجي ڇاتيءَ ۾ گهڙيءَ لاءِ اٽڪي پيئي هئي. ان بوءِ هن کي ٽانڊي جي اُلي جي يادگيري ڏياري، جيڪو هنجي پنهي ٻٻن جي وچ ۾ رکيو هو، ۽ انيڏي ڏکي رهيو هو. هنجي اکين جي ڪنارين ۾ جيڪو پاڻي پرجي ٿي آيو، سو پالمرادو، پاڻ هرتو اُٿل کائي، هنجي لوندڙين ۾ پيهي آيو.

”ڪيئن؟.... اڃا به پنهنجي هوڏ نه ڇڏيندين؟“ ڪاٺ جي ماڻهوءَ جو آواز، هنجي ٻُٻين جي وچ تي رکيل ٽانڊي جي آسپاس هوا جو جهوٽو بڻجي آيو. هو چُپ. هنجون اکيون چُپ. پر هنجا ڪَن وڏيڪ سرلا ٿي ويا هئا. هن وري نئين سگريٽ ۽ نئين ماچيس جي تيليءَ جي گهڪي جو آواز ٻڌو. هنجي پنهي بغلن ۾ اوڙاهه ٻري پيا. پنهي ڇڏن ۾ مچ ٻري پيا. هنجي ڪاهن، هنجي گوڏن ۽ هنجي پيٽ جي ورن ۾ زلزلا ايندا رهيا. ٻاهرجا ڪنڊپ چڙهندا رهيا، ٽانڊن جون آوڀون پچنديون رهيون. هنجي اکين بدران هاڻ هنجو جسم روئڻ لڳو، ڇاڪاڻ ته هنجون اکيون هر زلزلي کان پوءِ وڌيڪ زور سان ريچي ٿي ويون. هنجو هيٺيون چپ ڏندن جو اضافي حصو بڻجي ويو: ۽ پوءِ هڪ زوردار زلزلو، هنجي پيٽ جي اندرئين پاسي آيو، ۽ هن جي اونارن مان پهلو پهلو زهر پڙڪو کائي، هنجي واڇن مان وهڻ لڳو. ان وقت، هن تمام ٻري، زلزلن جي ٻرڻ

پر، اهو پڪو پڌو:

”شايد ڏندڻجي ويو: پاڻي هاري هوش ۾ آڻيوس!“

جڏهن هنجون اکيون وري کليون، تڏهن هن کي هڪ ڪاٺ جي ماڻهوءَ بدران ڪنهن ڪاٺ جا ماڻهو نظر آيا، جيڪي پاڇولن جيان هڪ ٻئي سان گڏيل گڏمڏ هئا. ۽ سڀني چهن ۾ ساهه جا گهاٽ مرا ڏيئيو چنبڙيل هئا. تورئ دير کانپوءِ اهي سمورا ماڻهو وري هڪڙو ڪاٺ جو ماڻهو بڻجي ويا، پر ان ڪاٺ جي ماڻهوءَ کي الاهي چپ هئا، جيڪي هڪ ڊگهي قطار ۾، هنجي اکين تائين ٿي پهتا. انهن سمورن چپن ۾ هڪ ئي سگريٽ هو، پر ان سگريٽ ۾ اِلاهي شعلا هئا، جيڪي هنجي اکين جي پنبڻين ۾ ٽمڪڻ لڳا.

”هاڻ چڏيوس! هوش ۾ اچي ويو آهي.... هي مردود ڏاڍا سخت جان ٿيندا آهن...“

هن ڪاٺ جي ماڻهوءَ جو آواز پهرين هوريان ۽ پوءِ ڏاڍيان پڌو. ”هن کي.... پاڻي....ڏيو.“

پاڻي.... هنجي چپن پاڻيءَ جو خيال ايندي ئي لڙڪڻ شروع ڪيو. هنجي زبان جي بيابان ۾ ٻاهرا ڪنڊا چمي پيا. چپ هنجي ڌارونءَ ۾ ڪجهه ڳولڻ لڳي. پر اتي بس رڳو ڪنڊا ئي ڪنڊا هئا. هن گلاس ۾ پاڻي اوتجندو پڌو، ۽ ان آواز تي هنجي نڙگهٽ ۾ هوبهو ساڳيو آواز پيدا ٿيڻ لڳو. پاڻي.... ڪهڙو سواد هوندو آهي پاڻيءَ ۾؟ هنجي دل گلاس ۾ الڪي پيئي، جتي پاڻي هو....

”اچي هان، پاڻي پيءُ....“ ڪنهن چيو.

پر هي کهڙو پاڻي هو، جنهنجي ويجهي اچڻ تي، هن جا آنڊا ڪجهون ٻاهر اچڻ لاءِ آتا ٿيڻ لڳا هئا. هن پنهنجا ڏوٽ چپ زور سان پڪوڙي ڇڏيا. هن پنهنجون اکيون وڏيڪ زور سان پڪوڙي ڇڏيون. ان جي باوجود، اهو پاڻي هنجي ويجهو هو. هنجي اندر داخل ٿيڻ جو جتن ڪري رهيو هو. هن ڪنڌ لاڙي، ان اوپري ويجهاڻپ کان ٻچڻ جي ڪوشش ڪئي، پر گلاس هن جي چپن جي بند دروازن کي کوڙڻ جي ڪوشش ۾، هن جي ڏاڙهي ۾ ڪجهي ۾ ڇلڪي پيو. هنجا آنڊا ڪجهون اچي وات ۾ پيا. هن کي پنهنجي اوڳهڙ جو نئين سر احساس ٿيو. بهنچ جو تڏو ڪاٺ هنجي اوڳهڙ جو حصو بڻجي ويو. هنجي اوڳهڙ بــ هاڻي تڏي پسيل ڪاٺ مان ڏهيل ٿي لڳي. هن کي ناڙاچوڙجو خيال ٿيو، پر اهو خيال ايندي ئي، هن کي گلاس جو خيال آيو ۽ هن کي وري هڏڪي آئــي ۽ آنڊا ڪجهون هن جي نڙگهٽ ۾ اٽڪي پيا.

”اڙي، اجا بہ مڙي وڃ.... رڍ جا.... ڇو تو پاڻ کي مفت ۾ مارائين.... رکو اٿرو پڌاهِ نــہ هتيار ڪٽي پوريل آهن تہ توکي ڇڏي ڏينداسون....“

هڪ ٻگهو اونهو ساهہ هنجي پيٽ-ورن ۾ وڏي وڻ ٿيو. هو ان وڻ کان ڊڄڻ لڳو: ان وڻ جي طوفان هنجي اکين جا پٽ کولي ڇڏيا. ڪاٺ جو مانهو انهن پٽن اندرپيهي آيو.

”شاباش.... شاباش.... پڌاهِ.... هرويرو پين لاءِ پاڻ کي

نہ ماراءِ...."

اهي "بابا" ڪير هئا، هن سوچيو. پر اها سوچ اهڙي ئي، هن جي اکين جا پٽ وري بند ٿي ويا، ۽ هو ٻڙڪيو:

"بابا؟!...."

"ها ها، بابا.... جيڪي توسان گڏ هئا؟"

"مون سان.... بابا بہ گڏ هئا؟ ڪير هئا آهي....؟" هن جي بند اکين جي پنجرن ۾ پاڇولا لرزڻ لڳا.

"زي .... جا اولاد، اهوئي تہ توکان پڇون ٿا!" ڪان جي ماڻهوءَ هن جي اوگهڙ ڪي نيٽ جي لڪ جواحساس ڏياريو. هن جا پنجر ڦڙڪيا، ۽ زور سان ڀڃي ويا. ساهہ هنجي لڱڪيءَ ۾ توريءَ دير لاءِ اٽڪي پيو، ۽ نيٽ جي لڪ جي مٿي ڪجهہ سان هن جي ناسن مان ڦوٽاڙجي ٻاهر نڪتو.

"هي اٿين ڪين مڃيندو.... مون ڪي ڏيو اهو پلاس.... نہ نہ، اهو نہ.... هوءَ وڏي انبوري...."

اهي لفظ هنجي ڪنن توڙي اکين ڪونہ سمجهيا. هن ڪي الائي ڇو وري پنهنجي اوگهڙ ياد اچي ويئي ۽ ڪو آڏڪو گنڊ ٻڌجي هن جي لڱڪيءَ ۾ اٽڪي پيو. هنجي ٻبين، بغلن ۽ ڇڏن ۾ ڊپ جا ڦوڦيندا نڪرين‌سر ڏنئون ڏنئون ڪرڻ لڳا.

جڏهن هنجي ڀرئين آگوٺي ۽ ننهن پنهنجو ساس ڇڏي، انبوريءَ جي لوهہ جو رنگ اختيار ڪرڻ لڳو، تڏهن هنجي لوئن، ڪنن ۽ اکين جي ماڪڙن ۾ ڀڙڪون

پيرو اهو سوال پيڙا بڻجي اڀريو تہ مون سان "پيا" ڪير ڳڏ هئا؟ اهي "پيا" هن ڪان ٻاهر هئا، پر هن محسوس ڪيو تہ اهي "پيا" هاڻ هن ۾ سمائجي آيا هئا، ۽ هن سان ڳڏ ڦٽڪي رهيا هئا، رڙيون ڪري رهيا هئا. پر انهن ڪيڪن ۾ ڦتڙائين جو آواز هن ڪان گهڻو پري هو. اهو آواز ايترو ئي جيترو هو، جيترو هو پاڻ جيترو هو، جيترو هن ڪان ٻاهر "پيا" جيترا هئا. پر پوءِ جڏهن انبوري هنجي ڏسٽي آڱر جي ننهن ۾ ڦڪي ويٺي، تڏهن اهو آواز مري ويو: جڏهن انبوريءَ کي چڪ آئي تڏهن ڪو ٻُڪو هنجي ڏندن ۾ پِهڙجي ويو.

"پيا.... مون سان ... ڳڏ.... هئا...."

"ڪير هئا آهي؟" انبوري هن جي چيچ ۾ چنبڙي پيئي. هو اهو فيصلو نہ ڪري سگهيو تہ اها چيچ هئي يا ٻاچ هئي يا....هن جي اکين جي تارن جي پويان آڱريون۔ اڳهاڙيون، ننهن ننان آڱريون—ڪنهين جيان، هن جي اکين جي تاريلي زمين کي چيري ڦڙي، ڪر ڪٽي بيهي رهيون. انهن آڱرين جو ڪو ڳاڻيٽوئي ڪون هو. پر ڪنهين جا ڦُل، رتايل هجڻ جي ڪري، هن جي ماڻڪين جي پوري ڪاري رنگ ۾، ڳاڙهي تنئور جيان، ٽبيل هئا. هن جي ماڻڪون جا اهي ڳاڙها ڪارا، ڪارا ڳاڙها تنئور چپڙن ڪان ٻاهر نڪري، انڌي ٿي پنڌ پهڻ بڻجي ويا.

"وري تارا ڦري ويا اٿس.... ڏسوس پيٽسان مري تہ ڪونہ ويو...." ڪاٺ جي ماڻهوءَ جو آواز، هن جي نرڙ

ٿي پکڙجي جي ڦڙن ۾ ٽڙڪڻ لڳو، ۽ پوءِ پاري جهڙي ٿڌ جي لهر ٻڌجي، هن جي لوڻن ۾ پيهي ويو.

جڏهن هن جي لوڻن جي برف وکري، هن جي چاڙين کي ڏونڌاڙڻ لڳي، تڏهن وري هن کاٻي جي ماڻهوءَ جو آواز پڌو: ”پاڻنجي ٿو ته هن کي پين جي کا خبر کانهي!“

”پين جي خبر هجيس نه هجيس؛ پر هن کي اها يقينن خبر آهي ته هتيار ڪتي لڪل آهن.“ هي آواز نئون هو، ڳرو هو، بي پاسو هو، غيرجانبدار هو، ڪنهن به جذبي کان خالي هو.

”پر سچي ڪونه ڪندو،“ کاٻي جي ماڻهوءَ جي آواز ۾ بيزاري هئي، ٺڪ هو.

”سچي ته هن جو بابو به ڪندو!“ اهو آواز اڃا به غيرجانبدار هو، ڪنهن به جذبي کان خالي هو، ٺڏو هو، بي پاسو هو.

”اوهين پاڻ ڏسو: اسان هر طريقو آزمائي ڏٺو آهي.... هاڻ ته ڪو لڳ سچو ڪونه ائس، تڏهن به....“

”هون.... پيلا زائفائون؟“ ان سوال ۾ پهريون ڀيرو ڪو جذبو هو، ڪا جانبداري هئي.

”جي ها.... اهو نسخو به آزمائي ڏٺوسون: هن جي زال، هن جي پيءُ.... ۽ ها، پوڙهي به.... هن جي ماءُ هئي شايد.... هنن مان هڪڙي پيٽ سان هئي.... پرئي مهيني.... هن جي زال، يا هن جي پيءُ.... ياد نه ٿو اچي....“ کاٻي جو ماڻهو ڪليو، پر ان ڳالهه ۾ به بيزاري هئي، ٺڪ هو:

سڌي سنواڻي ڳالهه ڪل، جنهنجو ڪو منڍ نه هوندو آهي، جنهن جي ڪا پڇاڙي نه هوندي آهي. بي مقصد، بي اطمينان ڪل.

”هاڻ ڪتي آهن....؟“ نئين آواز ۾ سختي اچي ويئي. ڪاٺ پيدا ٿي پئي.

”چڏي ڏنو سون.... صبح ٽيڻ ڪان اڳ، متان....“

”ڪجهه ڪچيون....؟“ سوال ۾ هڪ ڪان وڌيڪ معنائون هيون، يا هڪ ئي معنيٰ جا ٻه سوال هئا.

”ها.... نه،“ ڪاٺ جي ماڻهوءَ مختصر جواب ڏنو. ان ۾ سڀ معنائون گڏيل هيون.

”۽ هي....؟“ هي سوال ايترو مختصر نه هو.

”هي.... ها، ذري گهٽ چتو ٿي پيو هو.... پوءِ واسطا وڌائين.... ليلڙاليون ڪيائين.... پوءِ اوچنگارون ڏيئي رنو، منهن گوڏن ۾ پڪوڙي، ڪجهه وقت سڏڪندو رهيو، ڇڙڪندو رهيو.“ ڪاٺ جو ماڻهو، ڪوشش جي باوجود، مختصر جواب ڏيڻ ۾ ڪامياب نه ٿي سگهيو.

”پوءِ به سچي ڪرڻ جي نه ڪيائين؟“ اهو سوال هجڻ جي باوجود چڻ نه ڪاٺ جي ماڻهوءَ جي جملي جو باقي حصو هو، جنهن ڪانسواءِ ڳالهه اڌوري هئي.

”ها.... نه،“ ڪاٺ جو ماڻهو وري منجهي پيو.

”۽ هن جا همراه....؟“ آواز جي سختيءَ ۾ ڪجهه قدر ماٺائي اچي ويئي.

”ٻي چٺا دوبدو فائرنگ ۾ مارجي ويا.... باقي هڪڙو جوهڪو ڏڪجي پيو هو، سو به اسپتال ۾ مري ويو....“

ڪاٺ جي ماڻهوءَ نيٽ جو لڪڻ ميز تي اڇلائي رکيو ڇڻ ته نيٽ جو لڪڻ ٻه سري ويو هجي، جنهن سان هاڻ هن جو ڪو واسطو ڪونه هو.

”۽ اسانجا ماڻهو....؟“ هي سوال ايترو جهيڻو هو جو ڪاٺ جي ماڻهوءَ ان جي پڪ ڪرڻ لاءِ، مٿل نيٽ جو لڪڻ وري هٿ ۾ کڻي ورتو. ٻئي هٿ تي لڪڻ هڻندي هن چيو:

”اڳين رپورٽ مطابق ستَ.... تازي رپورٽ مطابق اٺ!“

”سو ڪيئن؟“

”اڻون ماڻهوهنن مان هو....هن پنهنجي رائفل پنهنجي ڪاڌيءَ هيٺ رکي، گهوڙو دٻائي ڇڏيو.... ڪن جو چوڻ آهي ته جڏهن گوٺ تي چڙهائي ٿي، تڏهن هن فائر ڪرڻ کان انڪار ڪيو.... ۽ لاچار هن کي شوٽ ڪرڻو پيو.... هن جو لاش آن جي گندي جي پوڇان مليو....“

ان مهل هن کي هڪ ئي وقت ڪيئي خيال آيا: ڪاٺ جو ماڻهو، خاڪي ڊريس جو مستطيل ٻڌجي ويو، آسمان جي ڪنڊيءَ ۾ بي انداز تارا ٽمٽمڪرڻ لڳا، روشني جي ڏوهر ۾ انيلٽ جا رنگ پرجڻ لڳا، ۽ انهيءَ ست رنگي نور ۾ هن کي ”اڻون ماڻهو“ نظر آيو، جنهن جي هٿ ۾ رائيفل هئي، ڪا آس مُرڪ ٻڌجي، هن جي چيريل چچريل چپن جي ڦوڦڙن ۾ ڦهلجي ويئي، ۽ هن پنهنجو سمورو سَت آخري پساهن ۾ گڏ ڪندي چيو:

”مان اوهان کي ڪجهه نه ٻڌائيندس!“

نيو فيلڊس جا تازا شايع ٿيل ڪتاب

ٽڪرا ٽڪرا صليب جا ۽ واٽون ٽڪن جائنيون
مصنف: شيخ اياز

ڪربلا
ليکڪا: نورالهديٰ شاه

ڪوٽ لکپت جو قيدي
مصنف: رسول بخش پليجو

خط، انٽرويو، تقريرون (ياگو ٻيون)
مصنف: شيخ اياز

تاريخ جو ڪفن
مصنف: امر جليل

جلاوطن
ليکڪا: نورالهديٰ شاه

هم وست
مصنف: آغا سليم

سڌارٿ
مصنف: هرمن هيس

آزادي خاطر
مرتب: فيروز احمد

سانباهو سموند جو
مصنف: الطاف شيخ

هينئڙو ڏاڙهون گل جئن
مصنف: شيخ اياز

نيو فيلڊس جي شايع ٿيل 150 ڪتابن مان موجود ڪتابن جي لسٽ

1- 4 مارچ ۽ سنڌي جوڌا	-	20/-
2- اونداهي ڌرتي روشن هٿ (ناول)	آغا سليم	45/-
3- سي ئي جو پن ڏينهن (سفرمامو)	الطاف شيخ	15/-
4- سي پيڙيون رڪين پاڇهه سين (سفرنامو)	الطاف شيخ	20/-
5- سڌارٿ (ناول)	هرمن هيس/ فضل احمد بچاڻي	20/-
6- سانباهو سمونڊ جو (سفرنامو)	الطاف شيخ	50/-
7 - سپون	خليل جبران/ فضل احمد بچاڻي	25/-
8- سفر يورپ جي ڊائري (سفرنامو)	قاضي عبدالمجيد عابد	40/-
9- آزادي خاطر (ڪهاڻيون)	مرتب: فيروز احمد	35/-
10- ادو عبدالرحمان (ڪهاڻيون)	امر لعل هنگوراڻي	12/-
11- پيغامبر	خليل جبران/ ستار	20/-
12- همه اوست (ناول)	آغا سليم	35/-
13- آئيني جي اڳيان	17 ساهتڪار	12/-
14- اڳي ايئن هياس (جلد 2)	فضل احمد بچاڻي	25/-
15- ست يوگو سلاويائي آکاڻيون	جڳت آڏواڻي	10/-
16- ست ڪشميري آکاڻيون	اختر محيعدين / ايشورچندر	12/-
17- پن ڇڻ ۽ چنڊ (شاعري)	آغا سليم	10/-
18- پڳل ڪنيڙائيون	خليل جبران/ عبدالله الفائز	25/-
19- سرهي سرهي سار (سفرنامو)	ماهتاب محبوب	50/-
20- ڏيئا تيل ٿليل جا	علي احمد بروهي	30/-
21- راڄ- گهاٽ تي چنڊ (شاعري)	شيخ اياز	60/-
22- موتي جي مهراڻ جا	مرتب: فيروز احمد	75/-
23- پڙاڏو سوئي سڏ (ناول)	سراج	50/-
24- رات وچ ۾ (ناول)	بريٽ هيليڊي/ فضل احمد بچاڻي	20/-
25- اک سور (ناول)	رابندر ناٿ ٽئگور	50/-
26- رني ڪوٽ جو خزانو (ڪهاڻيون)	امرجليل	40/-
27- منهنجي دنيا هيڪل وياڪل (ناول)	سراج	25/-
28- جلا وطن (ڪهاڻيون)	نورالهديٰ شاهه	50/-
29- جڏهن مان نه هوندس (ڪهاڻيون)	امرجليل	50/-
30- راهون چنڊ ستارا (سفرنامو)	ماهتاب محبوب	60/-

31- يادن جي انڊلٺ	الطاف شيخ	50/-
32- جهڙ نيڻان نہ لهي (شاعري)	شيخ اياز	55/-
33- وقت وڻيون وڇوڙيون (ناول)	ڪلا پرڪاش	20/-
34- شاه لطيف جي شاعري (جلد I، II ۽ III)	تنوير عباسي	80/-
35- وڄون وسڻ آئيون (شاعري)	شيخ اياز	65/-
36- ونڊ سر محل جو مسافر (سفرنامو)	عبدالجبار جوڻيجو	20/-
37- ڳالهيون آهن ڳچ (سفرنامو)	الطاف شيخ	36/-
38- روس جو سير (سفرنامو)	جواهر لال نهرو	30/-
39- پنهل ڪان پوءِ ۽ جڳ مڙيوئي سپنو	شيخ اياز	60/-
40- منهن تنين مشعل (خاڪا)	تنوير عباسي	30/-
41- فرينچ انقلاب	مترجم: محمد ابراهيم جويو	80/-
42- علم تحقيق	ڊاڪٽر الهداد ٻوهيو	70/-
43- انين ڏٺا (ڪهاڻيون)	موهن ڪلپنا	30/-
44- اُڀر چنڊ پس پرين (شاعري)	شيخ اياز	60/-
45- منهنجي دنيا مرگهہ ترشنا (ناول)	سراج	80/-
46- اي جرني ٽو ٿائلنڊ (سفرنامو)	الطاف شيخ	70/-
47- پتڻ ٿو پور ڪري (شاعري)	شيخ اياز	50/-
48- ملي مراد (ڪهاڻيون)	ماهتاب محبوب	33/-
49- منهنجو ڏس آسمان ڪان پڇو (ڪهاڻيون)	امر جليل	40/-
50- دنيا پنهنجي ديس پرايا (سفرنامو)	اياز لطيف پليجو	30/-
51- سوزيءَ سان پيار	الطاف شيخ	40/-
52- هينئڙو ڏاڙهونءَ گل جئن (شاعري)	شيخ اياز	60/-
53- خطَ انٽرويو تقريرون (ڀاڱو II)	شيخ اياز	60/-
54- ڪوٽ لکپت جو قيدي	رسول بخش پليجو	100/-
55- لنڊن تنهنجا ڪيڏا روپ (سفرنامو)	طارق عالم ابڙو	80/-
56- سنڌو منهنجي ساهہ ۾	امر جليل	60-
57- ٽڪرا ٽٽل صليب جا ۽ واٽون ڦلن ڇانئيون	شيخ اياز	60/-
58- ڪربلا (ڪهاڻيون)	نورالهديٰ شاهہ	45/-
59- تاريخ جو ڪفن (ڪهاڻيون)	امرجليل	

گهرائڻ لاءِ لکندا: نيو فيلڊس پبليڪيشنس
فون نمبر:610108 ٽنڊو ولي محمد، حيدرآباد.

...... اهڙي ڳالهه ۾ آهي ڪجهه ڪونه، پر هاڻ ڳالهه ڳري ٿي پئي آهي. هي ننڍا نينگرا جوان مڙس الائي ڪنهن جي ڳالهين ۾ اچي ويا آهن. چون ٿا ته لوڪراڄ ڪيو، انصاف ڪيو، نوڪريون ڪپن، پورهيو ڪيو، زمينون ڪپن، ۽ ٻيو به الائي ڇا ڇا ڪيو! هيءَ پاسي سرڪار آهي: جتي چار ماڻهو ٿا گڏ ٿين، اتي مٿن پوليس چاڙهي ٿي موڪلي. پوءِ هڪڙي پاسي وردين وارا رائفلون ڪڍيو بيٺا آهن ته ٻئي پاسي عام ماڻهن جا هشام آهن. جي ٿورا آهن ته ڪين ٻڌيو وڃن، وڃيو لاڪپ ۾ هڻن. پوءِ ڪن کي پئسا وٺيو ڇڏيو ڏين. ڪن کي سزائون ڏيو ڇڏين. جنهن جو نالو ڪڍڻ، تنهن لاءِ ٿا ٻڌون ته ٽي سال ٽيپ، ٽيهه ٽڪا! اهڙي ڳالهه ته اڳي نه ٻڌيسون، نه سٽيسون ته ماڻهن کي رکو ميڙي ملاکڙي ڪرڻ تي به ٽيپون پيا ڏين ۽ ٽڪا پيا لڳن. انگريز سو ٽڪا هڻائيندا هئا.... خير سو هاڻ مڙئي ڳالهه ڳري ٿي پئي آهي. وردين وارا ڳوٺن ۾ ڪاهيو پون، ۽ زوري ماڻهن کي ٻڌيو وڃن. نه داد نه فرياد: ڇي، اوهان وڳوڙي آهيو! ڌاڙيل آهيو. ڌاڙيلن کي پناهه ٿا ڏيو. جڏهن ڳوٺن ۾، گهرن ۾ ڪاهي پيا ته ننگ ته نبين کي به پيارا هئا. سي کي همراهه مچرجي پيا. دوبدو مقابلا پيا ٿين. پر سرڪار ڏاڍي آهي. وٽن هٿيار به آهن ته ماڻهو به آهن جن کي وردي پارائي، جيڪي ٿي چوين سو ٿا ڪن. ڪن ڳوٺن کي ته لڏائي ڇڏيائون. جيڪي نه اٿيا، تن کي زوري ڪڍي، گهرن تي بلڊوزر هلائي ڇڏيائون. بابا، بندوق ۽ رائفل جي اڳيان هيٺو ٻي هٿيار ماڻهو ڇا ٿو ڪري سگهي. جي ڪنهن منهن ڏنو ته گولي جي منهن ۾ يا ترنگ ۾. جيڪو ضامن پوڻ وڃي، سو به اندر. اندريان ته اندر پر ٻاهريان به اندر.... ائين هزارين ماڻهو دربدر ٿيا آهن. سوين ماڻهو، ڏسڻا وائسڻا ماڻهو، ڏينهن ڏئي جو، گولين مان ڪڍيا اٿن. سرڪار زوراور آهي، پر ماڻهو به اصل نٽا مڙن. تنهن ڏينهن هڪڙي ڳوٺ کي ورائي ويا: ڇي، سڀ نڪرو ٻاهر. ڳوٺ ۾ ڪي ارڏا جوان هئا، تن چيو ته مڙس مڙس جو مٽ آهي. ائين اسين به ڪونه ٿا نڪرون. پوءِ ته جيڪا ويڙهه ٿي، سا به ڪهڻن کي ياد رهندي. پر سرڪار ڇا ڪيو جو.....

("اٺون ماڻهو" مان ورتل)

پڙهندڙ نسُل . پ ن

The Reading Generation

1960 جي ڏهاڪي ۾ عبدالله حسين ” اُداس نسلين“ نالي ڪتاب لکيو. 70 واري ڏهاڪي ۾ وري ماڻِڪَ ”لُڙهندڙ نسُل“ نالي ڪتاب لکي پنهنجي دورَ جي عڪاسي ڪرڻ جي ڪوشش ڪئي. امداد حُسينيءَ وري 70 واري ڏهاڪي ۾ ئي لکيو:

انڌي ماءُ ڄڻيندي آهي اونڌا سونڌا ٻارَ
ايندڙ نسل سَمورو هوندو گونگا ٻوڙا ٻارَ

هر دور جي نوجوانن کي اُداس، لُڙهندَڙ، ڪَڙهندڙ، ڪُڙهندڙ، ٻَرندڙ، چُرندڙ، ڪِرندڙ، اوسيئڙو ڪندڙُ، ياڙي، ڪاڙُو، ياڄوڪَڙُ، ڪاوڙيل ۽ وِڙهندڙ نسلن سان منسوب ڪري سَگهجي ٿو، پَر اسان اِنهن سيني وِچان ”پڙهندڙ“ نسل جا ڳولائو آهيون. ڪتابن کي ڪاڳر تان کڻي ڪمپيوُٽر جي دنيا ۾ آڻڻ، ٻين لفظن ۾ برقي ڪتاب يعني e-books ناهي ورهائڻ جي وسيلي پڙهندڙ نسل کي وَڌڻ، ويجهَڻ ۽ هِڪَ ٻِئي کي ڳولي سَهڪاريِ تحريڪ جي رستي تي آڻِڻَ جي آسَ رکون ٿا.

پڙهندڙ نَسل (پَـنَ) ڪا بہ تنظيمَ ناهي. اُنَ جو ڪـو بہ صدر، عُهديدار يا پايو وِجهندڙ نہ آهي. جيڪـڏهن ڪو بہ شخص اهـڙي دعويٰ ڪري ٿـو تـہ پَڪَ ڄاڻو تـہ اُهـو ڪُـوڙو آهـي. نہ ئـي وري پَـنَ جي نالي ڪي پئسا گڏ ڪيا ويندا. جيڪـڏهن ڪـو اهـڙي ڪوشش ڪـري ٿـو تـہ پَڪَ ڄاڻو تـہ اُهو بِہ ڪُـوڙو آهي.

جَهڙيءَ طَرَح وڻـن جا پَـنَ ساوا، ڳاڙها، نيرا، پيلا يا ناسي هوندا آهـن اَهڙيءَ طرح پَڙهندڙ نَسُل وارا پَـنَ بہ مختَلِف آهـن ۽ هوندا. اُهي ساڳِئي ئي وقت اُداس ۽ پڙهندڙ، بَرندڙ ۽ پڙهندڙ، سُست ۽ پڙهـنـدڙ يا وِڙهـنـدڙ ۽ پڙهـنـدڙ بـہ ٿـي سـگهـن ٿـا. ٻيـن لفظن ۾ پَـنَ ڪا خُصوصيِ ۽ تالي لڳل ڪِلَـب Exclusive Club نـہ آهي.

ڪـوشش اها هوندي تـہ پَـنَ جا سڀ ڪَـم ڪـار سَـهڪاري ۽ رَضاڪار بنيادن تي ٿين، پـر ممڪـن آهـي تـہ ڪـي ڪـم اُجرتـي بنيـادن تـي بـہ ٿِيـن. اهـڙي حالت ۾ پَـنَ پاڻ هِڪَـبِئي جي مدد ڪَـرڻ جـي اُصـولَ هيـٺ ڏي وَٺُ ڪـنـدا ۽ غيرتجـارتـي -non commercial رهنـدا. پَـنَـن پـاران ڪـتـابن ڪـي ڊِجيِـٽـائِيز digitize ڪرڻ جي عَمـلَ مان ڪـو بـہ مـالي فـائـدو يا نفعو حاصل ڪـرڻ جي ڪـوشش نہ ڪـئي ويندي.

ڪتابن ڪي ڊِجيِٽائِيز ڪرڻ کان پـو ٻيـو اهـم مرحلو وِرهائڻ distribution جـو ٿيندو. اِهـو ڪـم ڪـرڻ وارن مـان جيڪـڏهن ڪـو پيسا ڪمائي سگهي ٿو تہ ڀلي ڪمائي، رُڳو پَـنَـن سان اُن جو ڪو بہ لاڳاپو نہ هوندو.

پنَن کي ڪُليل اکرن ۾ صلاح ڏجي ٿي تہ هو وَسَ پٽاندڙ وڏِ کان وَڏِ ڪتاب خريد ڪَري ڪتابن جي ليکڪَن، ڇپائيندڙن ۽ ڇاپيندڙن کي هِمٿائِن. پر ساڳِئي وقت عِلم حاصل ڪرڻ ۽ ڄاڻ کي ڦهلائڻ جي ڪوشش دوران ڪَنهن بہ رُڪاوٽَ کي نہ مڃن.

شيخ اَيازَ علمَ، ڄاڻَ، سمجهہَ ۽ ڏاهپَ کي گيتَ، بيتَ، سِٽَ، پُڪارَ سان تَشبيههہ ڏيندي انهن سيني کي بَمن، گولين ۽ بارودَ جي مدِ مقابل بيهاريو آهي. اياز چوي ٿو تہ:

گيتَ بہِ ڄڻ گوريلا آهن، جي ويريءَ تي وار ڪَرن ٿا.

... ...

جئن جئن جاڙ وڌي ٿي جَڳَ ۾، هو بوليءَ جي آڙ ڇُپن ٿا؛

ريتيءَ تي راتاها ڪن ٿا، موتي مَنجهہِ پهاڙ ڇُپن ٿا؛

... ...

ڪالههَ هُيا جي سُرخ گُلن جيئن، اڄڪلهہ نيلا پيلا آهن؛

گيتَ بہِ ڄڻ گوريلا آهن........

... ...

هي بيتُ اَٿي، هي بَم- گولو،

جيڪي بہ ڪٽين، جيڪي بہ ڪٽين!

مون لاءِ ٻنهي ۾ فَرَقُ نہ آ، هي بيتُ بہ بَمَ جو ساٿي آ،

جنهن رِڻَ ۾ رات ڪَيا راڙا، تنهن هَڏَ ۽ چَمَ جو ساٿي آ ـ

اِن حسابَ سان اٽڪاٽائي کي پاڻَ تي اِهو سوچي مَڙهڻ تہ ”هاڻي ويڙهہ ۽ عمل جو دور آهي، اُن ڪري پڙهڻ تي وقت نہ وڃايو“ ناداني‌ءَ جي نشاني آهي.

پَنَن جو پڙهڻ عام ڪِتابي ڪيڙن وانگر رُڳو نِصابي ڪتابن تائين محدود نہ هوندو. رڳو نصابي ڪتابن ۾ پاڻ کي قيد ڪري ڇڏڻ سان سماج ۽ سماجي حالتن تان نظر کڄي ويندي ۽ نتيجي طور سماجي ۽ حڪومتي پاليسيون policies اڻڄاڻن ۽ نادانن جي هٿن ۾ رهنديون. پَنَ نِصابي ڪتابن سان گڏوگڏ ادبي، تاريخي، سياسي، سماجي، اقتصادي، سائنسي ۽ ٻين ڪتابن کي پڙهي سماجي حالتن کي بهتر بنائڻ جي ڪوشش ڪندا.

پڙهندڙ نَسُل جا پَنَ سيني کي **ڇو، ڇالاءِ ۽ ڪيئن** جهڙن سوالن کي هر بَيانَ تي لاڳو ڪرڻ جي ڪوشَ ڏين ٿا ۽ انهن تي ويچار ڪرڻ سان گڏ جوابَ ڳولڻ کي نہ رڳو پنهنجو حق، پر فرض ۽ اٽل گهرج necessity unavoidable سمجهندي ڪتابن کي پاڻ پڙهڻ ۽ وڌ کان وڌ ماڻهن تائين پهچائڻ جي ڪوشش جديد ترين طريقن وسيلي ڪرڻ جو ويچار رکن ٿا.

توهان بہ پڙهڻ، پڙهائڻ ۽ ڦهلائڻ جي اِن سهڪاري تحريڪ ۾ شامل ٿي سگهو ٿا، بَس پنهنجي اوسي پاسي ۾ ڏِسو، هر قسم جا ڳاڙها توڙي نيرا، ساوا توڙي پيلا پن ضرور نظر اچي ويندا.

وڻ وڻ کي مون ڀاڪِي پائي چيو تہ ”منهنجا ياءُ
پهتو منهنجي من ۾ تنهنجي پَنَ پَنَ جو پڙلاءُ“.
- اياز (ڪلهي پاتم ڪينرو)